

Magyar Sion.

Új folyam I. (XLIII.)
2007/1.

Egyházi tudományos folyóirat

*„Inter persecutiones mundi et consolationes Dei
peregrinando procurrit ecclesia.”*

(Szent Ágoston, De civitate Dei I. 18,51)

Fővédnök: *Erdő Péter* bíboros, prímás, érsek

Felelős szerkesztő: *Székely János*, az Esztergomi Hittudományi Főiskola rektora

A szerkesztőbizottság tagjai: *Kiss-Rigó László* szeged-csanádi megyéspüspök,
Ladocsi Gáspár püspök, *Gaál Endre* nagyprépost, *Peter Blaho* rektor, *Cséfalvy Pál* kanonok,
Németh László rektor, *Herdics György* apát, *Szakál László* esperes,
Horváth Károly plébános, *Beke Margit* elnöknő, *Esztó Péterné* könyvtáros,
Szelestei Nagy László dékán, *Ivan Chalupecký* professzor, *Käfer István* professzor,
Hegedűs András igazgató, *Czékli Béla* igazgató.

Kérés nélkül beérkezett kéziratokat nem küldünk vissza, és nem tartunk meg.

Kiadja a Szent Adalbert Képzési, Lelkiségi és Konferencia Központ (2500 Esztergom, Szent István tér 10.) megbízásából a Glória kiadó (Jilemnícneho 4, 903 01 Senec, Szlovákia).

A folyóirat megrendelhető a következő címen: REMÉNY, Žiacka 4, 821 06 Bratislava

ISSN 1337-2491

Esztergom – Pozsony (Bratislava)

Beköszöntő

„*Funes ceciderunt mihi in praeclaris, hereditas mea perplacet mihi*”, „Jó földre esett a mérőláncom, és örökségem megtetszett nékem” (Zsolt 16,6).

Nagy szellemi örökségünk a *Magyar Sion* című folyóirat. Amikor most a megújult Nagyszeminárium és a Szent Adalbert Központ megnyitása után újra-indítjuk ezt a tudományos folyóiratot, nagyon értékes és az egész ország, az egész régió számára sok szép eredményt hozó hagyományt kívánunk folytatni.

Az új cím: *Magyar Sion. Új folyam*. Hányatott volt ennek a folyóiratnak az élete és a sorsa. A jelen szám egyik tanulmánya részletesen beszámol erről, éppen úgy, mint arról a kérdésről, hogyan alakult, fejlődött a Magyar Sion és a Szlovák Sion eszméje, hogyan tekintett a kor hívó világa Esztergom hegyére, az esztergomi székesegyházra, amely méltán viseli homlokzatán a „*Caput, mater et magistra ecclesiarum Hungariae*” (Magyarország egyházainak feje, anyja és tanítója) elnevezést.

A *Magyar Sion* régi története változásokban gazdag. Tudományos folyóiratnak indult, mégpedig elsősorban az Egyházzal kapcsolatos történeti tudományok, az Esztergomban található gyűjtemények feldolgozása és bemutatása volt a célja. A későbbiekben a teológiai és más egyházi tudományok is helyet kaptak lapjain. Az első világháború után hetilapként, közéleti jelleggel indult meg a *Magyar Sion*, a második világháború után már nem tudta folytatni megjelenését.

Visszatekintve erre a régi örökségre, a legrangosabb és legértékesebb részének éppen az az időszak tűnik, amikor a *Magyar Sion* tudományos folyóiratként működött. Ezért Knauz Nándornak, Fraknoi Vilmosnak és társaiknak kezdeti szándékához kívánunk visszatérni, akik az itt folyó tudományos kutatásoknak teremtettek fórumot ezzel az időszaki kiadvánnyal.

Küldetésünk az, hogy az Egyház kulturális kincseit, valamint a teológiának, a keresztény pedagógiának az értékeit is megosszuk a Kárpát-medence olvasóközönségével, hiszen olyan történelmi értékek és örökség birtokában vagyunk, amelyek nem csak büszkeséget, de nagy terhet és szellemi kihívást is jelentenek a számunkra. Ennek az örökségnek a megismertetése és értő feldolgozása hozzásegít bennünket, hogy valóban messzire ellássunk erről a magyar Sionhegyről, valóban közös történelmünk rajzolódjék ki a maga reális igazságában itt, a Kárpát-medencében és azon túl, hogy ez a közös igazság közelebb hozza egymáshoz a különböző népeket, közelebb hozza egymáshoz a magyar társadalom tagjait is, és főleg a múlt igazságát és valóságát minden tanulságával és értékével együtt feltárja, elevenné tegye a mai magyar katolikus közösség és a mai társadalom számára.

Ebben a szellemben indul tehát újra a folyóirat, amely teret ad a történeti tudományoknak, a művészettörténetnek, a teológiának, a filozófiának, az egyházjognak, egyszóval a Hittudományi Főiskolán képviselt diszciplínáknak. Ugyanakkor méltó fórumot kíván nyújtani a keresztény pedagógiának és a Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskolán oktatott, valamint a Szent Adalbert Közép-Európa Kutatócsoport keretében művelt tudományoknak is.

A folyóirat magyar nyelvű, de tartalomjegyzékét angolul és szlovákul is közöljük, kifejezve ezzel, hogy az esztergomi egyházi intézmények összességéből ma ki-rajzolódó kutatási-oktatási és lelkeségi központnak olyan jelentősége van, amely a nemzetközi tudományos világ és a körülöttünk levő régió számára is értéket és felhívást jelent.

Örömmel közöljük hazai és külföldi szerzők tanulmányait, nagyon szívesen látjuk a határon túli magyar szerzők írásait is, akiknek a munkássága nélkülözhetetlen ahhoz, hogy valóban reális és teljes képünk legyen ennek a régióknak az egyházi és kulturális történetéről, jelenlegi szellemi, teológiai, lelkipásztori valóságáról.

Adja Isten, hogy a *Magyar Sion Új folyama* jól teljesítse a folyóirat eredeti küldetését, legyen hitnek és tudománynak találkozóhelye, legyen messziről látható, hegyre épült város, amely utat mutat mindazoknak, akik a múlt és a jelen valóságában az igazságnak megfelelően akarnak tájékozódni, és őszintén törek-szenek azoknak az értékeknek a megismerésére és életre váltására, amelyeket a Gondviselés ránk bízott.

Esztergom, 2007. Remete Szent Antal napján

Erdő Péter
bíboros, prímás, érsek

Székely János

A magyar Sion kifejezés eredete és jelentése

Az esztergomi Várhegyet régóta nevezi a magyar katolikus szóhasználat magyar Sionnak. Méltán, hiszen itt született Szent István király, itt koronázták királlyá, itt hozta létre a magyar katolikus egyház központját. Itt áll a Bazilika, az Ósrégi Szeminárium (ma Szent Adalbert Központ) és a Katolikus Tanítóképző (ma Vitéz János Katolikus Tanítóképző Főiskola). Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy honnan ered Esztergom szent hegyének ez a megnevezése és mi a magyar Sion elnevezés teológiai, lelki jelentése.

Ez a rövid tanulmány nem tudja részletesen végigtekinteni a magyar Sion kifejezés egész történetét, csak ennek legfőbb mérföldköveire utal. A teljes irodalmi és kultúrtörténeti kutatás még várat magára. Az itt közölt adatok kedvet szeretnének ébreszteni a kérdés mélyebb vizsgálatára.

Sion hegyének jelentősége az Ószövetségben

Mindenekelőtt egy elterjedt félreértést kell eloszlatnunk. A manapság Jeruzsálembe látogató zarándok vagy turista a város nyugati dombjára hallja a Sion nevet alkalmazni. Itt áll a Dormitio (Mária 'elszenderedése') temploma, vagy másik nevén a Szent Sion Bazilika, amely valaha az utolsó vacsora termét is magába foglalta, és amelyet a keresztény hagyomány az 5. század óta így nevez: 'Sion, minden templom anyja'.¹ Eredetileg azonban az alacsonyabbik, keleti dombot nevezték Sion hegyének, amelyen Dávid városa, és később a Jeruzsálemi templom állt (2 Sám 5,7). A dombok összekeverése feltehetően a Krisztus utáni évszázadokban következett be. A tévedés okai olyan szövegek lehettek, melyekből úgy tűnt, hogy Sion hegye és a templom hegye nem azonosak. Így például a Bordeaux-i zarándok (Kr. u. 333-ban) Mikeás próféta könyvét idézi: „Siont felszántják, Jeruzsálem romhalmazzá lesz, és az Úr hegye [azaz a templom hegye] erdővel borított hegy lesz” (Mik 3,12). A zarándok az idézetből arra következtet, hogy a templomhegy a kisebb, keleti domb, a Sion hegy viszont a magasabb, nyugati domb.²

¹ MURPHY – O'CONNOR, Jerome, *The Holy Land. An Archeological Guide from Earliest Times to 1700* (Oxford – New York 1986) 94.

² MURPHY – O'CONNOR, *The Holy Land* 92.

Második kérdésünk arra irányul, mi a Sion szó jelentése. A Sion szó névelő nélkül, tulajdonnévként jelenik meg a Bibliában, és minden bizonnyal az Izrael előtti időkből származik. Sokféle nyelvi analógia alapján próbálták a kutatók a szó eredeti jelentését meghatározni, ám mindmáig egyetlen magyarázat sem nyert osztatlan elfogadást. Felvetették az elámita nyelv alapján a 'templom' jelentést, a hurrita nyelv alapján a 'víz', nyugat szemita analógiák alapján az 'erőd', az arab nyelv alapján a 'csúcs', a szír alapján pedig a 'száraz' jelentéseket.³ Biztosnak azonban csak annyi tűnik, hogy Jeruzsálem városának hegyét már az Izrael előtti időkben Sionnak nevezték, és a zsidóság ezt a nevet átvette.

Jeruzsálem már az Izrael előtti időkben létezett, mint kicsiny városállam. Említik a Kr. e. 19-18. századból való egyiptomi átokszövegek és a 14. századi szintén egyiptomi ún. Amarna levelek. Ez utóbbiak a város akkori királyát, Abdi Hepa-t is megnevezik, aki egyiptomi segítséget kér környékbeli ellenfeivel, a hapirukkkal szemben.⁴

Jeruzsálem nem természeti adottságai miatt lett Izrael fővárosa. A város nem túl könnyen megközelíthető, és nem központi helysége egy nagyobb tájegységnek. A város Dávid király döntése folytán lett fővárossá. Ezt a döntést két tényező befolyásolta. Jeruzsálem közepén feküdt, az északi és a déli törzsek területei között. Így alkalmas volt arra, hogy összekapcsolja a két részből álló országot. Másrészt Jeruzsálemet Dávid a maga zsoldosaival foglalta el, így a város az ő saját tulajdonát képezte, nem volt része egyetlen törzsi területnek sem.

Jeruzsálemet Dávid király vallási központtá is tette. Felhozatta a városba a frigyládát. A vallási központ kiépítése kapcsán a helyi kánaánita vallási elemek is jelentős szerephez jutottak. Cádok, a város kánaánita papja Dávid király szolgálatába áll, majd családjával együtt a papság élére kerül.⁵ Salamon temploma is a kánaánita templomtípus mintáját követi. A templom és a láda jelenlétével lassanként megszületik a Sion hegy teológiai jelentése is: a hegy, ahol az Úr lakik (Iz 8,18). Jeruzsálem olyan – elsősorban vallási – fontosságra tesz szert, hogy amikor az ország kettészakad, és stratégiai szempontból a város elhelyezkedése már nem előnyös, ugyanis könnyen sebezhető Észak felől, a főváros és vallási központ elmozdítására mégsem gondol senki. A város vallási jelentőségét tovább fokozza a sikertelen asszír ostrom 701-ben, melynek nyomán kialakul Jeruzsálem bevehetetlenségének hiedelme.

³ FOHRER, Georg, „Σιών”, *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament* VII. (ed. G. Kittel; Stuttgart 1964) 293.

⁴ FOHRER, „Σιών” 300; *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament* (ed. James B. Pritchard; Princeton 1969) 487.

⁵ Talán az a tény is a kánaánita hatásra utal, hogy míg Dávid Hebronban született fiai közül több a Jahve isten nevet tartalmazó nevet kapott, addig a Jeruzsálemben született gyermekek közül egynek a neve sem tartalmazza a tipikusan izraelita isten nevet, többnek a neve viszont a kánaánita El nevet hordozza.

A babiloni fogság alatt sem szűnik meg a zsidó nép ragaszkodása szent városához (137. zsoltár: „Tapadjon ínyemhez a nyelvem, ha téged elfelejtelek”). A hazatérés után pedig a legelső feladat a szent hely felépítése.

A fogság alatti és utáni prófétáknál Jeruzsálem és Sion egyrészt mint a bűnös város jelenik meg, amelyben az egész ország bűnei összegződnek (Jer 5,1; 6,6; Ez 22,2; 24,6). A Siralmak könyve drámai erővel éneklie meg a bűnei miatt elpusztult város fájdalmát: „Ó mily elhagyottan ül a város, amely egykor tele volt néppel... A pogány népek között lakik, s nem talál nyugalmat... A Sionra vivő utak mind gyászolnak, mert nincs aki ünnepelni jöjjön... Ó, mekkora sötétséget borított az Úr haragjában Sion leányára... Elpusztította hajlékát... Sion a kezét nyújtja, de nincs aki vigasztalja... Kapui földbe sülyedtek, fejedelmei a pogányok közt vannak, szétszórva hevernek a szentély kövei minden utcasarkon...” (Siralm 1,1. 3-4. 17; 2,1. 6. 9; 4,1). Másrészt azonban a remény ígéretei is Sion hegyéhez, és Sion leányához,⁶ a Sionba hazatérő néphez kötődnek. Az Úr nem feledkezik el Sionról (Iz 49,14), az ő fénye újra felragyog Jeruzsálem felett (Iz 60,1). Az elhagyottá lett Siont (Iz 64,9) az Úr újra felépíti. Köveit ólomporba foglalja, és zafirokra alapítja (Iz 54,11). Mert Sion miatt az Úr nem hallgathat, míg szabadulása, mint a fáklya, nem tűndököl (Iz 62,1). Ezért a próféta így bátorítja a népet: „Ne félj Sion, ne lankadjon kezed, veled van az Úr. Újjáéleszt szeretetével” (Szof 3,16). „Örülj, Sion leánya, nézd, jön a te szabadítód!” (Zak 2,14; 9,9). Visszatér az Úr a Sionra (Zak 8,3). A fogság utáni zsidóság számára tehát a Sion hegy az ígéretek címettje, a remény szimbóluma lesz.

A szövetségközi zsidó irodalomban megjelenik még egy fontos gondolat, amely a keresztény teológiában és liturgiában is tovább él majd. Jeruzsálemet a ’béke látomásának’ nevezik (ἡρασις εἰρήνης).⁷ A különleges névmagyarázat Ábrahám áldozatának történetéből származik. Ábrahám áldozatának hegye a zsidó hagyomány szerint a későbbi templom hegye, a Sion hegy.⁸ A hegy itt sajátos nevet kap: „a hegyen, ahol az Úr gondoskodik”. A gondoskodik ige a látással van kapcsolatban a héber nyelvben (és sok más nyelvben is⁹), a látás ígéje pedig Jeruzsálem nevének első tagjára emlékeztet: ’ir salom.¹⁰ A város nevének jelentése így a béke látása/látomása lesz. Origenész átveszi Filontól ezt a magyarázatot, és a kereszténység közkincsévé teszi.¹¹

⁶ Az ókorban a városokat női alakként személyesítették meg, és lakóikat az illető város gyermekeinek nevezték.

⁷ FILÓN, *Somn.* II, 250.

⁸ Lásd ’Ábrahám szikláját’ a Sziklamecsetben.

⁹ Lat.: providere.

¹⁰ Természetesen ’népies’ etimológiáról van szó, mely nyelvészetiileg téves. Ám ez a jelentés mégis meggyökereszik, és termékenyvé válik a hívő köztudatban.

¹¹ ORIGENÉSZ, *Hom in Jer.* 9.

Jeruzsálem és Sion az Újszövetségben

Jézus igehirdetésében Jeruzsálem városa nem kap különleges szerepet (Lk 10,30; 13,4; Mt 5,35). Az egyetlen hangsúlyos gondolat Jeruzsálemmel kapcsolatban az, hogy lehetetlen hogy próféta Jeruzsálemen kívül vesszen el. Jeruzsálem az a város, amely megöli a prófétákat (Lk 13,33-35; Mt 23,37-39). Jézus korában a próféták életéről már gazdag legendavilág fejlődött ki. Eszerint a próféták igen jelentős része vértanú lett, többen közülük Jeruzsálemben. A próféták sírjának helyét is tudni véli a korabeli hagyomány, és a tiszteletükre síremlékeket emelnek. A *Vitae Prophetarum* címen ismert Kr. u. 1. századból származó apokrif irat leírja Izajás, Jeremiás, Ezekiel, Mikeás, Ámosz és végül Zakariás, Jehojada fia vértanúságát.¹² Ez utóbbira Jézus is utal, kiemelve, hogy az oltárnál ölték meg (Mt 23,35; vö. 2 Krón 24,20-22). A rabbik arról is megemlékeznek, hogy Zakariás vére fel-feltört a templom kövezetén vádként Izrael ellen, és csak a babiloniak ostroma engesztelte ki ezt a bűnt (b Sanh 89b). Erre a hagyományra utalhat Jézus kijelentése is, amely Zakariás vérét Ábel Istenhez kiáltó vérével hozza kapcsolatba (Mt 23,35). Jézus tehát a maga számára a próféták sorsát jövendöli meg: a vértanúságot a Szent Városban.

Jézus kimondja az ítéletet a városra, amely nem tudta felismerni meglátogatásának idejét, és azt, ami a békeségére lett volna (Lk 19,42-44): „Meglátjátok, elhagyott lesz a házatok” (Mt 23,38).¹³ A gyilkosok városát Isten felégeti (Mt 22,7). Ám majd újra ujjonghatnak a város lakói, amikor Őt így fogják köszönteni: „Áldott, aki az Úr nevében jön” (Mt 23,39).¹⁴

Lukács művében, az evangéliumban és az Apostolok Cselekedeteiben különösen fontos szerepet kap Jeruzsálem. Az evangélium a templomban kezdődik és végződik (Lk 1,5-25; 24,53). Zakariás, az Ószövetség papja nem tudja megáldani a népet, míg Krisztus, az igazi Főpap, megáldja övéit. Az üdvösség eseményei Jeruzsálemben teljesednek be, ide kell Jézusnak felmennie (Lk 9,51). Ám az üdvösség útja továbbindul Jeruzsálemből, Szamarián keresztül egészen a Föld végső határáig (Csel 1,8). István diakónus beszéde is ezt hangsúlyozza: Isten terve sohasem volt helyhez kötve. Megjelent Ábrahámnak Mezopotámiában, Mózesnek Midián földjén, a pusztában a szent sátorban lakott és együtt vándorolt a népével. Istent egyetlen kőből épített szentély sem képes befogadni (Csel 7,1-53). Isten terve sohasem volt egy helyhez és egy néphez kötve. Elindul Jeruzsálemből Rómába, a zsidóság fővárosából a pogány világ fővárosába. Ez az Apostolok Cse-

¹² *The Old Testament Pseudepigrapha* II (ed. James H. Charlesworth; Garden City 1985) 385-399. Az evangélium szövegében az ismertebb Zakariás próféta apjának neve, Barakiás szerepel tévedésből.

¹³ Minden bizonnyal a templomra utal itt, amely belülről kiüresedik a Messiás elutasítása miatt.

¹⁴ Az evangélium itt a parúziára gondol.

lekedetei könyvének nagy távlata. Ezért fejezi be Lukács kissé váratlanul a művét ott, ahol Pál Rómába érkezik. A könyv záró megállapítása: „Isten üdvössége a pogányoknak jut majd osztályrészül” (Csel 28,28). Ugyanezzel a gondolattal indult el az evangélium: „Minden test meglátja Isten üdvösségét” (Lk 3,6).¹⁵ A régi Sion helyett tehát egy új jelenik meg az Újszövetség szerzőinek horizontján.

Ugyanezt hangsúlyozza Szent Pál is. Bár kiemeli, hogy evangéliuma Jeruzsálemből ered (Róm 15,19), arról is ír, hogy a mostani Jeruzsálem a rabszolganő fiához hasonlít, és a szolgaságra szül. Mi azonban a szabad asszony gyermekei vagyunk, az égi Jeruzsálemé, aki a mi anyánk (Gal 4,21-31). Ugyanígy jelenti ki a Zsidó levél szerzője, hogy mi nem a régi, kézzel tapintható hegyhez járulunk, hanem az új Sion hegyéhez, a mennyei Jeruzsálemhez (Zsid 12,22). Hasonlóképpen nyilatkozik a Jelenések könyve, amely a várost, ahol Urunkat megölték Szodomához és Egyiptomhoz hasonlítja (Jel 11,8), és a mi hazánkként a mennyből alászálló Jeruzsálemet, a Bárány menyasszonyát állítja elének (Jel 21,2).

Az Újszövetség tanúsága szerint tehát az üdvtörténet továbbindul a fizikai Sion hegytől, a várostól, amely elutasította a Messiást. Az új Jeruzsálem, az új Sion lakosai azok, akik Krisztust befogadták és befogadják az évszázadokon keresztül. Ezzel a Szentírás megnyitja annak lehetőségét, hogy teológiai értelemben is Sionnak nevezzünk egy olyan hegyet, amely nem tartozik a bibliai kinyilatkoztatás színhelyei közé, ám ahol Krisztus egyháza gyökeret ver és épül.

Esztergom városának vallási jelentősége

A Duna és a Garam összefolyása, és a szárazföldi utak találkozási pontja Esztergomot fontos központtá tette már a magyar honfoglalás előtt. A Várhegyen a Kr. e. 4. században a kelták egy kisebb erődöt emeltek, majd a római korban *Solva* erődje állt itt a *limes* védelmére.

A honfoglalás után a magyaroknak sokáig nem volt fővárosuk. Mégis a legfőbb hatalmi központ a Székesfehérvár – Buda – Esztergom háromszög környékére összpontosult, amelyet egyes történészek a *medium regni* (az ország közepe) néven emlegetnek.¹⁶ Ez a vidék sűrűbben lakott lehetett, és többnyire itt tartózkodott a fejedelmi család.

Géza fejedelem 972 körül Esztergomban kezdi el az ország első kővárának építtetését. Innen küldi követeit 973-ban Quedlinburgba, hogy Ottó császártól hittérítőket kérjen. Géza Esztergomban fogadja a térítőket, akik hamarosan felépítik a Várhegy első keresztény templomát Szent István első vértanú tiszteletére. Esztergomban születik meg Vajk 970 körül, és itt veszi fel a keresztséget apjával együtt.

¹⁵ A ritka σωτήριον szó összeköti a két programszerű verset.

¹⁶ *Medium regni. Középkori magyar királyi székhelyek* (ed. Altmann Julianna és mások; Debrecen 1996) 5.

Szent Istvánt 997-ben, Géza fejedelem halála után Esztergom környékén, talán a bényi földvárban övezik fel a fejedelmi karddal, majd Esztergomban koronázzák meg feltehetően 1001 január elsején.¹⁷ Szent István itt alapítja meg a magyar egyház központját, az Esztergomi érsekséget. 1010 körül elkészül a Székesegyház Szent Adalbert és a Nagyboldogasszony tiszteletére. Esztergom a tatárjárásig az ország fővárosa és a magyar egyház központja lesz egyszerre.

Szentek egész sora élt itt, vagy fordult meg itt hosszabb-rövidebb időre. Itt élt a 'magyar szent család': Szent István, Boldog Gizella és Szent Imre. Látogatóban bizonyára többször is itt járt Gizella testvére Szent Henrik. Szent Adalbert 989-ben és 995-ben járt Esztergomban, mély nyomokat hagyva Szent István lelkében. Szent Gellért 1018-tól itt neveli Szent Imrét. Degondolnunk kell Szent Lászlóra és lányára boldog Piroskára (v. Irén, a Konstantinápolyban kapott neve szerint; †1134), valamint II. Endrére, akinek lánya Szent Erzsébet volt. IV. Béla lányai közül boldog Jolán és Szent Kinga még a tatárjárás előtt születtek, és feltehetően hosszabb-rövidebb időt Esztergomban töltöttek.¹⁸ Esztergomi kanonok volt boldog Özséb, a pálosok alapítója (†1270) és a fiatal Kőrösi Márk, az egyik kassai vértanú is (†1619).¹⁹ Esztergomban működött a lánglelkű ferences, Kelemen Didák (†1744). A legutóbbi időkben pedig meg kell említenünk Prohászka Ottokárt, aki huszonegy évig volt a szeminárium tanára, Mindszenty József bíborost, és az Esztergomból a halált jelentő fogságba hurcolt Meszlényi Zoltán püspököt (†1951?).²⁰ Esztergom tehát szent földdé lett, virágzó egyházi központtá, a 15. században harmincnegyzet templommal.

A magyar Sion gondolat születése

Ezt a virágzó központot söpörte el 1543-ban II. Szulejmán²¹ hadserege. Az esztergomi Várhegy gyönyörű épületei lassan elpusztultak, a város kis faluvá zsugorodott. Ez lehetett az az időszak, amikor az esztergomi szent hegyet legelőször magyar Sionnak nevezték.

¹⁷ A koronázás dátuma bizonytalan, egyesek 1000 karácsonyát tartják valószínűbbnek.

¹⁸ Magát IV. Bélát is majd Esztergomban temetik el 1270-ben. Esztergom várát ugyanis a tatár nem tudta bevenni, azt Simon bán katonái megvédték.

¹⁹ Nyilvánvalóan 1543 után – és így Kőrösi idejében is – a káptalan Nagyszombatban volt.

²⁰ A halálzási dátum bizonytalan. Sokáig az 1953-as évet tartották, újabban azonban az 1951-es dátum tűnik valószínűbbnek.

²¹ Az újabb történetírás I. Szulejmánnak nevezi ezt a hódító uralkodót, akit régebben II. Szulejmánnak hívtunk, az eddigi I. Szulejmánnak tekintett személy ugyanis csak egy kisebb jelentőségű vezér volt, nem az Oszmán Birodalom valódi feje.

Irodalmi minták

A Sion kifejezés gyakran előfordult az egyházi szóhasználatban, mint Jeruzsálem szent hegyének neve, illetve – biblikus ízű metaforaként – más jelentésekkel is. Így például egy magyar temetési beszéd 1759-ből a halált a mennyei Sionba való átköltözésnek nevezi.²² A plébános biblikus hasonlatokkal teli beszéde végén az elhunyt alispánt elbúcsúztatja jobbagyaitól, akiktől az elhunyt szájába adva a szót, bocsánatot is kér, majd így zárja a beszédet: „Jézusom, vedd magadhoz kérlek az én bűnös lelkemet, hogy a Mennyei Jerusalemban a te áldott orcádat színű színre láthassam.”

Bécsben jelent meg Kuik József Ignác poézis- és matematikaprofesszor verses kötete ezzel a címmel: *Sion et Pindus, sive carmina diversi generis, sacra mixta profanis, in gratiam studiosae juventutis*.²³ A Pindus név itt a profán, míg a Sion a szent, komolyabb témájú verseket jelöli.²⁴

Közelebb jutunk a ’magyar Sion’ kifejezés születéséhez a Siralmak könyvéből ihletet merítő költemények által, amelyek – igen sokszor Jeremiás Siralmainak nagyheti liturgikus éneklése nyomán – a Sion fogalmat is gyakran használják. Így például Bécsben a Nagypénteki Krisztust sirató ének többször utal Sion leányának fájdalmára.²⁵

Azt látjuk tehát, hogy költői szövegekben, biblikus ízű hasonlatokban a Sion fogalom sokszor előfordul. Ennek a tágabb szóhasználatnak lesz egy egészen sajátos esete a ’magyar Sion’ kifejezés.

²² HORVÁTH Imre, *Midőn a mennyei Sion hegyén építettett Jerusalem városba úgy-mint örökös hazájába eljutnatetkintetes nemzetes és vitézlő cserneki Desőfi Ferencz úr t. n. Aba-új vármegyének volt vice ispánnya testének tisztességes el-takarítása felett MDCCCLIX-kben így predikáltatott a felső gagyi plebános Horváth Imre* (Eger 1760).

²³ (Wien 1828). Magyarul: ’Sion és Pindus, azaz különféle versek, szent és profán költemények a tanuló ifúság javára’. Pindus Görögország északi és középső részének nagy hegyvonulata.

²⁴ A mű alcíme utal is erre: *Dulcia veris misceo, Pindus amat dulcia, vera Sion* (A kedves dolgokat keverem az igazakkal: Pindus a kellemeseket szereti, az igazakat pedig Sion). Az első vers rögtön egy Sion ének, melyben ez a komoly üzenet fogalmazódik meg:

Haec monet Sion:

Quid prodest homini totum lucrari orbem
et suavis mundi prosperitate frui.

(Erre int Sion: Mit használ az embernek, ha megszerzi az egész világot, és a világ édes gazdagságát élvezi?)

²⁵ *Die betrubte Tochter Sion in einem Trauer-Gesang entworfen und in der Kirche zu der allerheiligsten Deyfaltigkeit in Wien am Charfreytag bei Heiligen Grab abgesungen* (Wien é. n.) J. Kürner nyomd. Egy másik költemény a ’Sion leányának kapui’ bibliai kifejezést említi: NANI, Joanne Facundo, *De portis mortis bina exaltatio S. Joannis omnes laudationes Christi annuntiantis in portis filiae Sion*. (Viennae 1720).

Protestáns verses sirató énekek

Az első általam fellelt szöveg, amely a Sion fogalmat magyar történelmi kontextusba helyezi egy protestáns eredetű, ismeretlen szerzőtől származó költemény, amely talán I. Rákóczi György 1644-es magyarországi hadjáratának ideológiáját kívánta megfogalmazni. A költemény, mely nyomtatásban is megjelent,²⁶ így kezdődik:

*Mjdon Adrianus Syon várossátul
El tilta sydokat Isten Templomátul
Esztenönkent egyszer templumot csásártul
Ki nyertek akkoron nem söntek szirastul*

*Nem czuda hát, he en kenyvezö orczával
Gyakran meg jelentem ez helben sirassal
Nemzetem romlásat, hogy sok ohaitassal
Sirassam s le irgyam esetit iai szoval*

A költemény szenvedélyes stílusban sorolja fel a katolikusok és főként a pápa vétkeit és kegyetlenségét, amellyel a protestáns mozgalmakat és azok előfutárait üldözték, kezdve az albigensek és a táboriták elleni harctól egészen a harmincéves háború során elfoglalt Magdeburgban elkövetett kegyetlenkedésekig (1631). Az üldözött protestáns kereszténység bibliai képekben, például mint a testvéreitől üldözött József, vagy a bujdosó Illés jelenik meg, míg a katolikus egyházat a Baált imádók vagy a Jelenések könyvének fenevadja képében ábrázolja a költő. Az előbb Babilon, majd Hadrianus császár által feldúlt Sion a protestantizmust jelképezi.

A költemény feltehetően az I. Rákóczi György féle 1644-es hadjárat ideológiájául készül, ahogyan később egy hasonló vers II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratának igazolását kívánja nyújtani. Ezt a hadjáratot a kortárs Petrityvit Horváth Kozma önéletírása szerint a fejedelem a calvini és az unitarius religio oltalmazásának praetextusa alatt indította.²⁷ A vers címe: Cantjo votjva celsjssjmj Principis Georgij Rakóczj adversus persecutores Evangelij in Polonia 1657.²⁸

²⁶ Régi magyar költők tára (ed. Stoll Béla; Budapest 1977) IX. n. 79.

²⁷ Régi magyar költők, IX. n. 700. o.

²⁸ Régi magyar költők, IX. n. 149. o.

Még közelebb vezet a magyar Sion fogalmához egy 1674-ből származó költemény.²⁹ A vers „Az szegen fogoly rab praedikatorok eneke” melyet Belincs (azaz Berencs) vár tömlöcében írt az ismeretlen szerző. 1674-ben Pozsonyban négy prédikátort ítéltek el, akiket aztán (más prédikátorokkal együtt) 1675-ben Itáliában eladtak a gályákra. A vers az ő fájalmukat szólaltatja meg:

*Oh Sion leánya, keserves anyám,
Gyászban buritkozot szerelmes dajkám...
Üldözés szele fuja szent zászlódat...
Jdegeny népek köszt az Magyar országh
Sirván iut eszemben az szép társoságh...*

Mint a fentebb idézett vers, ez a költemény is gazdag biblikus képanyaggal ábrázolja az üldözötteket (többek között a Pathmosz szigetére száműzött Jánoshoz hasonlítva őket) és az üldözőket. A siralmat éneklő prédikátor a Siralmak könyve nyomán az elpusztult, a fenyegetett Siont emlegeti. Nem is csak az üldözött protestáns keresztények, de az egész, idegen népektől szorongatott Magyarország jelenik meg itt, tágítva ezzel a Siont sirató ének horizontját.

Ugyancsak „1674 tállyán a gályákon való raboskodások alatt” írták a következő siralmat a prédikátorok. A címe: Magyar Sion Siralma.³⁰ A vers egyházi énekként is használatos volt, és több ilyenfajta gyűjteményben megtalálható.³¹ Bővebben is idézünk belőle:

*Árván maradt Magyar Sion leánya
Számkivetett fiaknak édes anyya
Hogy óltalmát késni láttya
Istenhez buzgó szavát így nyújtya...*

*Fiaimmal sok tömlötzők meg tölnek...
Tekints azért a tömlötzben Jósephre,
Hólt fiain siránkozó Rachelre
A veremben Dánielre
Szent Nevedér buslakodó Illyésre...*

²⁹ Régi magyar költők, XI. n. 81.

³⁰ Régi magyar költők, XI. n. 83.

³¹ Szinyei Gerzon énekes kv. (Sárospataki könyvt., Kt. 1704); Szentsei György daloskönyv (Orsz. Széch. Könyvt., Oct. Hung 70). Vö. STOLL Béla, *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája* (Budapest 2002) 155/21.

*Ártatlanúl ki follyt Abelnek vére
Nagy zengéssel már az Úrhoz fél éve
Sűrű panaszt tön az égre
Bosszú állást ekképpen kívánt végre...*

*Siralomba bé merült Magyar Sion
Imé hallod mely keservesen sirjon
Gyászos ruhát visel, ihon
Hogy téged is siralomra hijjon.*

*Sírok én is ki ez verseket irám
Sok gondok közt magamat erre birám
Szomorúan pendül Lyrám
Mindaddig míg rám nem néz igaz Birám.*

Ez a vers is gazdag bibliai képanyagot használ. A magyar Sion gondolat ihletője itt is a Siralom könyve, az árván maradt Sion panasza.

Végül idézzünk még egy korabeli költeményt, mely „Az Isten anyaszentegyházának nyomorúságos sorsán és keserves állapotján való siralom”:³²

*Mert im el-epedett szívem bánattyában
Hogy Siont látám illy szomorú gyászban...*

A vers az üldözöket a papokat lemészárló Doeghez, Jezabelhez, Babilonhoz és Assurhoz hasonlítja. Az üldöző szimbólumai itt egyaránt utalnak a katolikus egyházra és a császárra. Az üldözöttek Pál apostolhoz hasonlóan bilincseket viselnek.

A versek mellett több olyan korabeli protestáns prózai írás is fellelhető, amely a magyar Sion fogalmat használja. Példaként álljon itt Czeglédi István *Sion Vára* c. műve 1675-ből.³³ A helvét hitvalláshoz tartozó kassai lelkész művében hasznos *munitio*-val kívánja ellátni olvasóit az „evangeliumi vallasban való erőss és állhatatos megállásra” amikor a vár „bástyái ostromoltatnak”. Mottóként a Bibliából ez mondat áll a könyv címlapján: „Mevövé Dávid a’ Sion Varat s lakozek benne” (1 Sám 5,7). A mű szenvedélyes hangú vitairat a pápista religio ellen.

³² Régi magyar költők, XI. n. 84.

³³ (Colosvar 1675).

A könyv bevezetőjében egy hosszú ajánlást olvasunk Apafi Mihály fejedelemnek, akit a bevezetés írója³⁴ „Isten megnyomított sionanak, a tiszta evangeliomi vallásnak előmozdítójának es oltalmazójának” nevez. A fejedelem „szeretője a Sion varanak, az az a Reformata Religionak és amaz meg-mozdulhatatlan kösziklan a Christus-on fundált Anya-szent-Egyhaznak... Nem szunik-meg Sion varat oltalmazni, annak romladozott falait tatarozni s építgetni... Kit illetve hát méltábban a Magyar Nemzetben Sion Varanak Tutorsága?”³⁵

A mű utal „Sion bainokainak rabsag”-ára,³⁶ Czeglédiivel kapcsolatban pedig így fogalmaz: „Adgyon Isten sok Czeglédi Istvant a’ magyar Sionban!” A mű „Sion varanak dicsiretíre” írt verseket is tartalmaz. Íme egy részlet:

*Cassa Várossában a Sionnak Várát
Fel-veté hirtelen igasság bástyáját
Mellynek e szép könyvben olvasd tudományát
Mennyországna pedig örökös zálogát*

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy feltehetően a 17. század közepe táján jelenik meg a Sion kifejezés magyar történelmi vonatkozásban, mégpedig a protestáns szóhasználatban. Az I. majd a II. Rákóczi György féle hadjáratok megindoklásaként szerepel az üldözött, elhagyott Sion képe. Sion leánya a protestantizmust jelenti, melyet a fejedelem megoltalmaz a hadaival. Néhány évtizeddel később pedig már a magyar Sion szókapcsolattal is találkozunk, azokban a sirató versekben, melyek az üldözött prédikátorok fájdalmát szólaltatják meg. A kifejezés ihletője itt elsősorban a Siralmak könyve. A versek alaphangja az üldözött, elhagyott Sion (azaz a protestáns egyház) feletti siralom. A magyar Sion fogalom azonban itt-ott túlnő ezen a felekezeti kereten, és jelenti az „Jdegeny népek köszt” levő „Magyar országh”-ot is.

³⁴ Köleseri Samuel.

³⁵ CZEGLÉDI, *Sion Vára* 1-2.

³⁶ CZEGLÉDI, *Sion Vára* 3.

A Magyar Sion a katolikus szóhasználatban

Valószínűleg Barkóczy Ferenc esztergomi érsek volt az, aki először hozta kapcsolatba a török által elpusztított Esztergomot az elpusztult Sionnal. Az érseki székhelynek Nagyszombatból Esztergomba való visszatérését bibliai távlatú gondolatokkal indokolta meg. Az 1761-ben Bécsben kiadott pásztorlevelében³⁷ azzal kezdi gondolatait, hogy Isten büntetése méltán sújtja országunkat az érseki székhely visszahozatalának késlekedése miatt. Majd utal arra, hogy az Ószövetség lapjai a jövőbeli isteni döntések képét rejtik magukban (*futurorum figuram continent*). Kétségtelen számomra – írja –, hogy bár Isten minden helyen imádandó, mégis kiválaszt magának helyeket, ahol gazdagabban árasztja kegyelmét. Így választotta ki számunkra Esztergomot. Ebben kételkedni nem tudok – írja Barkóczy hercegprímás – hiszen Esztergomot Szent István, az Isten szíve szerint való férfiú választotta ki, aki az Isten Lelkének útmutatója szerint cselekedett. Az ország közepén emelkedő székhely a mennyei Jeruzsálem képe volt. Most tehát legszentebb feladatunk a Szentély szétszórt köveit, amennyire lehet, összegyűjteni, és a mi Jeruzsálemünk falait felépíteni.

A pásztorlevél Szent Istvánt Dávid királyhoz, az Isten szíve szerint való férfihez hasonlítja, Esztergom kiválasztását pedig Sion hegyének Isten általi kiválasztásához. A kiindulópontot ehhez a reflexióhoz azonban feltehetően az elhagyott, törökök által elpusztított Várhegy képe adta. Ez az elhagyott Sion hegye, amelynek újraépítése a legszentebb kötelesség. A pásztorlevél vége (a Szentély szétszórt kövei, Jeruzsálem falainak újraépítése) ezt a párhuzamot fogalmazza meg. Ezen a ponton érintkezik a katolikus és a protestáns szóhasználat, hiszen mindkettő az elpusztult Sion képéből indul ki.

Barkóczy Ferenc érsek gondolata aztán egyre gyakrabban jelenik meg Esztergom újjáépítésével kapcsolatban. Scitovszky János érsek a Bazilika felszentelésének előestéjén (1856) azért ad hálát Istennek, mert - amint mondja - megadott nekünk, hogy „felépíthessük e magyar Sion tetején lakóházát”. A szentelés ünnepére kiadott főpásztori levelében pedig megemlékezik arról, hogy „sírva s zokogva láttuk a szent helyeni pusztulást, s törökök dühe által szétszórt köveit ama szentélynek, mely a sz. Adalbert püspök s vértanu veritékével öntözött, és sz. István első királyunk születésével, keresztségével s koronáztatásával diszló Sion hegyén létezett.” Hiszen innen, a „kereszténység bölcsőjéből” – az itt működő számtalan intézmény által is – „mintegy központból Krisztusnak az egész széles tartományba sugarak gyanánt csodálatosan kilövellt világossága olly bő gyümölcsöt termett.” Ezután pedig Scitovszky prímás örömeinek ad hangot, hiszen „Jeruzsálem falai fölemelvék.”³⁸ Farkas Imre Székesfehérvári püspök a szentelés-kor mondott beszédében többek közt ezt mondta: „háromszáz évig árválkodott Sion hegye”.

³⁷ Török János, *Magyarország Prímása. Közjogi és történeti vázolat II.* (Pest 1859) 187.

³⁸ *Katolikus Néplap* (1856) 269-270.

A Bazilika felszentelése alkalmából több ünnepi kiadvány is napvilágot látott. Egy linzi kiadvány címe: *Hungarica Sion*.³⁹ A rövid füzet latin, német, olasz és magyar verseket tartalmaz az ünnep köszöntésére. A magyar nyelvű vers többször utal a Sion gondolatra:

Mily szent ragyogmányt tükröz az ősz Duna...

*Ah nem csalódom. Nézd a magyar Siont
Romlepte bérczén templomi bájremek
Diszeleg s belé ifult alakban
Újra leszáll fejedelmi Szentünk.*

*Mint hajdan ül most, trónt emelő Sasod
A dönthetetlen római Szirt tövén...
Föl Szittyá fajzat! Hunnia föl! Siess
Csodálni Istvánt, ifjú királyodat.*

A versből a nemzeti büszkeség sugárzik. A Bazilika felszentelése a magyar nép török utáni újjászületésének, és Béctől való függetlenségének nagy szimbólumává, kifejezésévé is nőtt.

Hasonló ünnepi kiadványban jelent meg az a szlovák nyelvű köszöntő vers, melynek latin címe: *ELeCtVs aC Deo saCer Mons SION* (Kiválasztott és Isten számára szent Sion hegy – a kiemelt betűk az 1856-os évszámot adják ki).⁴⁰ A kapucinus szerzetes hosszú költeményében felidézi az Esztergomhoz köthető szenteket (Szent István, Wojtech [Adalbert], Szent László, Boldog Özséb), a hazatérő és az építető primások neveit, sőt hosszan méltatja Ferenc József császárt is.

Ettől az időtől kezdve a katolikus szóhasználatban a magyar Sion kifejezés rendkívül gyakorivá válik. Felbukkan könyvsorozatok nevében,⁴¹ könyvkiadót⁴² és részvénytársaságot⁴³ neveznek el így. A kifejezést a profán jellegű szóhasználat is átveszi. A városról szóló egyik útikönyv ezt a címet kapja: *Esztergom szab. kir. megyei város, a Magyar Sion ismertetése*.⁴⁴

³⁹ *Hungarica Sion a rediviva in Regno Mariano Societate Jesu die XXXI Augusti dominica XVI p. pent. Celebrata cardinali Joanni principi primati archi-episcopo Strigon* (Linz 1856).

⁴⁰ SASINEK, František Viktor, *Vyvoleny a Bohu zasväteny vrch Sion* (Buda – Budine 1856).

⁴¹ „A magyar Sion örei”. Az első kötet Simor Jánosról szól Kózhalmi-Klinstein József tollából (Pozsony – Budapest 1886). Egy másik hasonló könyvsorozat a „Magyar Sion könyvek”. Ebben a sorozatban jelennek meg például Városi István versei *Vérzik a harangok nyelve* címmel (Esztergom 1936).

⁴² Magyar Sion kiadó.

⁴³ Magyar Sion Részvénytársulat. Az alapszabály 1879-ben születik.

⁴⁴ CSEICSNER Rezső (Idegenforgalmi hivatal, Esztergom 1943).

A magyar Sion kifejezés más kontextusokban

Érdekességként, és a teljesség igénye nélkül néhány sajátos kontextust szeretnék felidézni, melyekben a magyar Sion kifejezést használták.

Ady Endre *Margita élni akar* című versciklusában (1912) többször is beszél a magyar Sionról. A ciklus így kezdődik:

*Az új magyar Sionnak énekét
Kezdem, kit egykor néked megajánltam*

A ciklus névadó alakja mögött Vészi Margit rejlik, aki Vészi Józsefnek, Ady egyik támogatójának volt a lánya. A ciklus három szimbolikus férfialakja a megújuló, feltörekvő magyar szellemi elitet ábrázolja. Mindhárman szerelmesek a zsidó Margitába. Ady a ciklusban a szabadelvű, erőteljes magyar elit és a zsidóság megtermékenyítő találkozását akarja olvasói elé állítani:

*Találkoztunk, mi száz korszakkal ér fel
Fölvadult szittyá s frányás, zsidó némbor.*

Később Ady, miután a szintén zsidó származású Brüll Adéllal szakított, Csinszkát veszi feleségül. Neki írja az Óh, fajtám vére c. verset. Ebben búcsúzik az „idegen urak s asszonyok honától”, s Csinszkát így nevezi:

*Óh, véreimből véredzett büszke vér
Bora közös hitünknek,
Lyánykóm, testem, urasztali kenyér.*

Vagyis Ady *Margita élni akar* című ciklusában a 'magyar Sion' kifejezés a zsidó és a magyar elit találkozását szimbolizálja, amely ideáltól azonban Ady később kissé eltávolodik.

A második kontextus, ahol a magyar Sion kifejezés megjelenik, *Debrecennel* kapcsolatos. Debrecen a református szóhasználat nevezte és nevezi ma is magyar Sionnak. Így például Szabó József 1909-ben megjelent művének ezt a címet adta: Magyar Református Sion. A kifejezés mind a mai napig használatos, így Bölcskey Gusztáv református püspök hivatkozott rá a 2006-ban Debrecenben megtartott református világtalálkozón. Ahogyan láttuk, a protestáns szóhasználatban a Sion kifejezés eleinte (17. század) általánosabban az üldözött evangéliumi egyházat jelenti. Később ez a jelentés konkretizálódik, leszűkül Debrecen városára.

Végül egy harmadik kontextusban is feltűnik a Sion kifejezés, különböző nyelveken *folyóiratok* címeként. Már az 1800-as évek első felében megjelennek a

német nyelvterületen a *Sion* (1832-47) és a *Neue Sion* (1847-) című folyóiratok. Mindkettőt Augsburg környéki papok szerkesztik, és benne a katolikus egyház becsületét és fényét igyekeznek megvédeni a protestantizmus valamint a liberalizmus támadásaival szemben. Az első szám elején egy Sion című költemény áll, mely a folyóirat alapcélkitűzését fogalmazza meg. A versben Sion az ostromlott egyházat jelenti.⁴⁵

Budapesten 1838-ban indul egy *Magyar Szion* nevű folyóirat a hittudomány ápolására.⁴⁶ Jóval később (1928-ban) konvertita zsidók indítanak hasonló című folyóiratot.⁴⁷ 1934-ben pedig közéleti újságként éled újjá az esztergomi *Magyar Sion*.⁴⁸ Szlovákul is adnak ki analóg elnevezésű folyóiratot. Szokolcán Havliček J. Vincent szerkesztésében 1869-től jelenik meg a *Slovenský „Sion”*. A folyóirat prédikációs és hitoktatási segédanyagot, valamint pasztorális jellegű kérdésekre adott (latin nyelvű) válaszokat tartalmaz.⁴⁹ Nyilvánvalóan ezek a folyóirat elnevezések (különösen a német *Sion* és a *Neue Sion*) is szerepet játszhattak abban, hogy az 1863-ban induló esztergomi folyóirat a *Magyar Sion* címet kapta.

⁴⁵ Von seines Felsens Höhe schaut
Und trotzet allen Feinds-Gefahren
Beinahe seit zwei tausend Jahren
Das neue Sion schon gebaut.

Die Stadt ist groß, die Burg ist fest
Und viel Pilger sieht man wollen
Durch ihrer weiten Thore hallen
Von Nord und Süd, von Ost und West

A vers további része leírja, hogy a vár alatt az ellenfelek gyülekeznek, akik valaha maguk is Sion polgárai voltak. Az ellenfelek káromlással, valamint a szabadság ígéreteivel igyekeznek a Város lakóit elbizonytalanítani. *Sion* 1(1932) 1-4. 9-12.

⁴⁶ A folyóirat Gyarmathy János szerkesztésében jelenik meg, majd 1840-ben megszűnik.

⁴⁷ Ennek a folyóiratnak a szerkesztője Székely Nándor volt.

⁴⁸ A szerkesztők Szappanyos Béla és Lippay Lajos. A folyóirat 1944-ben megszűnik.

⁴⁹ Később már szinte csak a prédikációs anyag marad meg a folyóiratban. A szlovák Sion folyóiratokról lásd ebben a folyóirat számban Käfer István nagyszerű tanulmányát.

Teológiai értékelés

Milyen valós jelentéstartalmat hordozhat a Sion fogalom teljesen új történelmi kontextusban való használata? Egyáltalán helyes-e egy bibliai fogalmat, az üdvtörténet kulcsfontosságú hegyének nevét merőben új, magyar történelmi vonatkozásban felhasználni, és egészen konkrétan egy másik hegyre, Esztergom Várhegyére vonatkoztatni? Milyen üzenetet hordozott a *Magyar Sion* című folyóirat (1863-1904) névválasztása?

Mindenekelőtt a bibliai kifejezés új történelmi kontextusban való alkalmazhatóságának kérdésére válaszolunk. A Pápai Bibliikus Bizottság 2001-ben közzétett dokumentuma hangsúlyozza, hogy Izrael kiválasztása kezdettől fogva minden nép kiválasztására irányult.⁵⁰ Sion kiválasztottsága kezdettől fogva nyitott a világ népeinek többi Sionjára. Igaz, hogy a kinyilatkoztatás Krisztussal lezárult, azaz Benne Isten mindent átadott és kinyilvánított önmagából. Őnála többet és nagyobbat nem fog, és nem is tudna kinyilatkoztatni, hiszen Benne Önmagát adta nekünk „Aki engem látott, látta az Atyát”-mondta Jézus (Jn 14,9). Ám ez nem jelenti azt, hogy Isten cselekvő jelenléte a történelemben Krisztus után megszűnt volna. Az evangélium meggyökerezése az egyes népek körében éppoly szent és Istentől vezérelt esemény, mint amilyen a Dávid idejében történő fővárosválasztás volt (vö. Csel 2,15-17; 13,2; 16,6). Isten a térben és időben élő embert konkrét módon, a tér és az idő konkrét pontjain ragadja meg. Éppen ezért a Krisztus utáni történelemnek is vannak szent eseményei, személyei, pillanatai, és szent városai is. Gyönyörűen utalt erre a tényre Barkóczy Ferenc prímás 1761-es pásztorlevelében (lásd fentebb).

A magyar nép történetében ilyen kegyelmi idő volt Géza fejedelem és főként Szent István uralkodása, Szent Gellért és Szent Adalbert működése. Esztergom, a Géza fejedelem által választott főváros, melyet Szent István a magyar egyház-szervezet központjává is tett, szent várossá, kegyelmi helyyé, Sionná lett. Már akkor 'Sion' volt az Esztergomi várhegy, amikor még senki sem nevezte annak.

Milyen üzenete volt 1863-ban a *Magyar Sion* c. folyóirat névválasztásának? Minden bizonnyal kifejezte a török uralom utáni újjászületés örömét: a lerombolt, pogányok által elpusztított magyar Sion újra a régi pompájában felépült. Kifejezte a 900 éves szentistváni örökséghez való hűséget, a magyar katolikus kereszténység évszázados gyökereit. Érzékeltette továbbá a magyar nép életerejét és függetlenségi vágyát Béccsel szemben.

⁵⁰ *Das jüdische Volk und seine Heilige Schrift in der christlichen Bibel* (Bonn 2001) n. 34-35. Vö. SZÉKELY János, „A zsidó nép és Szentírása a keresztény Bibliában”, *Jeromos füzetek* 51(2003) 5-9.

A folyóirat, a magyar egyháztörténelem nagyjainak felsorakoztatásával, múltunk megismertetésével – hiszen Knausz Nándor, a folyóirat első szerkesztője, erre tesz ígéretet a programszerű bevezetőjében⁵¹ – erősíteni kívánja ezeket a gyökereket, erőt és reményt akar sugározni a magyar egyház szent hegyéről. A múltban megtapasztalt isteni vezetés a jövőre nézve is megerősítést ad.

Prohászka Ottokár 1887-től vesz részt a folyóirat szerkesztésében. Az ekkor kiadott szerkesztői program a katolikus öntudat és közéleti cselekvés megerősítését, bátorítását tűzi ki célul. A „rendetlen és lelketlen emberaprólékba szellemet” akar önteni. „Tűzzel írni”, hogy „a szellemi tespedés fekélyeit kiégesse”. A folyóirat a keresztény öntudatot elsősorban a tudomány segítségével kívánja megújítani, hiszen „nincs katolikus öntudat tudomány nélkül”.⁵²

Mindszenty József bíboros gyakran hangsúlyozta, hogy a magyar Sion két válla a szeminárium és a tanítóképző.⁵³ Esztergom küldetése, hogy világító fáklya legyen az egész magyar katolicizmus számára a Bazilika, és az azt hordozó két váll, a papnevelés és a katolikus tanítóképző által. A Magyar Sion folyóirat ebben a küldetésben vállalt részt. Az esztergomi kanonokok, a papnevelde tanárai a szent hegyről igyekeztek szólni, irányt mutatni a Magyar Katolikus Egyház számára.

Vajon mi a folyóirat újjáéledésének és nevének üzenete ma? A diktatúra éveit után újra katolikus intézményként működhet a tanítóképző (Vitéz János Katolikus Tanítóképző Főiskola). A Bazilika felújítva, gyönyörűen kivilágítva áll a magyar Sion tetején. Amikor pedig ötvenhárom év kényszerű szünet után az Ősrégi Szeminárium (ma Szent Adalbert Központ) újra megnyitotta kapuit, akkor a magyar Sion 'másik válla' is a helyére került. Újra áll és él a magyar Sion. Diktatúrák és ideológiák jönnek és mennek, de amit Isten ültet, amit Ő vet el a történelem lapjaira, az elpusztíthatatlan. A *Magyar Sion* újraindítása ugyanennek az örömteli újjászületésnek a része. A folyóirat lapjain a magyar Sion hegy újra megszólal.

⁵¹ KNAUZ Nándor bevezető írása, *Magyar Sion* 1(1863) 5.

⁵² *Magyar Sion* 24(1887) 1.2.7.

⁵³ MINDSZENTY József, *Esztergom, a prímások ezeréves városa* (Bécs 1973) 126.

Hegedűs András

A Magyar Sion című folyóirat története

A Knauz Nándor¹ által *Magyar Sion* címmel indított havilap a magyar egyházi tudományosság meghatározó folyóirata volt. Bár az alapító szándéka szerint egyháztörténeti periodicumként indult, a szerkesztőváltások miatt e jellegét fokozatosan elvesztette, ám a különféle tudományterületekről érkezett tanulmányok magas színvonalukat mindvégig megőrizték. Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy röviden vázolja a nagy múltú folyóirat történetét.

Előzmények

Magyar Szion címmel először Pesten, 1838-ban Gyarmathy János² alapított lapot, amely önmagát mint „egyházi hír- s encyclopediai lap” határozta meg. A heti két alkalommal, csütörtökön és vasárnap megjelenő újság³ már fél év után, 1838 júliusában *Szion*-ra változtatta nevét. A lap profilja leginkább egyházi hírlap ismérveinek felelt meg. Elsősorban hittudományi értekezéseket, életrajzokat, különféle egyházi eseményekről szóló tudósításokat, továbbá rövid híreket közölt. Gyarmathy kezdeményezése azonban nem volt hosszú életű, hiszen a magyar nyelvű újság 1840-ben meg is szűnt,⁴ ám latin nyelven 1842-ig *Sion. Organon Ecclesiastico-Litterarium* címen még megjelent.⁵

¹ Knauz Nándor (1831-1898) esztergomi kanonok, címzetes püspök, később pozsonyi prépost. A XIX. század magyar egyháztörténet-írásának kiemelkedő alakja. Az Esztergomi főegyházmegye történetének forrásait publikáló *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* elindítója. Pályafutásának méltatását ld.: *Magyar Sion* 36 (1898) 335-341. Vö. KOLLÁNYI Ferencz, *Esztergomi kanonokok 1100-1900*, Esztergom, 500-502.

² Gyarmathy János (1810-1883) veszprémi egyházmegyes pap, szentelték 1833-ban. A Központi Szeminárium tanulmányi felügyelője és segédtanára 1835-től. A szeminárium könyvtárának vezetését 1836-ban vette át. Írásai szinte kizárólag hitélettel kapcsolatosak. Az 1838. évi pesti árvíz idején önfeláldozó munkájáért Pest város dicséret oklevéllel jutalmazta. Vö. PFEIFFER János, *A veszprémi egyházmegye történeti névtára* (1630-1950), München 1987, 459-460.

³ A csütörtöknként megjelenő számok inkább tudományos értekezéseket közöltek, mint azt az alcím is mutatja: „Érdekes közlemények az egyházi tudományok, történetek 's litteratura tárából”, a vasárnapi számok pedig a hitélet előmozdítását szolgálták az alcím szerint: „Elme- 's szívképző. Ismeretek a religo, egyházi intézmények 's keresztény élet tárából.”

⁴ *Magyar Sajtóbibliográfia* 1705-1849, összeállította V. BUSA Margit, Budapest 1986, 169. A lap egyes leőhelyeinek felsorolásánál a bibliográfia nem említi az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban található példányokat.

⁵ Uo. 260. A lap egyes leőhelyeinek felsorolásánál a bibliográfia itt sem említi az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban található példányokat.

Bár a Knauz Nándor által alapított *Magyar Sion* címe hasonlít a *Magyar Szionra*, mégsem mondható, hogy Knauz a Gyarmathy-féle lapot „újja alapította”⁶ volna, hiszen Knauz világosan kifejtett programjában egyértelművé tette a lap határozottan egyháztörténeti jellegét.⁷ Ugyanígy nem tekinthetjük a *Magyar Sion* előfutárának a *Magyar Tudományos Értekező* című lapot sem,⁸ hiszen nem az egyház múltjának feltárását, hanem a „tudományok különféle ágaiból, de főleg a történelmi, természettudományi és bölcsészeti szakból vett értekezések”⁹ közreadását vállalta fel.¹⁰ Kétségtelen azonban, hogy Knauz számára a *Magyar Tudományos Értekező*, melynek Nagy Ivánnal együtt társszerkesztője volt, és amelytől éppen a *Magyar Sion* kedvéért vált meg, jelentős tapasztalatokkal szolgált mind a szerkesztési, mind a nyomdaipari ismeretek terén. Ezekből a tapasztalatokból fakadhatott, hogy Knauz a *Magyar Sion* kinyomtatására alkalmasnak találta Horák Egyed esztergomi nyomdáját, holott a *Magyar Tudományos Értekező* indításakor még más véleményen volt.¹¹ Megjegyezni kívánjuk, hogy bár a *Magyar Sion*t Horák Egyed nyomtatta,¹² a folyóiratban megjelenő magas színvonalú képek Pesten, majd a k. k. Hof- und Staatsdruckereiben készültek.

⁶ *Katolikus Lexikon III.*, Budapest 1932, 254.

⁷ *Magyar Sion* 1(1863) 5.

⁸ ABAI Ilona, *A Magyar Tudományos Értekező, mint a Magyar Sion előfutára*, in: *160 év a tanítóképzés és a kultúra szolgálatában*, Esztergom 2002.

⁹ *Magyar Tudományos Értekező* 1(1862) 7.

¹⁰ Ezt a nézetet képviselte Kereszty Viktor is Knauz Nándor necrológiájában: „A 'Magyar Tudományos Értekező' a 'Magyar Sion'-nal semmiféle összefüggésben nincs és nem volt.” In: *Magyar Sion* 36 (1898) 336.

¹¹ Vö. ABAI i. m. 13.

¹² Horák Egyed nyomdáját 1876-ig üzemeltette, amikor azt tőle átvette Buzárovits Gusztáv. Így tulajdonképpen a *Magyar Sion* mindvégig egy nyomdában készült. Horák nyomdája pedig kimondottan Knauz megrendelésének köszönhette a fejlődést. Így elmondható, hogy a *Magyar Sion* Esztergom ipari fejlődésére is hatással volt. Vö. SENNOVITZ Adolf, *Esztergom könyvnyomdászatának története*, in: *Esztergom és vidéke*, 16 (1894) 35. szám, 2.

A folyóirat

Knauz Nándor a *Magyar Sion* indításával kapcsolatos tervezetét 1862. augusztus 6-án küldte meg Scitovszky János hercegprímásnak, aki örömmel fogadta azt, és támogatásáról biztosította a primási könyvtárost.¹³

Knauz az általa indított lap legfőbb céljaul a magyar egyház történelmének feltárását tűzte ki, amint azt „Tájékozásul” című bevezetőjében írja is: „Hazánk már megleglelte történetíróit. ... De egyházunk mindhiába várta dicsőségének tüzetes és kisebb részletekre is kiterjeszkedő megíróját.”¹⁴ A kutatásokat azáltal kívánta elmélyíteni, hogy a lapot három fő rovatra osztotta.

Az „értekezések” címet viselő részben kívánta közölni a szentek és különféle egyházi személyek életrajzeit, az intézmények, birtokok, templomok, székesegyházak és egyéb építmények történetét, de helyet kívánt biztosítani a jogi, tanügyi és művészettörténeti tanulmányoknak is, vagyis törekedett minden olyan terület befogadására, amely az egyház múltjával kapcsolatba került.

Az „okmánytár”, célja a még közöletlen iratok „eredeti nyelven, eredeti helyesírással” történő publikálása volt.

A „tárca” címet viselő rovat spektruma már szélesebb, mint az egyház múltjának feltárása, hiszen útleírásoknak, régi szokások ismertetésének, könyvrecenzióknak, aktuális események beszámolóinak is teret adott. Sőt, Knauz emellett egyfajta hírlapi funkciót is szánt a rovatnak, amikor a különféle egyházi hivatalok betöltésében történt változásokról, illetve a halálozásokról is igyekezett beszámolni.

Céljának eléréséhez Knauz nagy szerkesztőbizottságra kívánt támaszkodni. Ebben olyan neveket találunk, mint Ipolyi Arnold,¹⁵ Majer István,¹⁶ Rimely Károly,¹⁷ Samassa József,¹⁸ Somogyi Károly,¹⁹ Sujánszky Antal.²⁰ Knauz érzékét

¹³ Knauz Nándor hagyatéka, Esztergomi Főkáptalan Magánlevéltára, Lad. 75.

¹⁴ *Magyar Sion* 1(1863) 5.

¹⁵ Ipolyi Arnold (1823-1886) esztergomi főegyházmegyes pap, egri kanonok, besztercebányai, majd nagyváradai püspök. A magyar néprajz és képzőművészet kiváló kutatója. Sikeres kutatást vezetett Isztambulba, a korvínak felkutatása céljából. Vö. CSÉFALVAY Pál (szerk.), *Ipolyi Arnold emlékkönyv*, Budapest 1989.

¹⁶ Majer István (1813-1893) címzetes püspök, nagyprépost. Publicisztikája, különösen pedagógiai és hitéleti írásai, az egész országban ismertté tették „István bácsi” nevét. Vö. KOLLÁNYI Ferencz, *Esztergomi kanonokok 1100-1900*, Esztergom 1900, 487-490.

¹⁷ Rimely Károly (1825-1904) a Pázmáneum rektora, pozsonyi kanonok, 1893-tól besztercebányai püspök. Rudolf trónörökös magyar tanára. Megírta a Pázmáneum történetét.

¹⁸ Samassa József (1828-1912) esztergomi teológiai tanár és kanonok, később zepesi püspök, majd egri érsek.

¹⁹ Somogyi Károly (1811-1888) esztergomi kanonok. A *Religio és Nevelés*, valamint a *Katholikus Iskolai Lapok* szerkesztője. A nagy árvíz után Szeged városának adományozta 60000 kötetes könyvtárát. Vö. KOLLÁNYI i. m. 485- 487.

²⁰ Sujánszky Antal (1815-1906) címzetes püspök, nagyprépost, a Pázmáneum rektora. Az Érseki Simor Könyvtár katalógusának összeállítója. Vö. KOLLÁNYI i. m. 494 - 495.

mutatja a tehetségek felkutatására, hogy az új lap szerkesztőbizottságába meghívta az ekkor még csak papnövendék Fraknói (Frankl) Vilmost²¹ is.

Az alapító szerkesztő által vállalt célok Knauz gondos és fáradhatatlan munkájának, köszönhetően teljesültek.²² A számos tanulmány, az ismeretlen források közlése által a magyar egyháztörténet-írás megújult és európai színvonalra emelkedett. Ugyanakkor nem csak a megjelent szacikkek értékesek, hanem a rövidebb közlemények is, amelyek közül most csupán aktualitása okán „Az esztergomi papnevelde megnyitása” című részletes beszámolót²³ emeljük ki.

1869-ben Knauz lemondott a szerkesztői megbízatásáról, életrajzírói szerint²⁴ azért, hogy élete főművének, a Monumenta Ecclesiae Strigoniensisnek szentelhesse idejét. Érdekes azonban, hogy Knauz 1869. július 9-én Simor János bíboros, hercegprímáshoz írott felterjesztésében kifejti, hogy a Monumenta Ecclesiae Strigoniensis kedvéért „én a Magyar Siont kivéve, melyet tovább is folytatni akarok, minden egyéb irodalmi munkát abban fogok hagyni.”²⁵ Nem kívánjuk cáfolni az életrajzírókat, hiszen 1869 második félévében Knauz beláthatta, hogy e két nagy feladat felőrölné erejét, de az is lehet, hogy Simor János bíboros, hercegprímás mentette fel őt a szerkesztői feladatok alól. Ennek azonban jelenlegi ismereteink szerint nincs nyoma. Talán Knauz Nándor teljes levelezésének feldolgozása választ adhat erre a kérdésre.

A folyóirat szerkesztését 1870-ben Fraknói (Frankl) Vilmos és Zádori János²⁶ vette át Knauztól. A lap ennek következtében kisebb arculatváltáson esett át, és felvette az *Új Magyar Sion* nevet. Az alcím is megváltozott, többé már nem egyháztörténelmi, hanem egyházirodalmi folyóiratként jelent meg. Ez is jelezte, hogy a lap a kor „követeléseéhez” igazítva teret ad mindazon kérdéseknek, melyek „a katholicizmus hitéleti és társadalmi fejleményeiben fölmerülnek.”²⁷

²¹ Fraknói (1874-ig Frankl) Vilmos (1843-1924) teológiai tanár Esztergomban, majd nagyváradai kanonok. A pécsi püspöki kinevezést elutasította. A XIX. századi magyar történetírás egyik kiemelkedő alakja. A magyar történelmi kutatások elősegítésére Rómában megalapította a Magyar Történelmi Intézetet.

²² Knauz publikációinak száma minden szerző teljesítményét felülmúlta, hiszen hét év alatt 71 cikket közölt, ennek többségét folytatásokban, vagyis az 1863-1869 között megjelent szinte valamennyi lapszámban írt.

²³ *Magyar Sion* 3(1865) 784.

²⁴ KOLLÁNYI i. m. 501.

²⁵ Prímási Levéltár, Esztergom, Cat. 44., 3119/1869.

²⁶ ZÁDORI János (1831-1887) esztergomi kanonok, teológiai tanár. „Ritka jószívűsége és páratlan előzékenysége oly népszerűséget szereztek neki, amilyennel nem mindenki dicsekedhetik. Szeretettel vette körül növendékeit, tanártársait, pályatársait. Ritka szorgalmánál csak szerénysége volt nagyobb.” KOLLÁNYI i. m. 512.

²⁷ FRANKL Vilmos – ZÁDORI János, *Az Új Magyar Sion programja*, in: *Magyar Sion* 7(1869) 795.

Az *Új Magyar Sion* a szerkesztők szándéka szerint a katolikus sajtónak a liberális sajtóval szembeni hátrányát igyekezett csökkenteni.²⁸ Ezért „a katolikus sajtónak természetes hivatása: a javítás szent művében kezdet fogni az illetékes tényezőkkel, előkészíteni és támogatni munkásságukat.”²⁹ Ennek érdekében a folyóirat nyitott volt a természettudományok felé, igyekezett figyelemmel kísérni más vallásfelekezetek, különösen a protestánsok, tevékenységét. Tudósított a korszak számos fontos eseményéről, mint pl. az I. Vatikáni Zsinatról. Bár továbbra is számos egyháztörténeti tanulmányt közölt, mind nagyobb teret engedett a közéletiségnek a szociális kérdés felkarolása, valamint a katolikus autonómia lelkes szorgalmazása által.

Fraknói csupán három évig vett részt a szerkesztésben, Zádori azonban 1886-ig folytatta. Tőle a szerkesztést a „papneveldei tanárok” vették át, azaz Horváth Ferenc, Kereszty Viktor, Prohászka Ottokár és Walter Gyula szemináriumi tanárok. Prohászka már 1882 óta a *Magyar Sion* szerzői közt szerepelt. Saját bevallása szerint „íróvá fejlődése a *'Magyar Sion'*-nal lépett rendes vágányra.”³⁰

A „papneveldei tanárok” visszatértek a folyóirat eredeti címéhez, így a *Magyar Sion* név elől az „új” jelzőt törölték. Követve az előző szerkesztőket, „Programmunk” címet viselő bevezetőjükben, melynek írója feltehetően Prohászka volt, lánglelkű szavakkal jelölték ki a folyóirat irányát. Ebben a kor vallási közömbösségét kárhoztatva a *Magyar Siont* az „időszerű kereszténység föllevenítésére”³¹ kívánták felhasználni. Mivel „az egyháznak érdekei vannak az emberi élet egész vonalán; a tudományban, a művészetben, a művelődésben praktice szerepel. Ezen praktikus irány elől a 'Sion' el nem zárkozhatik. Tehát nem lehet s nem is akar lenni kizárólagosan theologiai folyóirat, mely, a theológiát csak mint absztrakt tudományt művelje; hanem szívesen ereszkedik le a theológiának, a hitnek, az egyháznak az életben föllelhető konkrét és praktikus megvalósulásaihoz, s az ismertetések közé is nemcsak a merően tudományos műveket veszi föl, hanem azokat is, melyek az egyházi élettel változatos érintkezésben állnak.”³² E célkitűzések nyomán az eredeti Knauz-féle gondolat teljesen elenyészett. Bár tudományos cikkeket a lap továbbra is közölt, de ezek már különböző tudományterületekről érkeztek, ezek mellett jelentősen megnőtt a hitéleti, szociális, kultu-

²⁸ „A sajtó hatalmát addig kicsinyeltük, talán meg is vetettük, míg annak teréről majdnem végképp száműztünk.” *Magyar Sion* 8(1870) 7.

²⁹ *Föladataink*, in: *Magyar Sion* 8(1870) 15.

³⁰ KEMÉNYFY K. Dániel, *A régi és az új „Magyar Sion”*, in: *Magyar Sion* (1934. szeptember 15.) 2.

³¹ *Programmunk*, in: *Magyar Sion* 24(1886) 9.

³² Uo.

rális, egyházpolitikai, közéleti értekezések száma. A *Magyar Sion* ezen harmadik periódusában a folyóirat lelke a „Dr. Pethő” néven publikáló Prohászka Ottokár volt, akinek írói álnevét Zádori János adta.³³ A lap hasábjain megjelenő írások, köztük a „Diadalmas világnézet”, a katolikus elveknek a közéletben való érvényesüléséért, a katolikus öntudat megerősödéséért szálltak síkra.

Mint oly sok folyóiratot, negyvenkét év után a *Magyar Siont* is utolérte végezte. Megfelelő anyagi bázis hiányában a lap megszűnt, mivel az előfizetési díjak nem fedezték a kiadásokat.³⁴

A hetilap

Harminc évvel később, 1934. szeptember 15-én Lippay Lajos szerkesztésében a *Magyar Sion* név ismét megjelent a hazai sajtóban,³⁵ de már nem folyóiratként, hanem hírlapként, amely magát, mint „katolikus társadalmi hetilapot” határozta meg. Az újság első számában Prohászka nyomdokain haladva kifejtették, hogy a „Magyar Sion munkatere és programja kiterjed a társadalmi, kulturális, szociális, gazdasági és vallási, illetve világnézeti problémák, kérdések összes mozzanataira”.³⁶ Figyelemmel kívánták kísérni a Világegyház eseményeit, Esztergom város és Komárom-Esztergom vármegye életét. Ennek ellenére nem csupán az esztergomi, hanem minden magyar katolikusnak ajánlották a lapot, mivel „a Magyar Sion szimbolikusan jelenti a magyar katolikus Egyház történelmi központját”.³⁷ Furcsa módon, már szeptember 30-án ennek ellentmond „P!” szerző, amikor „tökéletes vidéki katolikus szellemű sajtóorgánumnak” szánja a lapot, és kijelenti, hogy a „Magyar Sion is elsősorban a mienk esztergomiaké”.³⁸ Már e korai megfogalmazás is a helyi lap irányába vitte az újságot, és valójában nem is sikerült országos jelentőségű katolikus lappá válnia, hiszen viszonylagosan kevés országos hírt közölt, melyek nagyobb része is a primás tevékenységével kapcsolatos közlemény volt. Általában megyei és városi híreket jelentetett meg, mozi-, színház- és rádióműsort közölt, valamint a lap fenntartására számos reklámnak adott helyet.

³³ KEMÉNYFY K. i. m. 2.

³⁴ 42 (1904) 960.

³⁵ A miniszterelnöki hivatal sajtóosztálya 6916/1934. III. szám alatt engedélyezte a lap indítását. Primási Levéltár, Cat. 44., 2448/1934.

³⁶ LIPPAY Lajos, „Sion miatt nem hallgatók ...”, in: *Magyar Sion* (1934. szeptember 15.) 2.

³⁷ Uo.

³⁸ A „Magyar Sion” és Esztergom társadalma, in: *Magyar Sion* (1934. szeptember 30.) 7.

A lap felelős szerkesztői tisztét Lippay Lajos³⁹ látta el 1941 augusztusáig, amikor is Szappanyos Béla⁴⁰ vette át tőle e feladatot, 1942 szeptemberéig végezve e munkát.⁴¹ Őt Vajda József⁴² követte, egészen a lap megszűnéséig, 1944. október 15-ig.⁴³ Szimbolikusan is tekinthetjük, hogy az utolsó szám főcíme: Boldogasszony Anyánk ..., mely kiáltásként hat a háború vérzivatarában. A lapnak még megadott, hogy közölje Serédi Jusztinián utolsó körlevelét, mely a papságot, mint a Jó Pásztor utódait, vértanúság árán is a helyükön való maradásra szólítja fel.

Nem tekinthetjük véletlennek az utolsó lapszám dátumát, hiszen a *Magyar Sion* hasábjain a szélsőjobboldali pártok nem jelentkezhettek,⁴⁴ ellentétben az *Esztergom és Vidéke* gyakorlatával, amiért a *Magyar Sion* meg is róttá laptársát.⁴⁵ Bár a szerkesztőség irattára nem maradt fenn, így iratokkal nem igazolható, mégis úgy gondoljuk az előbb említettek alapján, hogy a lap további megjelenését a nyilas hatalomátvétel akadályozta, és a háború utáni nehéz időkben már nem volt lehetőség az újság újraindítására.

Röviden áttekintve a *Magyar Sion* történetét, Kereszty Viktorral együtt „bát-
ran mondjuk, hogy e tartalmas értekezések annyira nem vesztek a letűnt év-
tizedek folyamán sem becsökből, hogy a 'Magyar Sion' ... még ma is valóságos
kincsháza a magyar egyháztörténelmi adatoknak és okmányoknak”.⁴⁶ A ma-
gas színvonalon szerkesztett folyóirat alapos tanulmányokat közölt, amelyekből
olyan kitűnő művek nőttek ki, mint a Monumenta Ecclesiae Strigoniensis, vagy
Fraknói Vilmos Pázmány életrajza. Ugyanakkor egyetértünk azzal is, hogy az itt
felhalmozott publikációk feldolgozása a jövő feladata,⁴⁷ amelyet nagyban segít-
het a *Magyar Sion* most megjelenő repertórium.

³⁹ Lippay Lajos (1897-1949). Pappá szentelték 1923-ban, esztergomi kanonok 1946-ban. Vö. BEKE Margit, *Esztergomi kanonokok 1900-1985*, Unterhaching 1989, 125.

⁴⁰ Szappanyos Béla (1913-2000). Pappá szentelték 1938-ban, esztergomi kanonok 1984-ben. Vö. BEKE i. m. 173.

⁴¹ BÁRDOS István, *Újságok a Horthy-korszakbeli Esztergomban*, Limes 1990/2., 126.

⁴² Vajda József (1912-1978). Pappá szentelték 1936-ban, 1938-ban hitoktató Budapesten, 1941-ben prefektus és filozófiatanár Esztergomban. A szeminárium gondnoka 1946-1955. Plébános-helyettes Zebegényben 1955-1965. Szemináriumi rektor Esztergomban 1965-1969. Váci segédpüspök 1969. január 10-től. Műve: *Megszentelt élet*, Budapest 1978. Vö. Prímási Levéltár 1203-45/1978 (gyászjelentés).

⁴³ Prímási Levéltár, 8042/1944.

⁴⁴ Serédi hercegprímás 6008/1944. számon kelt iratában a cikkek kiválasztása és közlése terén még nagyobb megfontoltságra intette Vajda József felelős szerkesztőt.

⁴⁵ BÁRDOS i. m. 126.

⁴⁶ *Magyar Sion* 36 (1898) 337.

⁴⁷ BÁRDOS István, *Az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat megalakulása és működése (1894-1948)*, in: *Esztergom Évtapjai* 1988, 59.

*Knauz Nándor (Beszédes Sándor felvétele 1883-ból)
Prímási Levéltár, fényképgyűjtemény*

Käfer István

Slovenský Sion 1869-1872

*„Pri takom odporu mravov našich so mravmi
Štefanovými je u mnohých
i ctenie jeho holá čistá strannícka okázalosť.”*

*„A mi erkölcsünknek és István
erkölcsének kiáltó ellentéte mellett sokaknál
a tisztelete is csupán üresen csillogó pártoskodás.”*

*Jonáš Záborský szentbeszéde
Szent István király ünnepére.
Slovenský Sion 1871. 71-76.*

Számos feladatunk egyike a magyar-szlovák interetnikus összefüggésrendszer kutatásában a legfontosabb összetevő, a katolikus egyház szerepének vizsgálata. A szlovák nyelvi-nemzeti identitás kezdetei, kialakulásának folyamata a *Regnum Hungariae*-ban, a Magyar Királyságban zajlott. A szlovák egyháztörténet gyakorlatilag 1920-ig azonos a magyarországival és igen nagy részben Esztergoméval, hiszen a szlovák etnikai régió és papságának túlnyomó része ehhez a főegyházmegyéhez tartozott. A szlovák nemzeti mozgalom is belső ügy volt. Például 1857. október 29-én Szcitovszky János – a szlovák közírásban Ján Scitovský – bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek fogadta azt a küldöttséget, amely az önálló szlovák Spolok svätého Vojtecha (Szent Adalbert Társulat) engedélyezése ügyében folyamodott hozzá. Az aláírók, vagyis a küldöttek többsége esztergomi egyházmegyes pap volt, a megjelentek pest-budaiak.¹ A szlovák katolikus sajtó sem valamiféle külhoni periodikum-lista számunkra. Történetének az 1849-50 és 1918 közötti szakasza alapos feldolgozásra vár, amiben lehetséges a szoros együttműködés a mai szlovák egyháztörténészekkel. Erre is szolgálhat az Esztergom mai főpásztorának köszönhetően újrainduló *Magyar Sion*, amely első időszakában Knauz Nándor szerkesztésében kifejezetten „egyháztörténelmi folyóirat” volt.

¹ Vö. HANA KOVIČ, Štefan, *Dejiny Spolku svätého Vojtecha* (Trnava 2005) 33-34.

A magyar nyelvű *Magyar Sionnal* egy időben hasonló című szlovák katolikus és evangélikus periodikumok is megjelentek. Ilyen mindenekelőtt a katolikus *Slovenský Sion* Szakolcán 1869-1873,² azután az evangélikus *Korouhev na Sionu* ugyancsak Szakolcán 1878-1883 között,³ a szintén evangélikus *Sion* Turócszentmártonban 1876-ban,⁴ a leghosszabb életű szlovák „Sion”, az 1893-ban Modorban indult és 1918 után is napvilágot látott evangélikus *Stráž na Sione*,⁵ valamint a még biblikus cseh nyelvű *Stráž na Sioně*, a *Cirkewné Listy* melléklete Szakolcán 1871-72-ben.⁶ Valamennyi egyházi, vallásos periodikum. Ezen a helyen most a közvetlen „névrokon” szlovák katolikus folyóirat négy évfolyamát mutatjuk be.

A szlovák nemzeti ébredés időszakában a katolikusok a Cirill-Metód hagyományra is támaszkodtak. Ez a sláv-szlovák kontinuitás és a katolikus szentkultusz összekapcsolása volt, melynek XVI-XVII. századi funkciója – éppen a huszitizmus cseh nemzeti ideológiájának ellensúlyozására – elhalványult a cseh jezsuiták tevékenységében.⁷ Cirill és Metód ilyen módon elfogadhatóvá vált a szlovák evangélikusok számára is, hiszen abban a korban régióink szellemi értékrendjében a nemzet megelőzte az egyházak, a vallás tanításait. Így jöhetett létre 1843-ban a megegyezés a katolikusok és az evangélikusok között, miszerint a katolikusok lemondtak a Bernolák-féle, nyugatszlovák nyelvjáráson alapuló nyelvről, az evangélikusok a biblikus csehről, és a középszlovák nyelvjárás használatában állapodtak meg.⁸ Ezért indult a szlovák katolikus sajtó *Cyrill a Method* című periodikummal 1850-ben Selmecebányán,⁹ folytatódott 1852-1856 között Besztercebányán¹⁰, majd 1857-től 1870-ig Budán, Szakolcán, Pozsonyban, Nagyszombatban,¹¹ *Katolícke noviny* címen pedig 1870-1906 között Szakolcán és Nagyszombatban.¹²

² Vö. POTE MRA, Michal, *Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918* (Martin 1958) 160.sz.

³ POTE MRA 51.sz.

⁴ POTE MRA 131.sz.

⁵ POTE MRA 171.sz.

⁶ POTE MRA 170.sz.

⁷ Vö. VILIKOVSKÝ, Ján, *Cantus Catholici* (Bratislava IX 1935) 269-306; KÁFER István, „A jezsuiták szerepe a szlovák nemzettudat formálásában”, *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig* (szerk. Szilágyi Csaba; Piliscsaba 2006) 265-269.

⁸ SZIKLAY László, *A szlovák irodalom története* (Budapest 1962) 306.

⁹ POTE MRA 8.sz.

¹⁰ POTE MRA 9.sz.

¹¹ POTE MRA 10.sz.

¹² POTE MRA 47.sz.

A *Slovenský Sion* kifejezetten prédikációkat közlő, hitszónoki folyóirat, mint az alcímében is olvasható. Három évfolyama egyértelműen szlovák nemzeti elkötelezettségről tanúskodik. Szerkesztője, munkatársai a nyitrai régióban működő papok, mindenekelőtt Komjáti (Komjatice), Egbell (Gbely), Sopornya (Šoporňa) településen, de vannak távolabbiak is. Legtöbbjük az esztergomi szeminárium-ban végzett, de vannak nyitrai, beszercebányai és más illetőségűek is. A szakolcai Škarnicel nyomda akkoriban a szlovák nemzeti tipográfia volt. Országos jellegére hír- és hirdetésanyagából következtethetünk. Többször olvasható beszámoló a Spolok svätého Vojtecha működéséről Nagyszombatban, de a prímás ünnepi beszédéről is, a pesti Nemzeti Múzeum dísztermében rendezett katolikus önkormányzati ülésen.¹³

A felelős szerkesztő Ján Vincent Havlíček (1845-1922) is Esztergomban végezte a teológiát, ahol a Slovenská literárna škola-ban (Szlovák Irodalmi Iskola) tevékenykedett és a Slovenská študentská spoločnosť (Szlovák Diáktársaság) elnöke is volt. Felszentelése után (1869) Komjátiba került káplánnak, azonnal megindította a folyóiratot, és igen aktív irodalmi-kulturális szervező munkát végzett.¹⁴ Olyan szlovák nemzeti elkötelezettségű papok prédikációit közölte, mint a történész Franko Vítazoslav Sasinek, a költő Jonáš Záborský vagy František Richard Oswald, az egész szlovák katolikus politikai és kulturális élet egyik legjelentősebb személyisége. Gyakran évekkorábban elhangzott szentbeszédet is közzétett, és többször merített külföldi homíliákból. Legközelebbi munkatársa Pavol Prihoda volt (1840-1908), aki szintén Esztergomban végezte a teológiát, és 1864-ben szentelték. Ő is aktív tagja volt az esztergomi szlovák irodalmi körnek, majd pasztorációs munkájának jellemző részeként a katolikus oktatással, olvasókörök szervezésével, műkedvelő színjátszással és a méhészkedés népszerűsítésével is foglalkozott.¹⁵

A négy évfolyamból álló periodikum szellemiségére jellemző a pap-hívő kapcsolat meghittsége, valamint a törekvés a népművelésre. Az első évfolyamban olvasható az úrvölgyi (Špania Dolina) bánya patrónusa, Szent Lajos ünnepén elhangzott „bányásznapi” prédikáció, Cirill és Metód napján a tanítókhöz és június 5-én az egbelli zarándokokhoz szóló szentbeszéd.

¹³ I. évfolyam.

¹⁴ *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska* (Szlovákia katolikus papi személyiségeinek lexikona), (Bratislava 2000) 463-464. A továbbiakban LKKOS.

¹⁵ LKKOS 421.

A szlovák történeti-nemzeti tudatot a történész Sasinek prédikációi fejtik ki. Turócszentmártonban 1866. szeptember 11-én Zrínyi Miklósról tartott beszédében Európa hajójának részeként szól „drága hazánkról, Magyarhonról” (*naša drahá vlasť uhorská*).¹⁶ Cirillt és Metódot, a thesszaloniki szent testvéreket az Úr tanításának tiszta búzáját ültető apostoloknak nevezi, Szent Istvánt, Magyarhon királyát pedig e tiszta magvak atyai gondozójának.¹⁷ Az élő szláv-szlovák kontinuitás¹⁸ összhangja szerves egységben van „Uhorsko” katolicizmusával, és Štefan Moyzes besztercebányai püspök 1869. július 5-i halálának napja a szláv apostolok ünnepével.¹⁹ Sasinek megfogalmazása a Kárpátoktól övezett *kert-haza*, Szent István alapítása és gondozása.²⁰

A „szlovák Sion” harmadik évfolyama Jonáš Záborský (1812-1876) prédikációit tartalmazza. Életének és művének feldolgozása a szlovák művelődés egyik nagy feladata. Evangélikus papból lett katolikus pap, erőteljes szláv-szlovák nemzettudata messze állt a Štúr-nemzedék nemzetlátásától. Bátran ostromozta a magyarkodást, de mélységesen ragaszkodott a hungarus patriotizmushoz.²¹ Havlíček szerkesztő, lapkiadó érdeme, hogy megszerezte Záborský prédikációit, mert kitűnő anyagot adott paptársainak és az érdeklődőknek, s legalább ennyi olvasható nyomtatásban több ezer oldalnyi kéziratos hagyatékán kívül. E kézirathalmazban olyan érték lappang, mint Magyarhon történetének 1600 oldala. A történész-lelkipásztor Szent István ünnepére írt prédikációja a hungaroszlovakológia, a szlovákságtudomány hungarus és magyar elemeit vizsgáló diszciplína igen gazdag vizsgálati területe.

¹⁶ *Slovenský Sion* – a továbbiakban *SSi* 1869, 188. A magyar nyelvben nincs alkalmas szó a szlovák „uhorský” kifejezésre. Az „uhor” magyarországi állampolgárt jelent; a „maďar” is a magyarországi része. Uhorsko az 1920 előtti, Madarsko az 1920 utáni Magyarországot jelenti. Az uhorská vlasť fordítása „magyar hazára” anakronisztikus, hamis. Terminológia-javaslatunk szlovákból fordítás esetén a „Magyarhon”, esetleg a „magyarországi”.

¹⁷ *SSi* 193.

¹⁸ Rastislav a *szlovák* király, Cirill és Metód *szláv* apostol. *SSi* 218.

¹⁹ *SSi* 210.

²⁰ *SSi* 1870.

²¹ LKKOS 1502-4; SZIKLAY 400-5.

Záborský szerint „Szent István *Jezaslavl*tól (Geiza) vette át a hatalmat. Az ellene forduló lázadó *Kupa*, azaz *Jakub*, a Blatno-tó környéki szláv fejedelmek leszármazottja.” A beszéd szerzője szerint „túlzó a vélemény, hogy István csak pogányokat talált volna országában. Kétszáz évvel korábban a *szlovák* lakosság már keresztény volt. Rastislav azért hívta Cirillt és Metódot, mert a németek nem ismerték a szlovák nyelvet, és a vallást a nemzet elnyomására használták.” Okfejtése a továbbiakban is meghökkentő. Mivel nem István térítette meg a szlovákokat, és a magyarok között is sok volt már a keresztény, az országalapító királynak az az érdeme, hogy a keletiből a nyugati kereszténységbe vezette népeit.

„Több nemzetet és nyelvet talált az országban. Hogy senki se idegenedjen el a hazától, a latin nyelvet vezette be az államigazgatásba, az iskolákba és a törvénykezésbe. Ez inkább a Nyugat utánzása volt, mint kigondolt rendszer, de igen alkalmas volt István birodalmában, mert elejét vette minden viszálykodásnak a különböző nemzetek között. Egyik sem tudta kisajátítani az országot és egyik sem érezte magát idegennek benne, hanem mindegyik szeretettel fordult hozzá.”

A nemzetét a magyarosítástól joggal féltő szlovák történész lelkipásztor aktualizálásából mindenütt árad a félrehúzódság a türelmetlen nemzeti érzéstől, következtetéseit a keresztény erkölcsi értékekre alapozza, és a szent király példájának követésére int. „Írott törvények nélkül találta az országot. Voltak ugyan szlovák törvények, de azok érvényüket veszítették... a bírák csak a régi szokásjog és belátásuk szerint ítélték. Az önkényesség visszaszorítására német törvényeket fogadott el, és kiegészítette azokat a sajátjaival. Mi pontosan az ellenkezője vagyunk. Ő azonos szeretettel ölel magához minden népet, számára nem volt sem görög, sem zsidó: mi viszont a nyelv miatt kölcsönösen üldözzük egymást. Ő nagy tisztelője volt a papságnak, mi sárral és mocsokkal dobáljuk. Ő gazdaggá tette az egyházat, mi mindent elvonnánk tőle. Ő építette a templomokat, mi minden támogatást megvonunk tőlük. Ő éjjel-nappal imádkozott: most már a magasabb állású személyek azt sem tudják, mi az ima. Ő békés és mértéktartó volt a királyi trónon: mi az élet alján mértéktelenségben hempergünk. A mi erkölcsünknek és István erkölcsének kiáltó ellentéte mellett sokaknál a tisztelete is csupán üresen csillogó pártoskodás.

Nem civakodásaink porába kellene rántanunk a szenteket, nem pártérdekek szolgálatában kellene visszaélnünk tiszteletükkel, hanem híven követnünk kellene példájukat, amit ránk hagytak. Ámen.”

Ennek a periodikumnak a kiadója is anyagi nehézségekkel küszködött. A negyedik évfolyam első számát nem a szakolcai Škarnicel nyomdájával, hanem a pesti Minervával készítette el, azt remélve, hogy a főváros közegéből jobban felfigyelnek rá és több előfizetője lesz. A füzet sztrájk miatt késett, és a második szám is elmaradt. A „dogmatikus, liturgikus, morális eredeti prédikációk” folyóirata a negyedik évfolyammal megszűnt.

Erdő Péter

Erkölc s egy bonyolult világban

Háború, tudomány, kereszténység

Manapság új, erőteljes élményünk a társadalom és a kultúra szétesése. Két fő fogalom körül sűrűsödnek össze ezek a jelenségek, a *szubjektivizmus* és a *formalizmus* körül. Az igazi kérdés pedig, mely a misszió és az egyházi szolgálat kulcsa, hogy mit tudunk mi adni, tenni, válaszolni ebben a helyzetben, mégpedig mint Krisztus igazságának, misztériumainak, szeretetének közvetítői. Erre a szellemi helyzetre mutatnék be néhány példát az alábbiakban a keresztény válasz lehetőségének és módszerének megvilágítása céljából.

Háború, jog, igazságosság

Francisco de Vitoria OP „De iure belli” című salamancai egyetemi ünnepi beszéde 1539-ben hangzott el.¹ Nagyon fontosak ezek az egész egyetemnek szóló konferenciabeszédek. Adott történelmi és szellemi helyzetben az egész emberiség vívódásának élvonalát jelölik ki egy-egy aktuális problémával kapcsolatban. Az emberiség életkérdései közül az egyik legnagyobb a háború és a béke kérdése. A katolikus hagyomány meghatározó vonulata mindig igyekezett erkölcsi szempontból minősíteni az ember magatartását háborús helyzetben is. Hiszen minden tudatos és szabad emberi cselekedetünkért felelősek vagyunk, nincs az életnek egyetlen területe sem, amely kivonhatná magát az erkölcs szabályai alól.

De Vitoria traktátusa új történelmi jelenségek hatására keletkezett. Amerika felfedezése, a spanyol gyarmatosítás első évtizedeinek tapasztalata kényszerítették erkölcsi reflexióra a kor legnagyobb teológiai gondolkodóit. Éppen a Katolikus Egyház és a katolikus teológia fogadta megrökönyödéssel Pizarro véres hódításait Peruban, és általában a gyarmatosítók kegyetlenkedését. Mi az erkölcsi alapja az egész gyarmatosításnak? – Ezt a kérdést már az első nemzedék feltette.

Sokan, élükön de Vitoriával, objektív feltételrendszert dolgoztak ki az igazságos háború helyzetének megítélésére. Vizsgálták azt is, mi megengedett ilyen háborúban az ellenséggel, illetve az ellenséges államok ártatlan polgáraival szemben. Viaskodtak azzal a nehézséggel is, hogy nem lehet egy háború mindkét fél részéről egyformán igazságos. Ez ugyanis a bosszú és elégtétel végtelen láncolatát

¹ Kiadása korszerű bevezető tanulmánnyal: VITORIA, Francisco de, „De iure belli”, Traduzione, introduzione e note di C. Galli, con testo latino (Universale Laterza) (Roma-Bari 2005) 852.

alapozza meg erkölcsileg. Szembe kellett nézniük azzal a súlyos gyakorlati problémával is, hogyan ítélnék meg – fejedelmek és vezetők, vagy egyszerű alárendelték – valamely háború jogosságát a sokszor bonyolult konkrét helyzetben. És ez az a pont, ahol a modern szubjektivizmus és formalizmus, a jog és a nemzetközi jog pusztán megegyezésen alapuló, tetszőleges tartalmú normarendszerként való felfogása elágazik, eltér az arisztotelészi-Szent Tamás-i objektív, mérsékelt realizmustól. Annak elfogadásától, hogy a valóság, s benne a társadalom, objektíve igazságos rendjének alapjai a teremtés logikája és jósága folytán benne jelennek a világban és az emberben, egyszóval hogy objektív normarendszer az, amit természetjognak szokás nevezni.

Kérdés marad azonban, ki állapítja meg ennek a természetes törvénynek a tartalmát? Az emberi józanész, illetve kétely esetén a kinyilatkoztatást hitelesen magyarázó Tanítóhivatal.² De a normák elvont tartalmán kívül az adott helyzetet, tényállást is ismerni kell, hogy azt erkölcsileg minősíthessük. És itt kezdődik a szörnyű bonyolultság problémája. Ez olyan teherként nehezedett az újkor emberére, hogy évszázadok alatt, fokozatosan sokan feladták a reményt a konkrét helyzetek objektív erkölcsi megítélésének lehetőségére nézve. Ebből – más tényezők között jelentős mértékben éppen a háború és a politika kérdéseinek nehézségéből – fakadt az agnoszticizmus, szubjektivizmus és pusztá formalizmus, mint az objektív megismerés lehetőségének feladása.

A négyszázötven évvel ezelőtti reflexiók a XX. században újra divatosak, aktuálisak lettek. Az újkori helyzethez képest, az Európa-centrikus, többszereplős világrendhez képest a helyzet több szempontból megváltozott.

A két szuperhatalom, majd 1989 után az egy szuperhatalom korszaka érkezett el. Az átlagember, de még a politikusok sem biztos, hogy fel tudják mérni, milyen jellegű és mértékű az egyenlőtlenség a szuperhatalom és a többiek fegyverzete és lehetőségei között. Van-e akkora a különbség, mint annak idején a spanyolok és az inkák között? Mit jelent mindez a nemzetközi jog léte és az igazságos, erkölcsös háború feltételeire nézve? Ha a nemzetközi élet alanyai radikálisan egyenlőtlenek, akkor a hallgatólagosan egyenlőknek és szuveréneknek feltételezett államok közötti egyetértésen, fiktív vagy valóságos megállapodáson alapuló nemzetközi viselkedési normák rendszere alól kicsúszott a talaj. Akkor felmerül a kérdés, van-e konkrét, evilági értelemben *dominus mundi*. Főként pedig új, nem konszenzusra hivatkozó (vagyis objektív erkölcsi) normák rendszerére van szükség.

² I. Vatikáni Zsinat, Const. *Dei Filius*, 1870. április 24. DS 3005-3007.

Tudomány, társadalom, erkölcs

Mindez nem könnyíti meg – mint ahogyan az újkorban sem könnyítette meg – az igazságosság és „természetjog”, illetve az objektív erkölcsösség követelményeinek alkalmazását az egyre bonyolultabbá váló világban. Nem véletlen, hogy a politika és a háború mellett a tudományok (pl. ma a biológia) által felvetett kérdések erkölcsi szempontú megválaszolása tűnik a legnehezebbnek. És nem harag, nem csalódás, nem felháborodás, de együttérzés és empátia ébred bennünk a mai csalódottak és reményvesztettek iránt, azok iránt, akik egy ilyen erkölcsi minősítés reményét feladják, mert lehetetlennek tartják azt, illetve dinamikus, állandóan, társadalmi szinten is radikálisan változó jogi és erkölcsi szabályokban gondolkodnak, melyeket vélekedések, érdekek mentén, bizonyos formaságok szerint alakítunk és változtatunk.

De mit válaszol erre ma a kereszténység? Egyrészt aggódik a nyugati kultúráért és az emberiségért. Hiszen ha az emberi együttélésnek természetünkbe írt, objektív normái vannak, akkor ezek el nem ismerése, elvi és gyakorlati semmibe vétele, egyén és közösség létét veszélyezteti. Csakugyan vannak olyan jelek, amelyek arra utalnak, hogy a nyugat meghasonlása saját hagyományos világképével, „értékeivel” csökkenti versenyképességét más civilizációkkal szemben, noha a műszaki-tudományos különbség még jelentős. Innen érthető pl. Huntington szorongó víziója a civilizációk konfliktusáról.³

Másrészt a kereszténység igyekszik érvényre juttatni az általa vallott értéket a nyugati világban. Ez a törekvése egyelőre eléggé hatástalannak tűnik. Elég utalni ebben az összefüggésben az Európai Unió Alkotmányszerződésének előkészítése során tett kísérletekre, melyek – a közvélemény számára – eredménytelennek tűntek. Nem sikerült elérni Isten és a kereszténység említését a szöveg preambulumban. Sikerült viszont legalább az egyházak és világnézeti közösségek jelenlegi jogi státuszának részleges védelmét biztosítani, ami abban áll, hogy elismerést nyert ezek „hozzájárulása” Európához, illetve a rendszeres párbeszéd szükségessége köztük és az Unió között. Elismer továbbá a dokumentum keresztény eredetű fogalmakat is, például a személy szabadságát és méltóságát.

Ugyanakkor viszont az egyházügyek megmaradtak az egyes tagállamok illetékességi körében. Legalábbis egyelőre és formálisan. Hiszen az Unió szervei, vagy akár bíraskodása érvényesíthet olyan elveket, amelyek hatással vannak a tagállamok belső jogára is. Ilyen új kritériumok rombolhatják a keresztény hitünk szerint objektíve, természetünk törvényeinél fogva értékes elveket és intézményeket (pl. házasság, család, élet védelme stb.) olyan országokban is, ahol

³ HUNTINGTON, S. P., *The Clash of civilizations and the remaking of World order* (Touchstone books, London 1998); magyarul: „A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása” (Budapest 1998).

azokat a társadalom (még?) széles körben elfogadja. Másrészt kikezdhetik, fokozatosan erodálhatják az egyházak és vallási közösségek jogállását, szabadságát is az egyes államokban.

Ha hiszünk abban, hogy az általunk képviselt alapvető értékek valóban természetünk kívánalmai, létünk, boldogságunk objektív szabályai, akkor azt is fel kell tételeznünk, hogy az ezektől való tartós és alapvető elrugaszkodás elpusztítja a társadalmat. II. János Pál pápa a halál kultúrájáról beszélt. „Elvész az én népem, mivel tudás nélkül való.”⁴ *Desiderium peccatorum peribit.*⁵ Vagy ahogyan Dante írja a *Monarchiában*: A jog embernek emberhez fűződő dologi és személyes viszonya, melynek sértetlen megtartása megőrzi, meg nem tartása pedig elpusztítja az emberi társadalmat.⁶

Ezért a népekért és a civilizációért érzett aggodalom fáradozásra kötelezi a keresztény embert az általa vallott alapvető értékek társadalmi elfogadtatásáért és védelméért. Ebben nyugaton az úgynevezett keresztény politika – legalábbis Közép-Kelet Európából nézve – nem bizonyul elég hatékonyak. Talán a meggyőződés és a szándék is gyenge, talán a kellő társadalmi támogatás hiányzik. Mégis, ha szolidárisnak érezzük magunkat a nyugati civilizáció létével – márpedig, mivel fennmaradása alapvető emberi értékek érvényesülésén múlik, az emberség és a keresztényi szeretet megkívánja ezt a szolidaritást részünkről –, akkor méltányolnunk kell mindazokat az erőfeszítéseket (így a nyugati konzervatív, kereszténydemokrata, sőt hagyományos értelemben vett szociáldemokrata igyekezeteket is), melyek azt célozzák, hogy a természet rendje által megkívánt intézmények és értékek pusztítására irányuló törvényhozói, közigazgatási és bíraskodási törekvések lassabban és kisebb mértékben járjanak sikerrel, mint ahogyan egyesek szeretnék. Felmerülhet természetesen a kérdés, hogy ha a civilizáció önpusztítása elér egy kritikus mértéket, akkor a gazdasági, politikai, tömegtájékoztatási és más hatalom birtokosai nem fognak-e szükségképpen a hagyományos értékekhez és a történelmi vallási közösségekhez fordulni, különös tekintettel a más civilizációk részéről jelentkező nyomásra és konkurenciára. Kísértés lehet tehát a keresztény gondolkodó számára is a „minél rosszabb, annál jobb” taktikája, vagyis az a remény, hogy minél gyorsabban pusztítja a nyugati civilizáció önmagát, annál hamarabb kényszerül visszatérésre a hagyományos értékekhez. Ennek a gondolatmenetnek azonban távol kell állnia a kereszténységtől, hiszen a jó cél nem szentesíti a bűnös eszközt.⁷

⁴ Oz 4,6.

⁵ Zsolt 111,10; vö. pl. Zsolt 36,20.

⁶ Vö. DANTE, A., *Monarchia* 2,5,1; magyarul: BALANYI Gy., *Dante Monarchiája* (Budapest 1921) 107.

⁷ Vö. pl. IV. Lateráni Zsinat, 1215. november 15-30, 22. fejezet: DS 815; V. Márton, Bulla, *Inter cunctas*, 1418. február 22., 14. pont: DS 1254; S. Officium, Decr. 1639. július 23., DS 1998.

Egyébiránt a kereszténység által vallott értékek nem civilizációhoz kötöttek, hanem egyetemesek. Küldetésünk van minden kultúra és minden nép felé. A globalizáció és a tömegtájékoztatás lassan valóban elhozza a lehetőségét annak, hogy az evangélium meghirdetessék „minden nemzet” számára.⁸ Ahogyan a római birodalom és kultúra összeomlása és részleges átmentése során az Egyház gyökeret vert a „barbár” népek körében, szóval ahogyan annak idején a mai nyugati civilizáció kialakult, hasonlóképpen esélyt és küldetést érzünk hitünk reális meghonosodására Afrika és Ázsia népei körében. Ez a folyamat időt kíván. Ezért mindezt a gyors összeomlások és látványos konfliktusok nem segítik.

Az objektív erkölcs sürgető szükséglete

Mindezenközben a világ tanácstalan. A posztmodern, hegemon helyzet újra felidézi *de Vitoria* gondolatát: a győztes a legyőzött bírója. Az igazságos háborút viselő győztes fél eszerint hagyományosan jogosult az igazságtalanul háborúzó, legyőzött ellenfél felelőseit bűnözők módjára elítélni, országuk javaiból – még a saját háborús költségeire is, nem csupán kárainak kiegyenlítésére – jóvátételt venni. Minderre bőven láthatott példát az emberiség a II. világháború kapcsán is. Ennek mértékét a győztes gyakorlatilag maga szabja meg. Ez természetesen ellenkezik a *nemo iudex in causa propria*⁹ ősi jogelvvel, de más, közös felsőbb hatóság hiányában igen régi idők óta mindezt – még katolikus teológusok is – jogosnak tartják. Feltételezik persze, hogy a győztest ebben is az igazságosság és a méltányosság vezeti. Ám erre vajmi kevés a garancia, sőt a természetes igazságosságba vetett hit megfogyatkozásával még a törekvésről is sokan agnosztikus keserűséggel lemondanak. *Vae victis!*¹⁰ Jaj a legyőzötteknek!

A XX. században, különösen a II. világháború után erősen élt a remény, hogy a nemzetközi szervezetek – főként az ENSZ – majd közös, objektív felsőbb fórumként fognak működni. Persze a Biztonsági Tanács állandó tagjainak különleges jogállása eleve kétségeket támasztott a pártatlanság biztosításának lehetőségéről. Ma azonban az ENSZ még gyengébbnek tűnik. A legutóbbi balkáni háborúban pl. ENSZ-felhatalmazás nélkül, mintegy az emberi (természetes) jogok védelmében járt el a szuperhatalom. Tehát az objektív, természetes erkölcs és az igazságosság problémája talán aktuálisabb, mint az előző évszázadokban.

⁸ Mt 28,19.

⁹ Vagy ahogyan Seneca írja: „Nemo non benignus est sui iudex” (*De benef.* 2,26,2), vagyis senki sem rosszul indulatú bírója önmagának.

¹⁰ TITUS LIVIUS, 5,48.

Ezért is keresik erkölcsileg felelős tényezők éppen a nyugati világban az erők önkorlátozásának objektív, erkölcsi kritériumait.

Mindezek a jelenségek arra indítanak minket, keresztényeket, hogy megvizsgáljuk, hogyan tudunk ma hitünk alapján objektív, természeti és pozitív isteni törvényen alapuló válaszokat adni korunk nagy erkölcsi kérdéseire. A szubjektivizmus és az agnoszticizmus nem intézhető el egyszerűen az emberi természet rosszra hajló voltával. Bár a Gonosz működése a világban – a hívő ember meggyőződése szerint – valós és nagy erő, ez sem magyarázat mindenre. A szubjektivizmus és agnoszticizmus mögött sokszor keserűség és csalódás húzódik meg, mert keresztény hitünk sok nagy kérdésre túl általános, konkrétan alig alkalmazható választ kínál. Erre mondják egyesek, hogy a bibliai tradíció túl ősi ahhoz, hogy mai részletproblémáinkban kellő eligazítást adjon. Már de Vitoria elvei sem adtak kellő gyakorlati útmutatást az igazságos háborúval kapcsolatban. Sőt Grotius, majd Hobbes és Kant éppen az ő egyes gondolataiból kiindulva jutnak el deista, konszenzualista, formalista, szóval tipikusan újkori elvekhez.

Az Egyház válaszáának lehetősége

Mégis szilárdan hisszük: „Az Egyház él, az Egyház fiatal!”¹¹ Krisztus tanítása és örömhíre mindig aktuális. Isten végérvényes szava ez az emberiséghez. Tehát az erkölcsi válaszok keresését nem szabad feladnunk, nem szabad nem hozzászólnunk az új kérdések erkölcsi vonatkozásaihoz. Ez pedig óriási erőfeszítést követel. Természettudósok, politológusok, közgazdászok és sok más szakember állandó párbeszédét az Egyház hitét és szent tradícióját hűségesen képviselő, odaadó és alázatos teológusokkal. Ez a katolikus egyetemek egyik legszebb hivatása. De a pápai tanácsoké és a helyi egyházak szellemi központjaié is.

Az utóbbi időben a sok felfedezés és változás feldolgozása sok teológust is elbizonytalanított. Például a felvilágosodás korától vagy a XIX. századtól a földtörténet, a fejlődélmélet és más diszciplínák ellenkezni látszottak a szó szerint értelmezett bibliai teremtéstörténet egyes részleteivel. Közben a történeti kritika, a műfaj- és formatörténet kezdett különbséget tenni a régi szövegek lényeges teológiai üzenete és a kor kultúrájához, világgépéhez, „természettudományos szemléletéhez” kötődő részletek között. Ám ennek megkülönböztetésére is új és új tanítóhivatali megnyilvánulások segítségére volt szükség. Sőt a természettudományok gyors „fejlődése”, az elfogadott álláspontok gyors változása miatt a teológusok belefáradtak, hogy ezeket a fejlődési folyamatokat kövessék, vagy megpróbálják hitünk tanítását az új és új világgépekhez igazítva konkrét képekbe

¹¹ XVI. BENEDEK, *Homília* (2005. április 24.).

öltöztetni. Pedig ez az igehirdetés hatásossága és a konkrét megoldások keresése szempontjából igen fontos. Jáki Szaniszló művei például a magyar közönséget is érdekelték. Sőt olykor a természettudományos értelmiség részéről, valamint hívő közgazdászoktól érkezik személyes teológiai élménybeszámoló szakmai tapasztalataik területéről.

Mégis, mintha teológus körökben az új és legújabb kor világnézeti, vallási agnoszticizmusának ikerpárjaként, valamiféle természettudományos agnoszticizmus vagy önvédelemből fakadó szeparáció igénye jelentkezne. Hogyan köthetnénk hitünk tanítását a természettudományok bizonytalan és egyre gyakrabban változó világképéhez vagy a technika új és új lehetőségeihez? Mintha ez a megszeppenés jellemezné még sokunk teológiai gondolkodását.

Pedig hitünk szerint Isten megismerhető. Méghozzá az I. Vatikáni Zsinat újszövetségi alapon álló meghatározása értelmében „Isten minden dolog kezdete és vége, a teremtett dolgokból az emberi ész természetes világosságával biztosan megismerhető, mert ami benne láthatatlan a világ teremtésétől fogva, műveiből megérthető és látható”.¹² A teremtett világból is már egy bizonyos szintig felismerhető! Tehát maga a teremtett világ is, emberi értelemmel, ha nem is teljes egészében és minden rejtelmében, de igenis objektív értékkel megismerhető. Gyönyörűen hangsúlyozza II. János Pál pápa a „*Fides et ratio*”-ban, hogy a hit siet a biztos és igaz ismeret lehetőségében is kételkedő emberi értelem segítségére.¹³ A nyugati kultúra feltételezi, hogy a világ megismerhető, ésszerű, és törvényszerűségekhez igazodik. Ez a zsidó-keresztény vallási gyökerekből is táplálkozó optimizmusból fakad. Tehát kötelesek vagyunk – mint Egyház – bizalommal és fontosságához, értékéhez méltó érdeklődéssel tekinteni az emberi tudományra.

Ugyanakkor egy-egy kozmológiai részletkérdés (pl. a teremtéssel nem azonosítható ősröbbanás léte és időpontja stb.) nem kötelez bennünket hitünk nyelvezetének radikális és gyakori változtatására. A Biblia és a régi teológiai szövegek úgy szentek és értékesek, ahogyan ránk maradtak. Mint keresztény teológusoknak feladatunk az Egyház vezetésével történő hitbeli értelmezés. Nem nekünk kell a természettudomány legbölcsebb tanítóinak lennünk, de hirdetve Krisztus tanítását a mai ember fogalmait is ismernünk kell, és szem előtt kell tartanunk.

A világkép általános, óvatos értékelése azonban még nem azonos az új és új konkrét kérdésekre adott etikai válasszal. Ezek a válaszok erősebbek, elfogadhatóbbak, hatásosabbak, ha hitünk örök kincsét az éppen uralkodó – keresztény szemmel, kritikailag reflektált – tudományos világképre épülő, immár hitünk fényében egységgé szerveződő keresztény világnézet logikus részeként fogalmazzuk meg. Ez ma a morálteológia egyik legnagyobb kihívása: egységes kép, módszertani biztonság elérése.

¹² I. Vatikáni Zsinat, Const. *Dei Filius*, 1870. április 24., DS 3004; vö. Róm 1,20.

¹³ II. JÁNOS PÁL, *Fides et ratio* (1998. szeptember 14.) 5-6. pont.

Mert a világról alkotott képünk igen bonyolult. De ha a repülőgép-tervezők és -kivitelezők vállalják a bonyolultság kockázatát, mert vállalniuk kell, akkor a teológia és a hit reflexiójának is egyszerre kell küzdeni a világnézeti kép egységéért és a részletkérdések pontos megválaszolásáért. Óriási szükség van valódi természettudósokból lett teológusokra és püspökökre. Ijesztő, szinte emberi erőt meghaladó feladat ez az Egyház számára. „Embernek ez lehetetlen”,¹⁴ de Isten számára minden lehetséges. Ő kíséri az apostolok útját a világtörténelmen át.¹⁵

Végül pedig: helyzetértékelésben és konkrét erkölcsi tanításban a pontos, biztos és gyakorlatilag is egyértelműen alkalmazható válasz nem mindig lehetséges. Ha a második skolasztika legkiválóbb képviselői szenvedélyes erőfeszítéssel keresték a választ koruk nagy erkölcsi kérdéseire, nekünk sem szabad takarékoskodnunk az igyekezettel. De – ahogyan nekik sem sikerült – valószínűleg mi sem tudunk minden jelentkező problémára azonnal biztos választ adni. Az egyes kázusok, esetek összes emberi, természettudományos, társadalmi összetevőit még kommunikálni is alig lehet. Tehát a moralistának, papnak feltett erkölcsi kérdések sem tartalmazhatnak minden olyan elemet, mely az értékelésben releváns lehet. Nagy szentek, sztarecek, lelkipásztorok különös, kegyelmi adománya, hogy jobban ráéreznek a helyzet morális szerkezetére, az adott ember problémájára, mint ahogyan az a mondottakból pusztán logikával kikövetkeztethető. Ezért is lehetséges, hogy az emberben mint belső feszültséget hordozó lényben meglévő dialektika vagy paradoxon, erkölcsi kérdéseinek hiteles és kegyelemtől ihletett megválaszolására is némiképp rányomja bélyegét. Isten parancsainak teljesítése és az a hivatásunk, hogy „tökéletesek legyünk, amint a Mennyei Atya tökéletes”,¹⁶ világosan kifejezi mindezt. Az ember tehát felfelé nyitott lény. Természetes értelmével hasznos, számára sokszor – mint Nicolaus Cusanus vallja¹⁷ – elégséges ismeretet szerezhet a világról, sőt a „természetes” erkölcsi törvényről is. De működik életünkben Isten titka is, hívása a vele való élet- és szeretetközösségre, kegyelmi segítsége, mely minden korlátunk fölé emel minket.

Ezzel az alázattal kell vállalnia a lelkipásztori, teológusi, sőt gyóntatói szolgálathoz a „posztmodern kazuisztika” szükségletére való válaszadás megtisztelő

¹⁴ Vö. Lk 18,27.

¹⁵ Vö. Mt 28,20.

¹⁶ Mt 5,48.

¹⁷ „Et haec est sufficientia nostra, quam ex Deo habemus, scientes inatingibilem praecisionem non posse per nos attingi, nisi modo aliquo absolutae praecisionis modum participante. Inter quos modos varios et multiples unicum praecisionis modum participantes iam dictus modus plus accedit ad facilitatem absolutam. Et est sufficientia nostra, quia alium, qui sit simul facilius et verior, attingere nequimus.” „Idiota de sapientia II”, *Philosophisch-theologische Schriften* (ed. Nikolaus Von Kues; Hrsg. L. Gabriel, III, Wien 1967) 458.

kihívását. Ahogyan a kései középkorban igen sok gyóntatói summa (*summae confessorum*) keletkezett, úgy ma aktuálisnak látszik a fáradozás a világunkban adódó konkrét kérdések olyan megválaszolására, amely a profán tudományok eredményeit is – legalább hipotézisként – figyelembe veszi, és egyszersmind az Egyház által őrzött és alkalmazott kinyilatkoztatásra támaszkodik. Az ilyen gonddal fogalmazódó keresztény válaszok érdemesek lehetnek arra, hogy akár a nem vallásos ember is felfigyeljen rájuk és méltányolja gyakorlati következtetéseiket, hipotézisként akár feltételezve a teremtő és kinyilatkoztató Isten valóságát is: „*etsi Deus daretur*”.

Beke Margit

Magyarország rövid egyháztörténete 1945-2005 között

I. rész

Bevezetés

Magyarország 1000 karácsonyán, Szent István királlyá koronázásával csatlakozott az európai keresztény közösséghez. A keresztény államiságot, amelynek alapjait ő vetette meg, csupán a 19. századtól kezdve kérdőjelezték meg egyesek. A 20. században azonban a kommunizmus létében fenyegette a kereszténységet, és mindent megtett felszámolása érdekében. Más országok hitéletét összevetve a miénkkel, azt állapíthatjuk meg, hogy mélységében nem maradt le a többitől (kivéve Lengyelországot). Sok embert azonban eltávolítottak hitétől, morális érzékenységétől, lélekben még Istentől is, ami igen súlyos következményekkel járt.¹

A második világháború Magyarországon 1945. április 4-én véget ért. A társadalom és az egyház abban a hiszemben éledt újjá, hogy a világháború előtti keretek között folytathatja működését. Az idegen megszálló hatalom azonban ezt megakadályozta.

A magyar egyház feje, a mindenkori esztergomi érsek, aki az évszázadok folyamán az uralkodó után az egyik legfontosabb közjogi méltóságnak számított, a katolikus egyházban jelentős szerepet töltött be. Kulcsszerepénél fogva a primásnak az állammal fenntartott kapcsolata határozta meg sok esetben a katolicizmus helyzetét. Nem lehet véletlen, hogy a primás személye központban állt egy új típusú állam megalósulása esetén.

Hazánk vesztes félként került ki a második világháborúból és viselte annak minden következményét. A katolikus egyház intézményrendszerei fellazultak, épületei részben romba dőltek. A püspöki kar megállapítása szerint „hazánk is forradalmi lázban égett”,² és olyan intézkedések történtek, amelyek alapjaiban rázták meg állami és társadalmi létünket, különösen az egyházat.

¹ Vö. BEKE M., „Kurze Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn 1945-2005”, *Die katholische Kirche in Mitteleuropa nach 1945 bis zur Gegenwart* (Mikrut, J.; DOM Verlag, Wien 2006) 305-361.

² *A magyar katolikus püspöki tanácskozás története és jegyzőkönyvei 1945-1948 között (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XIV.)* Sajtó alá rendezte, szerkesztette, bevezető tanulmányokat írta BEKE Margit (Köln-Budapest 1996) 29. e. pont.

Egyházmegyék betöltése, egyházmegyei határok rendezése

A világháború utolsó napjaiban és az azt követő időszakban főpapjainak elhalálózásával súlyos veszteségek érték a katolicizmust. Serédi Jusztinián esztergomi bíboros, érsek, (1927-1945) 1945. március 29-én váratlanul elhunyt, néhány nap múlva a már boldoggá avatott Apor Vilmos győri püspök (1941-1945. április 2.) vesztette életét a nők védelmében. Őt megelőzte Bubnics Mihály rozsnói püspök (1939-1945. február 22.), és követte Mikes János szombathelyi (1911-1935, †1945) püspök, már címzetes érsek. Sopronkőhidáról a nyilasok fogságából kiszabadult Mindszenty József veszprémi (1944-1945) és Shvoy Lajos székesfehérvári püspök (1927-1968).

Az egyház helyzetét bonyolultabbá tette, hogy az állam megszakította a kapcsolatot a Szentszékkal, így súlyos problémáinak megoldásában nehezen talált támaszra. Serédi Jusztinián temetése után, 1945. április 2-án Angelo Rotta apostoli nunciust a Szövetséges Ellenőrző Bizottság kiutasította az országból. Ezt a lépést olyannyira ideiglenesnek gondolta az egyház és a társadalom, hogy a nunciatúrának a várban álló épületét helyreállították, és a miniszterelnöknek szándékában állt a kapcsolatok újbóli felvétele.

A Szentszék igyekezett betölteni a megüresedett püspöki székeket, így megújult a püspöki kar. Élére az 1945. október 7-i bevonulás után Mindszenty József (1945-1974) esztergomi érsek, hercegprímás került. Ez a bevonulás roppant szegényes volt. Előrevetítette azt a nehéz utat, amelyet az egyháznak és a főpásztornak szántak. XII. Piusz pápa megbecsülésének jeleként 1946. február 18-án megkapta a bíborosi címet, de a nyilvános konzisztóriumra – a hatóságok miatt – késve érkezett Rómába.

Mindszenty József szorgalmazta az 1945-ben elárvult egyházmegyes székek betöltését. Veszprémben Bánáss Lászlót ajánlotta, akit a Szentszék ki is nevezett először adminisztrátornak, majd 1946 novemberétől megyéspüspöknek (1946-1966). A győri püspökségbe az általa harmadikként jelölt személyt, Papp Kálmánt helyezték (1945-1949). 1947-ben Pétery József váci püspök érseki palliumot kapott. Rogács Ferencet 1948. június 29-én szentelte püspökké a prímás. Ő pécsi segédpüspök lett, utódlási joggal, majd 1958-tól püspök.

Ezután is megoldatlan maradt azonban a többfelé szakadt egyházmegyék jogi helyzete. A háború után ugyanis a politikai határok ismét visszaálltak az 1938 előtti állapotra, amelyet az 1947-es Párizsi békeszerződés szentesített.

A Szovjetunióhoz került a munkácsi püspökség. Itt maradt magyar részét parányi plébániájával – Rudabányácska és Bereksdaróc filiákkal – a Szentszék Papp Antal (1925-45) hajdúdorogi megyéspüspökre és apostoli kormányzóra bízta, halála után pedig Szántay-Szémán István konzultori helynök vezette az egyházmegyét. Az eperjesi görög katolikus püspökség nagy része Csehszlová-

kia területére esett. A hazánkban maradó húsz eperjesi plébániát Dudás Miklós hajdúdorogi megyéspüspök irányította (1946. december-1972),³ akárcsak a Miskolci Apostoli Adminisztratúrát.

Csehszlovákiához került vissza a rozsnyói és kassai megyéspüspökség is. Ezeknek az itt maradt részeiből hozták létre a Rózsnyói és a Kassai Magyar Részadminisztratúrát, amelyet Madarász István (1946-1948. augusztus) kassai megyéspüspök Hejcéről irányított, mivel székhelyéről kiutasították. Halála után Tost Barnabás lett a helynök (1948. augusztus-1951), majd Brezanóczy Pál kassai kanonok kormányozta a területet, mint káptalani helynök. (Később Egerbe költözött, és 1952-től a mindenkori egri érsek irányítása alatt állt.)

A második világháború után ismét Romániához tartozó nagyváradi latin püspökség itt maradt részein apostoli adminisztratúrát szervezett a Szentszék, mivel Scheffler János (1942-52) székhelyén, Romániában tartózkodott. 1947-ben ennek a Debreceni Apostoli Kormányzóságnak az élére Pintér László (1947-52) vikáriust neveztek ki, aki Debrecenben rendezkedett be.⁴ Később, 1952-ben, a Szentszék a Csanádi Egyházmegyéhez csatolta ezt a területet.⁵

A szatmári püspökség romániai felét is Scheffler János kormányozta, a magyar oldalt pedig Barót Mihály (1945-51) vikárius, Fehérgyarmat, később Vállaj székhellyel. Halála után, 1951-ben Czapik Gyula egri érsek adminisztrálta, 1952-től pedig rendes ordináriusként vezette. Mindhárom – a Rózsnyói, a Kassai és Szatmári Magyarországi – Apostoli Adminisztratúra területét a Sacra Congregatio pro Episcopis 1982-ben kelt rendeletével az Egri Főegyházmegyéhez csatolta.

A Győri Egyházmegyéből 1947-ben Csehszlovákiához került Dunacsun, Horvátjárfalu és Oroszvár. Ezeket a Nagyszombati Apostoli Adminisztratúra fennhatósága alá rendelte a Szentszék.

Ismeretes, hogy Mindszenty bíborosban 1948-ban érlelődött meg az új egyházmegyei határok gondolata. Arányos felosztást szándékozott létrehozni. Terveiben már ekkor szerepel a kaposvári, nyíregyházi, valamint kecskeméti püspökség. A nagy területtel rendelkező Veszprémi, Váci és Egri Egyházmegyéek megosztását tervezte, hogy a hívekkel közvetlenebb kapcsolat alakulhasson ki. A Veszprémi Egyházmegyéből a Kaposvári megkapta volna a Somogy megyei

³ MINDSZENTY J. *Egyházkormányzati iratok 6997/1946, 7001/1946*. Közli BEKE M., „Mindszenty József, az egyházszervező hercegprímás”, *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 2.* (1996) 335-339. 335. (A továbbiakban Mindszenty (1996)); GERGELY J., „A püspöki kar tanácskozásai”, *A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919-1944* (Budapest 1984) 354. (A továbbiakban GERGELY).

⁴ MINDSZENTY J., *Egyházkormányzati iratok 7035/1946, 927/1947, 7666/1948*, GERGELY 355.

⁵ LOTZ A., „Az egykori Debreceni Apostoli Kormányzóság”, *Magyar Katolikus Almanach* (1984) (A továbbiakban MKA) 758-759.

területet a Balatontól egészen a Drávaig. A Váci Egyházmegyéből a csongrádi, a kiskunsági főesperesség és a Szolnoki Tiszai Jobb Parti Espereskerület a kecskeméti püspökséghez került volna. A nyíregyházi püspökség mind az egri, mind a váci területből gyarapodott volna.

A tervezetet 1948. augusztus 31-én terjesztette XII. Pius pápa elé, az idő azonban nem kedvezett e gondolat megvalósításának. Meglepő az érsek realitászérke. Éppen az egyházmegyei rendezések bizonyítják legékeesebben az adott történelmi határok elfogadását, hiszen különben nem lett volna értelme új püspökségek létrehozásának.

VI. Pál pápa a hajdúdorogi görög katolikus püspök joghatóságát 1968-ban ideiglenes jelleggel kiterjeszti – a Miskolci Apostoli Kormányzóságot kivéve – Magyarország összes görög katolikus hívójére. II. János Pál pápa 1980-ban véglegesíti a hajdúdorogi püspök joghatóságát az ország egész területén élő görög katolikus hívek fölött. A Jugoszláviába eső baranyai háromszög plébániáit 1971-ben a Szentszék leválasztja a Pécsi Egyházmegyéről és a djakovói püspökséghez csatolja.

A Csehszlovákiához tartozó Nagyszombati (Trnava) Apostoli Adminisztratúrát, amely az 1922-es megalakulásától kezdve az Esztergomi Főegyházmegye tartományába tartozott, 1977-ben VI. Pál pápa leválasztja Esztergomról és metropolitai rangra emeli. Ebbe a tartományba sorolja be a nyitrai, a besztercebányai (Banská Bystrica), szepesi (Spiš) püspökségeket, amelyek eddig a Szentszék alá tartoztak. A rozsnyói (Rožňava) és a kassai (Košice) püspökség, amelyek az Egri Érseki Tartomány suffraganeus egyházmegyéi voltak, ezentúl a nagyszombati érsekséghez tartoznak. A Szatmári Egyházmegye csehszlovákiai részének plébániáit a Kassai Egyházmegye területéhez osztják be.

Az itthoni egyházmegyéknél további változás 1982-ben következik be, amikor a középkori eredetű Csanádi Egyházmegye nevét Szeged-Csanádira változtatja a Szentszék.

Egyház és állam kapcsolata

Az egyház és az állam közötti kapcsolat érdekesen alakult.⁶ Kezdetben az egyházban élt a remény, hogy a vallásszabadság alapján folytathatja a világháború előtti tevékenységét. A jövőt akarta építeni, ám mozgástere egyre szűkült. Amikor 1946. február 1-jén eltörölték a királyságot és Magyarország köztársaság lett, az egyház közjogi szerepe megszűnt. Támadások keresztüzében élt, de védekezve is kereste az együttműködést. Nem tiltotta meg papjainak belépését a szakszervezetekbe, amelyek már baloldali jelleget öltöttek.⁷ 1946. április 4-én ünnepélyes misét tartottak a hazáért és erre a hatóságokat is meghívták. A Katolikus Agárifjúsági Legényegyletek budapesti találkozásánál a szovjet ifjúsági küldöttség is köszöntötte a gyűlést, amelynek jelszava: „Krisztusibb embert, műveltebb falut”.

A földek államosításával az egyházat megélhetési alapjától fosztották meg. Az ellenséges csapatok még Magyarországon tartózkodtak, amikor 1945 márciusában kisajátították a száz holdon felüli birtokokat, ami érintette az egyházat is. Kárpótlást ígértek ugyan, de ezt sohasem teljesítették. A püspöki kar mégis azt hangsúlyozta a földreformmal kapcsolatban, hogy a legfontosabb az erkölcsi rend és a törvénytisztelet helyreállítása, és az új birtokosok boldogulása vigasztalást jelent az egyháznak az elszenvedett veszteségeikért. 1951-ben minden megmaradt földet, az utolsó ingatlanokat is térítésmentesen fel kellett ajánlani az államnak. Az államosításnak 1951-ig 920 484 kataszteri hold egyházi birtok esett áldozatul. Az iskolák, kollégiumok és más intézmények megszüntetésével az épületek is állami tulajdonba kerültek.

Mindezek ellenére – a külföldi visszhangtól tartva – az állam ragaszkodott ahhoz, hogy az egyház lojális legyen a hatalommal szemben. Azt kívánták Mindszenty Józseftől, hogy helyeslje a köztársaságot, a népi demokráciát, az államosítást, a földreformot, és nyilvánítsa ki, hogy nincs egyházüldözés, a hívek szabadon gyakorolhatják vallásukat. Ezeknek egy részét az egyház meg sem kérdőjelezte, az utóbbi két megállapítás viszont nem a valóságot tükrözte.

⁶ HERVAY F., „A magyar katolikus egyház történeti kronológiája 1945-1987”, MKA (1988) 19-67; DÉKÁNY V., „Esztergomi érsekek és primások hazánk és egyházunk történetének tükrében. Archiepiscopi et primates Strigonienses in speculo historiae Patriae Ecclesiaeque nostrae”, *Az esztergom-budapesti főegyházmegye jubileumi névtára, Schematismus jubilaris archidiecesis Strigoniensis-Budapestinensis* (Budapest 1997) (A továbbiakban Esztergom-budapesti névtár 1997) 45-109; http://www.katolikus.hu/hist_mag.html; a szentszéki kapcsolatokra vö. GERGELY J., „Magyarország és a Szentszék a 20. században (1918-1995)”, *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve* (szerk. ZOMBORI I.; METEM, Budapest 1996) 255-292.

⁷ BEKE M., „A katolikus egyház továbbélése 1945-1946-ban”, *Egyházak a változó világban* (BÁRDOS I.- BEKE M. szerk. Esztergom 1991) (A továbbiakban BEKE (1991)) 67-74.

1947-ben Mindszenty József bíboros még elutazhatott az ottawai Mária kongresszusra. Ez volt elfogatása előtt az utolsó külföldi útja. 1948 szeptemberében Czapik Gyula egri érsek, Hamvas Endre csanádi püspök és Bánáss László veszprémi püspök *ad limina* látogatáson a Vatikánban jártak. Utazásuk a kapcsolatok helyreállítását célozta. Azt kérték a Szentatyától, hogy Angelo Rotta térjen vissza Magyarországra mint apostoli vizitátor. Erre azonban nem kerülhetett sor a hatóság közbelépése miatt, ugyanis nem biztosítottak számára vízumot.⁸ Ezzel – úgy látszott – végleg megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok. Apostoli nuncius a rendszerváltásig nem működhetett Magyarországon.

Az állam minden tekintetben igyekezett igyekezett az egyházat saját befolyása alá vonni. Ehhez ideológiai szövetségeket keresett. Talált is ilyen például Révay József személyében, aki 1947-ben nyíltan támadta Mindszenty Józsefet, akiben az egyházi ellenállás megtestesítőjét látták. Nemes Dezső politikus tervezetet nyújtott be „Az egyház kérdéseiről” címmel, amelyben önálló, Vatikántól független nemzeti egyház létrehozását vázolta fel.

1945 karácsonyának másnapján letartóztatták Mindszenty József hercegprímást⁹ (1945-1974) a köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés, valutaüzérkedés és kémkedés vádjával, majd koncepciók pernek vetették alá. A Szentszék elítélte a magyar államnak ezt a lépését, a letartóztatásban résztvevőket pedig kiközösítette az egyházból. A bíboros elfogatása után két nappal a kultuszminiszter az állammal addig is jó viszonyt ápoló Czapik Gyula egri érsekkel aláírta a kongruáról szóló megállapodást. Mindszenty József akadályoztatása miatt Esztergomban káptalani helynökök, apostoli adminisztrátorok kormányoztak 1974-ig.

1949 elején a püspöki karral új tárgyalások kezdődtek. A Szentszék azonban a tárgyalások folytatását a bíboros szabadon bocsátásához kötötte, így a megbeszélések nem folytatódtak. Az államformában újabb változást az 1949. XX. törvény hozott, amely deklarálta, hogy Magyarország népköztársaság lett. Ennek 54.§-a rögzíti az állam és egyház szétválasztását, 55.§-a biztosítja a szólásszabadságot, a sajtószabadságot és a gyülekezési szabadságot.

Ezek után Grósz József kalocsai érsek mint a püspöki kar elnöke értesítette Darvas József kultuszminisztert, hogy a kar elfogadta az állammal való megállapodást (húszévi időtartamra, ennek kezdetét 1948-tól számították), amelyet augusztus 30-án írtak alá, de csak decemberben hozták nyilvánosságra. Valójában az egyház teljes felszámolását erre az időre szándékozott az állam végrehajtani.

⁸ BEKE M., „Angelo Rotta apostoli nuncius (1930-1945)”, *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 1994/1* 165-174.

⁹ MÉSZÁROS I., „Mindszenty József”, *Esztergomi érsekek 1001-2003* (szerk. BEKE M.; Budapest 2003) (A továbbiakban *Eé*) 395-402.

A 20/1951 sz. törvényerejű rendelet az egyházi állások betöltési módjáról rendelkezett. E szerint érsekeket, címzetes érsekeket, püspököket, segédpüspököket, apátokat, szerzetesrendi tartományfőnököket a Népköztársaság Elnöki Tanácsának előzetes hozzájárulásával lehetett kinevezni.

1951. május 3-án Kisberk Imrét püspökké szentelték és székesfehérvári segédpüspök lett (1969-ben apostoli kormányzó, 1974-től 1982-ig megyéspüspök). Ez volt az utolsó kinevezés, amelyhez még nem kellett állami hozzájárulás. Az év folyamán Grósz József kalocsai érseket (1943-1961) nyolc pappal együtt letartóztatták és tizenöt évi börtönre ítélték, de 1955-ben kényszer tartózkodási helyet jelöltek ki számára, majd 1956 májusában visszatérhetett érseki székébe és átvehette a püspökkari elnökséget. Grósz érsek letartóztatása után Czapik Gyula egri érsek (1943-1956) lett a püspöki kar elnöke haláláig.

Az 1950-es megegyezés értelmében 1951. július 21-én a parlamentben minden érsek, püspök és helynök – Kisberk Imre kivételével – esküt tett a Magyar Népköztársaság alkotmányára.

A fennálló rendszerrel szemben egyre inkább nőtt az egész társadalom elégedetlensége, ami 1956. október 23-án forradalomban csúcsondott ki. A forradalom napjaiban Mindszenty József is kiszabadult fogságából és Budapestre érkezett. Október 28-án deklarálták Magyarország függetlenségét, ami rendkívül törekénynek bizonyult, hiszen a szabadságharc november 4-én elbukott. XII. Pius pápa október 28-án *Luctuosissimi eventus* kezdetű körlevelében rokonszenvéről biztosította a forradalomban résztvevőket. November 4-én Mindszenty József az Amerikai Egyesült Államok Nagykövetségén talált menedéket, ahol hosszú éveket töltött.

1957 februárjában Mindszenty József távollétében Endrey Mihály egri segédpüspök lett az esztergomi *specialis delegatus*. 1958. szeptember 4-én Schwarz-Eggenhofer Artur általános helynök vette át tőle a főegyházmegeye vezetését.

1957 márciusában közzétették az 1957.22. törvényerejű rendeletet, amely kimondta, hogy a pápa nem nevezhet ki, nem helyezhet át és nem menthet fel személyeket az Elnöki Tanács hozzájárulása nélkül. A művelődési miniszter előzetes jóváhagyása volt szükséges a püspöki hatáskörbe tartozó kanonokok, helynökök, kancellárok, esperesek, városi plébánosok, teológiai tanárok, gimnáziumigazgatók kinevezéséhez. Ezt a rendelkezést 1959. április 6-án megújították, és a kinevezettek részére kötelezővé tették, hogy hatvan napon belül tegyenek esküt a magyar állam alkotmányára.

1957 szeptemberében Badalik Bertalan veszprémi püspököt (1949-1965) Hejcére internálták. Helyette az egyházmegyét Klempa Sándor kormányozta (1957-1972). 1958-ban elhunyt Virág Ferenc pécsi püspök (1926-1958), és helyét Rogács Ferenc vette át (1958-1961). 1961-ben, Grósz József kalocsai érsek halála után, Hamvas Endre csanádi püspök (1944-1964) lett a püspöki kar elnöke, aki jelentős szerepet játszott az egyház és állam közötti megállapodás létrejöttében.

Az állam részéről engedménynek számított, hogy az 1962-ben megnyíló II. Vatikáni Zsinaton néhány püspök részt vehetett: a megnyitón Hamvas Endre a püspöki kar elnökeként és Brezanóczy Pál mint egri apostoli kormányzó (1969-1972 között érsek).

1963-ban tárgyalás kezdődött az ÁEH elnöke, Prantner József és Agostino Casaroli c. érsek, államtitkár-helyettes között. Ennek eredményeként 1964. szeptember 15-én létrejött a részleges megállapodás (*agreement*) a püspökök kinevezéséről, a papok állampolgári esküjéről, és a Pápai Magyar Egyházi Intézet újraindulásáról. A megállapodás szerint az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulása nélkül a Szentszék továbbra sem nevezhetett ki püspököt. A dátumok érdekes egybeesése nem lehet véletlen. Ugyanezen a napon a Szentszék, előzetes állami hozzájárulás után, Hamvas Endrét a kalocsai érseki székbe (1964-1968) helyezte. Ezután több püspököt és apostoli adminisztrátort neveztek ki, köztük Szabó Imre c. püspököt (1969-1971) esztergomi apostoli adminisztrátornak, majd Kisberk Imrét (1969-1974) székesfehérvári megyéspüspöknek.

A megegyezés után is kérdőjel maradt a Szentszék és Magyarország között az esztergomi érseki szék betöltetlensége. Mindszenty József helyzetét mindkét fél meg akarta oldani.¹⁰ Hosszas diplomáciai előkészület után 1971-ben Franz König bíboros, bécsi érsek és Agostino Casaroli fáradozásának az eredményeként Mindszenty József elhagyta az amerikai követséget és Rómába távozott. VI. Pál pápa biztosította ugyan Mindszenty bíborost, hogy Esztergom érseke marad, később mégis másként döntött. Bizonyára arra számított, hogy Mindszenty József nyolcvanadik életéve betöltésekor felajánlja lemondását és visszavonul, de ez nem következett be. Ezért VI. Pál pápa 1973. december 18-án már üresnek deklarálta az esztergomi érseki széket, de ezt csak 1974. február 5-én publikálta. Ezen a napon a pápa Lékai László püspököt, veszprémi apostoli adminisztrátort esztergomi adminisztrátorrá (1974-1976) nevezte ki. Mindszenty József pedig 1975. május 6-án Bécsben, az irgalmasok kórházában elhunyt. Úgy tűnik, az állam és a Szentszék nem tudott megegyezni az utód személyében a haláleset után, hiszen hónapokig kellett várni Lékai László érseki kinevezésére, amely 1976. február 10-én történt meg és utána hamarosan, május 24-én, VI. Pál pápa bíborossá kreálta (†1986).¹¹ Nehéz körülmények között került az érseki székbe, és vele kezdődött a „kis lépések” egyházpolitikája. A további küzdelmek eredményeképpen a kapcsolat Rómával könnyebbnek tűnhetett, a állami ellenőrzés szigorja azonban mit sem enyhült. Lékai az 1977-es Püspöki Szinóduson részt vehetett. VI. Pál

¹⁰ ADRIÁNYI G., „A Mindszenty-ügy”, *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939-1978. A Mindszenty-ügy* (Kairosz Kiadó, Budapest 2004); ADRIÁNYI G., *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns* (Trofenik R., München 1986), mit weiteren Bibliographie.

¹¹ HALÁK L., *A meggyesett fa kizöldül. Portré Dr. Lékai Lászlóról* (Budapest 1984); ADRIÁNYI G., „Lékai László”, *Eé* 402-405.

pápa elhunytá alkalmával (1978. augusztus 26.) a magyar állam szerényen bár, de képviseltette magát a gyászszertaton. A küldöttséget Trautmann Rezső, az Elnöki Tanács elnökhelyettese vezette. I. János Pál temetésén szintén részt vettek az állami szervek. Lékai László már bíborosként pápaválasztó lehetett I. János Pál és II. János Pál megválasztásakor.

Az állam és az egyház közös akarata fejeződött ki a vatikáni magyar kápolna létrehozásában. A Szent István-i alapítású kápolnát és zarándokházat 1776-ban, a Szent Péter bazilika új sekrestyéjének építésekor lebontották, a helyén később emléktáblát emeltek. Lékai László kért lehetőséget VI. Páltól a Magyarok Nagyszonya kápolna építésére a bazilika altemplomában. A pápa beleegyezése után a magyar állam bízott meg művészeket a kápolna berendezésével és díszítésével. Felszentelésére már II. János Pál alatt, 1980. október 8-án került sor. A szertartást a Szentatya végezte, aki a magyar zarándokokhoz is szólt.

Nagyobb egyházi ünnepeken a Szentszék képviselői is megjelenhettek Magyarországon. 1980-ban, Szent Gellért születésének ezredik évfordulóján Agostino Casaroli államtitkár, számos hazai és külföldi püspökkel együtt szentmisét mutatott be, amelyen felolvasták a Szentatya üzenetét is. 1981-ben, Árpádházi Szent Erzsébet halálának 750. évfordulóján Luigi Poggi apostoli nuncius vett részt a sárospataki országos ünnepeken.

Szerény, de nem jelentéktelen kezdeményezések után 1982-ben került sor a magyar püspöki kar *ad limina* látogatására. Ebből az alkalomból a pápa felhívta a figyelmet a katekézis fontosságára, és a családokkal, kisközösségekkel, papokkal és szerzetesekkel való fokozott törődésre buzdított.

Több esetben külföldi hívek siettek a magyar egyház segítségére. 1981. július 29-én nyílt meg Budapesten a százhusz személy befogadására alkalmas, modern XXIII. János Pápa Szeretetotthon. A görög katolikusok Nyíregyházán egyházmegyei központot építettek, és felújították a szemináriumot és a kápolnát. A háború után bezárt lelkigyakorlatos házak hiányának pótlására, részben a kölni érsekség közreműködésével, Lékai László bíboros Leányfalun létrehozta a Szent Gellért Lelkigyakorlatos Házat, amelyet 1983-ban Joseph Höffner bíboros, kölni érsek áldott meg. Ez a ház a rendszerváltás után több hasonló létesítménynek lehetett mintája.

Lékai László halála után Máriaremetén megnyílt a róla elnevezett betegotthon, mint utókezelő, negyven férőhellyel. Az ipolytölgyesi százhusz főt befogadó Szent Erzsébet Egészségügyi Gyermekotthon is Lékai bíboros kezdeményezésére épült.

1986-ban Paskai László kalocsai koadjutort választották a püspöki kar elnökévé,¹² az Esztergomi Főegyházmegye kormányzásával pedig Fábíán János esztergomi kanonokot bízta meg a Szentszék. II. János Pál 1987. március 3-án Paskai Lászlót esztergomi érsekké nevezte ki, majd 1988. június 28-án bíborossá kreálta.

¹² BEKE M., „Paskai László”, *Eé* 405-408.

Ezután a Vatikánban gyakrabban fordultak meg állami tisztségviselők, pl. Miklós Imre, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke és Lázár György miniszterelnök. A püspöki székek betöltése különösebb akadály nélkül, a megállapodások értelmében zajlott. 1988-ban, Miklós Imre Bécsben sajtótájékoztatót tartott. Az állam és az egyház kapcsolatát jellemezve elmondotta, hogy sem a szerzetesrendek visszaállításáról, sem a vatikáni diplomácia helyreállításáról nem lehet szó, sőt nem vetődött fel Mindszenty József rehabilitációjának a kérdése sem.

1988 márciusában Grósz Károly miniszterelnök a püspöki kar tagjaival tanácskozott. Szendi József veszprémi püspök vihart kavart felszólalásával, amelyben olyan megegyezést kívánt, amely visszaállítja a szerzetesrendeket, lehetőséget biztosít a hitoktatásra és az ifjúság pasztorációjára. Miklós Imre megnyilatkozásából arra következtethetünk, hogy a hivatalos álláspontban némileg eltolódott a hangsúly. Tagadta a reformok bevezetésének szükségességét, és kiállt az elmúlt évek egyházpolitikája mellett, ugyanakkor kifejezésre juttatta, hogy a marxisták már nem tekintik ellenségnek a vallásos embereket. E mentegetőzés vallomással ért fel. Szendi József szavaira válaszolva megjegyezte, hogy vannak kérdések, amelyeket nem szabad felvetni, mert rontják a jó viszonyt. Közben, 1988. augusztus 20-án, a szokásos Szent Jobb körmenetre összesereglett zarándokok előtt, a budapesti bazilika terén bemutatott szentmisén Paskai László bíboros – Colasuonno c. érsek jelenlétében – bejelentette, hogy a magyar kormánnyal együtt látogatásra hívta meg hazánkba II. János Pál pápát.

Miklós Imre 1988 őszén tárgyalásokat folytatott a Vatikánban, amelyeknek fő témája a vallásszabadság, a kisebbségek helyzete és a pápalátogatás volt. Decemberben mégis arról nyilatkozott, hogy nincs szükség alapvető változtatásra az egyházpolitikában. 1989-ben a közvélemény részéről megfogalmazódott az igény a diplomáciai kapcsolatok helyreállítására a Szentszék és Magyarország között. Erre Kovács László külügyminiszter-helyettes nem adott érdemi választ, de Kulcsár Kálmán igazságügyi miniszter kijelentette, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal feladatát a Művelődési Minisztérium is el tudja látni. A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságában arról tárgyaltak, hogy a jogállamiság nem valósítható meg lelkiismereti szabadság nélkül, és a szerzetesrendek visszaállítását a készülő törvény az egyház belügyének fogja tekinteni. 1989. június 26-án megszüntették az Állami Egyházügyi Hivatalt, és megalakult az országos Vallásügyi Tanács, amelynek elnöke a kormányfő. Ezenkívül létrehozták a Minisztertanács Egyházpolitikai Titkárságát Sarkadi Nagy Barna vezetésével. Németh Miklós levelet intézett Agostino Casaroli államtitkárhoz, amelyben kifejezte, hogy új tárgyalások felvételét, valamint a diplomáciai kapcsolatok helyreállítását tartja szükségesnek. 1990 januárjában az országgyűlés új vallásügyi törvényt alkotott, és február 6-án a Magyar Köztársaság Kormánya és a Magyar Katolikus Püspöki Kar felbontotta az 1950. évi megállapodást. Ez után döntöttek a diplomáciai kapcsolatok felvételéről a Szentszékkel.

Az Állami Egyházügyi Hivatal

Az egyházak ügyeit a második világháború előtt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium intézte, ez a gyakorlat folytatódott a háború utáni években is. Az 1951. I. törvény hozott ebben változást. Ez az Állami Egyházügyi Hivatal létrehozásáról rendelkezett, melynek feladata a felekezetek közötti ügyek intézése, a megállapodások végrehajtása és az állami támogatás szétosztása volt. Kimondta továbbá, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium csupán Közoktatásügyi Minisztérium lesz. Az állam titkosszolgálati eszközöket is igénybe vett. A 110/1-951. sz. MT. rendelet leszögezte, hogy a nyolc egyházi gimnázium fenntartására szolgáló személyi és dologi kiadások folyósítása és az egyházi vagyoni ügyek intézése is ennek a hivatalnak a feladata. Az ÁEH ettől kezdve rátelepedett minden egyházmegyei központra, és miniszteri biztosokat neveztek ki. Feladatuk az volt, hogy békepapokat helyezzenek helynöki, irodaigazgatói és titkári állásokba. Az 1956-os forradalom és szabadságharc annyit elért, hogy december 31-ével beszüntették az Állami Egyházügyi Hivatal működését, és feladatát a Művelődésügyi Minisztérium vette át. Ez az állapot azonban csak 1959. június 2-áig tartott, amikor az 1959. 25. törvény visszaállította a hivatalt, és a Minisztertanács felügyelete alá rendelte.

Az ÁEH elnöke fontos szerepet töltött be. Prantner József 1971-ben nyugállományba vonult, és az elnökséget Miklós Imre államtitkár vette át, aki a Szentzékkal és a püspökökkel szemben a keményvonalas politikát képviselte. A hivatal megszűnéséig maradt ebben a tisztségben.

Kulcsár Kálmán igazságügyi miniszter jelentette be, hogy az egyházi ügyeket a Művelődési Minisztérium veszi át. 1989. április 30-án Miklós Imrét saját kérésére nyugállományba helyezték, majd május 10-én Németh Miklós miniszterelnök az országgyűlés elé terjesztette javaslatát a hivatal megszüntetéséről. 1989. június 26-án megalakult az országos Vallásügyi Tanács, konzultatív jelleggel. Elnöke a kormányfő, titkára a művelődési miniszter, tagjai az egyházi vezetők voltak. Ezenkívül létrehozták a Minisztertanács Egyházpolitikai Titkárságát, amelynek vezetésével Sarkadi Nagy Barna miniszterhelyettest bízták meg. Az adminisztrációt a Művelődési Minisztériumnál az Egyházügyi Főosztály végezte.

A Papi Békemozgalom

Az állam fel akarta számolni az egyházat, de míg ezt el nem érte, a bomlasztás eszközét választotta. 1950 augusztusában létrehozta a Papi Békemozgalmat,¹³ amelynek célját Horváth Richárd fogalmazta meg. A mintegy négyszáz fős gyűléseken az állam és egyház közötti megegyezést sürgették. Czapik Gyula egri érsek, a püspöki kar elnöke, Hamvas Endre csanádi püspök és Beresztóczy Miklós esztergomi kanonok, a békemozgalom vezetője közreműködésével 1954 októberében létrehozták a Katolikus Papok Országos Békebizottságát, amely csatlakozott a Hazafias Népfronthoz.

A hatalom a papokat az akkor felállított Opus Pacisba kény-szerítette. 1961-ben, Grósz József halála után Hamvas Endre csanádi püspök lett a püspöki kar, az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága, valamint az Opus Pacis elnöke is. Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után, 1957 májusában a püspöki kar tárgyalta az Országos Béketanáccsal, és Hamvas Endre elnökletével létrehozták az Országos Béketanács Katolikus Bizottságát. Az állam tovább szűkítette az egyház mozgásterét, amikor az 1957. 22. törvény kötelezővé tette az állami hozzájárulást minden egyházi kinevezéshez. 1958. október 17-i választási körlevelében az egyház támogatta az országgyűlés és a helyi tanácsok munkáját. Ezután az országgyűlésben is helyet foglaltak a békepapok, például Beresztóczy Miklós, Máté János, Horváth Richárd, Várkonyi Imre. Ezenfelül kiépítették a békebizottságok megyei szervezeteit, amelyekben az elnök és a titkár mellett huszonöt tagú választmány működött közre. Az állam elvárta a részvételt, de voltak olyan papok, akik sohasem jelentek meg ezeken. A Szentszék az országgyűlési képviselőket és a politikai életben részt vevő békepapokat, Horváth Richárdot, Beresztóczy Miklóst és Máté Jánost kiközösítette. 1986 után némi lazulás figyelhető meg a békepapi mozgalomban. A mozgalom lapja a *Kereszt* volt. Helyét 1957-ben a kéthetente megjelenő *Katolikus Szó* vette át. Paskai László bíboros 1989. november 20-án felmentette az Opus Pacis és az országos Béketanács Katolikus Bizottságának tisztviselőit. Ezzel mindkét bizottság megszűnt.

¹³ BERESZTÓCZY M., *A katolikus békemozgalom 20 éve* (Budapest 1970); BÍRÓ I., „A Katolikus Papi Békemozgalom”, *MKA* (1988) 109-120; ORBÁN Gy. J., *Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn 1950-1956* (METEM-könyvek 12) (Budapest 1996).

Szemináriumok

A magyar papság a második világháborúig mind külföldön, mind itthon egyetemi, főiskolai képzést kapott.¹⁴ A bécsi Pázmáneumban még 1951-ig laktak növendékek, akik a bécsi egyetem teológiai karára jártak. A római Collegium Germanicum et Hungaricum lakói a pápai egyetemeket látogatták. Továbbképző intézetként a Pápai Magyar Egyházi Intézet szolgált. A bécsi Pázmáneumban 1951 után már csak elszórtan találhatók növendékek, és később sem állt vissza a háború előtti nevelés és oktatás. A Collegium Germanicum et Hungaricummal és a Pápai Magyar Egyházi Intézettel az itthoniak nem tarthattak fenn kapcsolatot. Ez utóbbiba 1964-ben küldhettek ismét papokat.

Hazánkban a pesti Központi Papnevelő Intézet növendékei a tudományegyetem teológiai karán kaptak egyetemi oktatást. Több jogakadémia működött, ezek közül az egrit 1948-ban szerették volna katolikus felsőoktatási intézménnyé átszervezni, de ez már nem valósulhatott meg, sőt 1949-ben magát a jogakadémiát is megszüntették.

A Központi Papnevelő Intézeten kívül Magyarországon tíz egyházmegyei szeminárium kezdte meg tevékenységét. Az állam szándéka a szemináriumok elnéptelentése volt. A püspöki kar természetesen rendkívül fontosnak tartotta a papi utánpótlást, amely 1945 után a hívek támogatására szorult, hiszen a föld-reform következtében a szemináriumok is elszegényedtek. 1950-ben a Pázmány Péter Tudományegyetemből leválasztották a Hittudományi Kart, és 1950-ben felállították a Római Katolikus Hittudományi Akadémiát, amelyet a Központi Papnevelő Intézet helyiségeibe költöztettek. Ekkor a képzés a teológián hatéves volt, és doktori fokozat elnyerésére is lehetőség adódott. Ennek ellenére 1950-ben két új szeminárium született, az egyik a görög katolikusok részére Nyíregyházán, a másik pedig Hejácén, a kassa-rozsnyói magyar részi kispapok számára. Ez utóbbi 1951-ben Egerbe költözött.

Más papnevelő intézeteket viszont feloszlattott az állam, így 1951 őszén a kalocsait, 1952-ben pedig a veszprémit. A pécsi, a szombathelyi és a váci épületeket is elvették az egyháztól, aminek következtében csak az egri, az esztergomi, a győri, a hajdúdorogi görög és a szegedi egyházmegyei szemináriumok maradhattak fenn. Ezek egyházmegyeközi intézményekként működtek tovább. 1953-ban az esztergomi régi szeminárium épületében a szovjet hadsereg katonai kórházat létesített. A növendékeket Esztergom-Vizivárosban, az Irgalmasnővérek egykori épületében helyezték el.

¹⁴ Papnevelésre vö. Koncz L., „A papnevelés és papképzés”, MKA (1988) 121-146.

Az erőszakos intézkedéseknek több kispap áldozatául esett. Egyesek nem folytathatták tanulmányaikat, mások a békepapok befolyásától tartva, maguktól mentek el.

A Magyar Katolikus Püspöki Kar 1952. júniusi konferenciáján döntött a regionális elosztásról. Esztergomba a székesfehérvári és veszprémi növendékeket vették fel, Egerbe a váciakat, Győrbe a szombathelyieket és pécsieket, Szegedre a kalocsaiakat. Később Szegedre a Váci, Veszprémi és Pécsi Egyházmegye is küldött kispapokat a szeminárium gazdaságosabb működtetése érdekében.

A Központi Papnevelő Intézet továbbra is működött, de 1959-ben a kormány kívánságára eltávolítottak tizennégy növendéket, akik a békemozgalommal szembeszegültek. Sokan szolidaritást vállaltak a kizártakkal, ezért nekik is távozniuk kellett. Így a százas létszámból a következő tanévre már csak tizenhét hallgatót vettek fel. A kispapok száma később növekedett.

A szemináriumok megszokott kisugárzása hiányzott az egyházmegyei központokban. Az előadások latinul és anyanyelven folytak. Az 1960-as években a latinul valóban kitűnően tudó seminaristák eltűntek.

A kispapokat 1965-től kétéves katonai szolgálatra hívták be, majd az 1980-as években már csak másfél évre. A teológusokat dunántúli laktanyákba tömörítették, és otthon is csak civil ruhában jelenhettek meg istentiszteleten. 1985-ben engedélyezték a bevonulást az alföldi laktanyákba. 1987-ben a katonai szolgálatot tizenkét hónapra rövidítették, 1989-ben pedig már polgári szolgálattal is kiváltható volt.

A II. Vatikáni Zsinat a szemináriumok reformját is célul tűzte ki. Gondos és hosszas előkészületek után 1971-ben elkészült a *Renovatio Institutionis sacerdotalis in Seminariis Hungariae* dokumentum, amelyet Rómában jóváhagytak. Ebben újrafogalmazták a papi eszményt. Nagy hangsúlyt kapott a pasztorális és spirituális szemlélet. A tanulmányi rendben ezután kaptak helyet a szakdolgozatok. A Hittudományi Akadémia 1980 végére elkészítette Szervezeti és Tanulmányi Szabályzatát, amelyben a képzés idejét hat évben határozták meg. A papságra készülőköt így általában a két éves katonai szolgálattal együtt mintegy nyolc év múlva szentelték fel.

A papi utánpótlást a következő statisztika mutatja:¹⁵

Növendékek:	1955. év	1965. év	1975. év	1985. év
Egyházmegyék:	504	299	253	190
Szerzetesek:	33	33	34	58

Szerzetesek

A világháború után újjáéledtek a szerzetesrendek. Mind abban reménykedtek, hogy ott folytathatják a szerzetesi életet, ahol a háború megszakította.¹⁶ A ciszterek 1945 novemberében külön kolostort alapítottak tizenkét fiatal fogadalmassal Borsodpusztán. A trappista rendet, amely 1945 után vert gyökeret hazánkban, rövid virágzás után feloszlatták. Az engesztelés gondolata érlelődött meg a Világ Királynéja Kongregációban. A háború után sok ezer fiatal szorult a szociális téren tevékenykedő szerzetesek segítségére. A tanoncokkal foglalkozó kalazantinusok helyhiánnyal küszködtek. Elpusztult budai otthonaikat később visszakapták. Közvetlenül a háború után telepedett meg Magyarországon a Mária Iskolatestvérek Társulata (FMS). Ők a munkás ifjúság felkarolásán fáradoztak, s 1945. július 1-jén szakmunkásotthont nyitottak, noha rendházuk még nem állt.

A szellemi energiák összefogását többen kezdeményezték. A Kapisztrán Szent Jánosról Nevezett Ferences Rendtartomány által fenntartott *Magyar Szentföld* tagjai például felvetették, hogy a különböző egyházközségi tudósítók helyett sokoldalú tájékoztató lapot kellene indítani „mert a sajtó nagyhatalom”.¹⁷ Úgy tűnik, a szerzetesek többet kívántak volna az 1945 augusztusában meginduló *Új Ember* c. hetilapnál.

A kor modern lelkeségének formálásában különösen a jezsuiták tevékenykedtek. Kollár Ferenc SJ a Jézus Szíve mozgalom célkitűzéseit szerette volna megvalósítani az egyházközségek életében: a vezetők képzését, a teológiai műveltség terjesztését. A Jézus Szíve Népleányok 1946 októberében Szegeden felállították a Hitoktató- és Apostolképző Főiskolát harmincöt hallgatóval. A fővárosban működött már a Ward Kollégium, a szegedi inkább a tanyavilág felé orientálódott.

1947-ben megalakult a baziliták Szent Ignácról Nevezett Provinciája. 1948-ban a szombathelyi Annunciáta Nővérek azt tervezték, hogy Brazíliába küldenek rendtagokat a már ott lévők segítségére. A Szentszék 1948-ban hagyta jóvá a Szűz

¹⁵ SZALAI J., „A papi utánpótlás”, MKA (1988) 147-156.

¹⁶ BEKE (1991) 68-69.

¹⁷ Primási Levéltár *Mindszenty József egyházkormányzati iratok. 4569/1945.* Id. BEKE (1991) 69.

Mária Társasága rendet, amely a lelkipásztori teendőkben nyújtott segítséget. Az alapító Ván Zsuzsanna Mária Mindszenty József kezébe tett örökfogadalmat. A bíboros megbízta őt a társaság vezetésével. A rendnek 1950-ben mintegy ötven tagja volt.¹⁸

A szerzetesrendek felszámolása, az iskolák államosítása 1948-ban történt. Korábban a földbirtokok biztosították a közösségek megélhetését, intézményeik fenntartását. Az iskolák államosítása lehetetlenné tette a fenntartó rendek működését. 1949-ben már a szerzetesek személyi biztonsága is veszélyben forgott. Ebben az évben ugyanis például a győri apácáknak néhány óra alatt kellett házaikat elhagyniuk. 1950 első felében a női szerzetesrendeket az iskolák után a kórházakból is kiutasították. Ez év nyarán nyolcszáz szakápoló nővér volt kénytelen munkahelyét elhagyni.¹⁹ Ez a rendelkezés első lépése volt az egészségügy lezüllesztésének, hiszen az állam az elkötelezett munkaerőtől fosztotta meg.

A rendi eljárók azt gondolták, hogy az állam nem tudatosan törekszik a szerzeteseket eltávolítani a társadalomból, ezért 1950 áprilisában levélben fordultak a kormányhoz, amelyben a szerzetesrendek jelentőségét ecsetelték. Darvas József vallás- és közoktatásügyi miniszter júniusban kijelentette, hogy a demokráciának nincs szüksége rájuk, mivel ellenségnek számítanak.

Miközben folytak a tárgyalások a megegyezésről az állam és az egyház között, már június elején a dél-magyarországi házakból háromszáz férfi és hat-hétszáz női szerzetest űztek el. Az eljárók hiába hívták konferenciára Grösz Józsefet, hogy megmentse őket. Hamarosan mintegy kétezer szerzetest kényszerítettek lakóhelyük elhagyására. Az utolsó kitelepítések 1950. július 1. és 12. között zajlottak. A szeptember 7-i keltezésű, 34/1950. sz. törvényerejű rendeletet megpecsételte sorsukat. Ennek értelmében ötvenhárom férfi és női rendtől vonták meg a működési engedélyt. Csak négy iskolafenntartó rend kezdhette meg tevékenységét szigorú állami ellenőrzéssel.²⁰

A szerzeteseket nem csupán vagyonuktól, intézményeiktől, gyűjteményeiktől fosztották meg, hanem szerzetesi létformájuktól is.

¹⁸ PUSKELY M., „Szerzetesek”, *A megszentelt élet 99 intézménye*. 2. bőv. kiad. (Budapest 1990) 210. (A továbbiakban PUSKELY).

¹⁹ ORBÁN Gy. J., *Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950-1956* (METEM-könyvek 12) (Budapest 1996) 56-60.

²⁰ Itt mondok hálás köszönetet Zakar Ferenc Polikárp zirci főapátnak, a szerzeteskongregációk elnökének szíves és készséges segítségéért, továbbá Heppert Zsuzsanna és Urbánné Soós Ilona kedves együttműködéséért. A felosztatás részleteire vö. BORSODI Cs., „A szerzetesrendek felosztatása, működési engedélyük megvonása 1950 nyarán”, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (Regnum 2000) 1-4. 183-210.; GALCSIK Zs., *A szerzetesrendek felosztatása Nógrád megyében 1950* (METEM-könyvek 14) (Budapest 1996).

1950-ben a statisztika a következő képet mutatja:²¹

Férfi szerzetes:	182 rendház	2582 rendtag
Női szerzetes:	454 rendház	8956 rendtag
Összesen:	636 rendház	11538 rendtag

A püspökök csak négyszáz papot vehettek át egyházmegyei keretbe. A magasan képzett személyek örültek, ha fizikai munkával kereshették kenyerüket.²² Számos szerzetest börtönbe zártak, többeket Szibériába vittek, másokat a rendőrség zaklatott. A felszámolást azzal indokolták, hogy az állam átvette a rendek szerepét, ezért nincs szükség rájuk.

A Szentszék szívéen viselte a szerzetesek sorsát. Biztosította őket, hogy az egyház-jog szerint továbbra is szerzetesek maradtak, viszont előjáróikkal tartaniuk kell a kapcsolatot. Ha ez nem lehetséges, akkor a megyéspüspök joghatósága alá tartoznak. Az 1975-ös 3518. minisztertanácsi rendelet szerint a felosztatás előtt egyházi iskolákban tanító szerzetesek az ott töltött éveket beszámíthatták a nyugdíjba.

A szerzetesek titokban tartották rendjükkel a kapcsolatot, sőt egyes rendek utánpótlásról is gondoskodtak. A legnehezebb körülmények között, 1955-ben kezdte meg illegálisan a cisztercita nővérek Boldogasszony Háza a működést, amelynek a templomát később felépítették. Egyetlen társaság volt, amelyik már állami engedéllyel indulhatott a szerzetesi pályán. Lékai László bíboros, esztergomi érsek alapításában az Állami Egyházügyi Hivatal 1986-ban megengedte, hogy április 15-én létrejöjjön a Magyarok Nagyasszonya Társaság és a szeretetszolgálatba állítsa tagjait.

Oktatási és nevelési intézmények

Az oktatási intézmények a háború után megkezdték működésüket.²³ Az egyház, a többnyire szerzetesek által fenntartott megrongálódott iskolai és kollégiumi épületeket igyekezett újjáépíteni, hogy megkezdhessék bennük a tanítást és nevelést. Az állam 1945-ben teljesen új alapokra helyezte az oktatást. Az addigi népiskolák helyét az általános iskola foglalta el, amely magába olvasztotta az addigi polgári iskolát és a nyolc osztályos gimnázium alsó négy osztályát. Ez

²¹ ORBÁN ih.

²² A Magyar Katolikus Püspöki Kar körlevele (2000. máj. 31.).

²³ Az oktatásra vonatkozóan vö. BEKE M., „A katolikus egyház oktatási és nevelési intézményei 1948-ig”, *MKA II.*; *A magyar katolikus egyház élete 1945-1985* (szerk. TURÁNYI L.; Budapest 1988) 232-257; az iskolákra 1948-1988 közötti időre vö. KEMENES L., „A mai katolikus középiskolák”, *MKA* (1988) 258-274.

a színvonal esését jelentette. Az egyház emiatt aggályát fejezte ki, de elfogadta és igyekezett megfelelni az új igényeknek. Egyéb állami rendelkezések nyomán egyes helyeken állami iskolákba olvasztottak be egyházi iskolákat, ami sértette az egyház oktatási szabadságát, és nem valósulhatott meg a tisztán katolikus jellegű nevelés. Ennek ellenére új katolikus iskolák születtek, és úgy tűnt, hogy az egyház tovább taníthat és nevelhet intézményeiben.

Az első támadás az egyházi oktatási és nevelési intézmények ellen 1946-ban történt, amikor tervbe vették az államosítást. Keresztúry Dezső akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter ellenállt ennek, majd lemondott tisztségéről, és helyét Ortutay Gyula foglalta el.

Az 1945/46-os tanévben a részben az egyház, részben az állam által támogatott oktatási intézmények megoszlása a következő:

Gimnázium:	52
Gazdasági iskola:	20
Líceum, tanító-, óvónőképző:	35
Népiskola:	3000 k.

Az 1946/47 évben 28 000 tanulót írtak be a katolikus iskolákba, az előző évinél többet.

Az egyház keményen védte iskoláit, az egyházi tankönyvek használatát és a kötelező hitoktatást. 1948. június 16-án az 1948. XXXIII. törvény elrendelte az iskolák államosítását, ami Ortutay Gyula kultuszminiszter irányításával meg is történt. Az egyháznak az anyagi alapok elvesztése után a szellem formálásához alapot nyújtó – évszázadok óta gyakorolt – iskolaállítási joga is megszűnt. A püspöki kar megtiltotta, hogy egyházmegyés pap, szerzetes vagy szerzetesnő az államosított intézményekben állást vállaljon, kivéve a hitoktatást. A szerzetes tanárok kivonulásával az oktató és nevelőintézmények éppen a kitűnően képzett és hivatásuk iránt elkötelezett pedagógusokat veszítették el.

1947-ben a katolikus iskolák adatai a következők:

Iskola fajtája:	Száma:	Tanulók száma:	Tanárok száma:	Tanítók száma:
Általános	1706	328848	1001	6768
Népiskola	1205	99266	-	2053
Gimnázium	52	14597	914	27
Polgári	87	8975	525	144
Tanítóképző/líceum	32	6924	568	44
Óvónőképző	3	279	31	9
Dolgozó gimn.	10	303	80	7
Dolgozó tanítókép.	4	94	36	1
Dolgozó óvónőkép.	2	56	16	2
Dolgozó polgári	11	302	50	25
Szociális líceum	1	63	12	-
Betegápoló	1	15	14	-
Mezőgazd. Középi.	5	436	51	7
Gazdasszonyképző	1	8	2	-
Ipari leányközép	5	808	91	2
Női pariskola	3	139	21	3
Keresk. Közép	10	1686	117	-
Női ker. szakisk.	8	431	55	-
Ker. előkész. tanf.	1	160	11	-
Gyors-gépíró iskola	1	15	2	-
Összesen:	3148	436405	3597	9092

Az iskolák államosítása kiterjedt a diákotthonokra és óvodákra is. Az egyetemi hallgatók kollégiumaira, az árvaházakra és szeretetotthonokra később került sor. A helyzetet súlyosbította, hogy 1948 végéig eltörölték az iskolai és kulturális alapítványokat. Az egyik legjelentősebb intézménynek, a Szent Imre Főiskolai Kollégiumnak az alapítványát 1950-ben államosították.

A hitoktatást is száműzték az iskolákból. A 1949.5. törvényerejű rendelet értelmében a hitoktatás nem volt kötelező. Ezt az 1957.21. kormányrendelet megismételte, sőt megtoldotta azzal, hogy a hitoktatást biztosítani kell az iskolában, de senki nem kötelezhető a részvételre.

Az egyházi oktatási intézmények bezárása után az ott tanító pedagógusok nehéz helyzetbe kerültek. Csak 1950-ben született megállapodás az iskolák ügyében az állam és az egyház között. Közben megkezdődött a szerzetesek elhurcolása.

Nehéz döntés előtt álltak a szerzetes elöljárók, különösen a négy rend, amely vállalta a nyolc gimnázium fenntartását. Mégis a püspöki karral egyetértésben engedelmes lélekkel indította meg az iskolákat 1950 szeptemberének közepétől. A megállapodás az 1950. augusztus 30-án aláírt egyezmény része volt. Ez előírta, hogy növendékeket azokból az iskolákból vehetnek fel, akiket állami iskola nem vett fel, illetve az önként beiratkozókat. Minden gimnázium két osztályt tarthatott fenn, humán és reál tagozatban negyven-negyven fős létszámmal. A tanárok létszáma osztályonként két fő, a kollégiumban kettő-négy fő, és a segédszemélyzet civil is lehet. Emiatt az iskolafenntartó rendek sokszor saját szerzeteseiket foglalkoztathatták világiként. Állami tankönyveket voltak kötelesek használni, a tanárok azonban kifejhették világnézetüket. Az iskola növendékei bármely pártba beléphetek.

Az egyezmény értelmében nyolc gimnázium maradhatott fenn négy szerzetesrend kezelésében: a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek rendelkeztek két leánygimnáziummal. Budapesten a Patrona Hungariae Leánygimnázium egy más rend tulajdonában lévő épület egy részében kezdhetette meg a tanévet. Debrecenben a rend a régi Svetits Leánygimnázium épületének egy részét kapta meg, továbbá a Nagyvárad Helynökség épületét, majd 1982-ben csere útján a mai Szent Anna utca 20-22. sz. telket kapta meg. A bencés rend Pannonhalmán és Győrött a saját tulajdonában lévő épületben fiúgimnáziumot indíthatott. A ferences rend tulajdona volt az esztergomi ház, és saját telkükön fiúgimnáziumot nyitottak, amelyet később bővítettek. Szentendrén a római katolikus egyházközség adta át épületét és a telket a gimnázium számára. A gimnáziumot a ferencesek később teljesen újjáépítették. Ez volt az egyetlen koedukált intézmény. A Piarista rend budapesti gimnáziumában 1953-ig saját tulajdonában rendezkedhetett be. Akkor a Mikszáth Kálmán tér és a Múzeum utca 19. sz. épületbe költöztek át, a Sacré Coeur Nővérek rendházába, illetve gimnáziumába. A rend másik fiúgimnáziuma Kecskeméten volt saját telken, és ott végeztek bővítéseket. A gimnáziumok tarthattak fenn kollégiumokat, de csak a tanulók összlétszámának 50 %-áig.

Az iskolák finanszírozása állami támogatás útján történt, ami nem volt elegendő, ezért az egyház évente gyűjtést engedélyezett számukra a templomokban, és a bécsi Caritas Internationalis is sokat segített. Ezáltal vált lehetővé a berendezések korszerűsítése és új kollégium létrehozása. Az iskolarendszer mindenben igazodott az államihoz. 1961-ben megszűnt a humán és reál tagozat, helyette később fakultációs rendszert vezettek be. 1989-ben a szerzetesrendi elöljárók az Oktatási Minisztériumhoz fordultak, hogy méltányossági alapon támogassák az egyházi iskolákat, ami elől a minisztérium elzárkózott.

Németh László

Mindszenty József és a Santo Stefano Rotondo (1949-1975)

Isten Szolgája, Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek 1948. december 26-i letartóztatásáig rendületlenül küzdött a magyar Egyház érdekeinek a védelméért. E küzdelmének része volt az a terve, hogy ismét legyen magyar zarándokház Rómában. Azt remélte, hogy a Szent István király által létrehozott és 1776-ban pápai rendeletre lebontott magyar zarándokház helyett kárpótlásként meg tudja szerezni a Santo Stefano Rotondo melletti kolostorépületet a Szentszéktől, illetve a Collegium Germanicum et Hungaricumtól. Ide akarta áthelyezni a Palazzo Falconieriből a Pápai Magyar Egyházi Intézetet (PMI) is. Tanulmányunk előző két részében, amelyek a Magyar Egyháztörténeti Vázlatokban (MEV) jelentek meg, e terv megvalósítására irányuló törekvését mutattuk be,¹ amely azonban letartóztatásáig nem vezetett eredményre. A Rómában élő magyarok, elsősorban az emigráció vezetői nem felejtkeztek el a bíboros álmáról. E tanulmány ennek az álomnak a megvalósulásáról szól, és arról a kapcsolatról, amely a börtön- és a száműzetés éve alatt, egészen a bíboros haláláig megmaradt Mindszenty bíboros és a címtemploma között.

A témához a legtöbb dokumentumot a római Szent István Házból az előző években előkerült iratokból merítettük. Ezeknek az iratoknak a feldolgozását P. Ruppert József piarista, a Szent István Alapítvány (SZIA) igazgatótanácsának jelenlegi elnöke kezdte el e sorok írójának közreműködésével. Elsőként Zágon József levéltára került a látókörbe, amely több mint ötven irattartóban tartalmazta levelezését. E gyűjtemény mutatóját a SZIA megbízásából Fejérdy András készítette el 2003-2004-ben, amelyet e sorok írója egészített ki, illetve rendezett időrendi sorrendbe. Ekkor kerültek az iratok új, 1-től 49-ig sorszámozott irattartókba. Az iratok az alábbi elnevezést kapták: *Szent István Alapítvány-Zágon gyűjtemény*, rövidítve: *SZIA-Zágon*. A mutató készítése alkalmával az egy személyhez, vagy egy témához tartozó iratok egy sorszámot kaptak, amely szám csak a mutatóban található meg. Ezeken az egységeken belül az egyes levelek és oldalak nincsenek megszámozva. A dokumentumok idézésekor tehát az irattartó

¹ NÉMETH L., „Mindszenty József és a Santo Stefano Rotondo, Első rész: 1945-1946”, *MEV 16* (2004) 165-194 (a továbbiakban: NÉMETH *Rotondo I.*); NÉMETH L., „Mindszenty József és a Santo Stefano Rotondo, Második rész: 1947-1948” *MEV 18* (2006) 163-180 (a továbbiakban: NÉMETH *Rotondo II.*).

sorszám, esetleg betűjele, és azon belül az irategység sorszám adható meg. 2005-ben, a SZIA létrehozására és a Szent István Ház felépítésére vonatkozó iratok kerültek elő, amelyekről az elnök maga készített mutatót. Az irattartókba rendezett dokumentumok is a SZIA újonnan létrehívott levéltárát gazdagították. Ezek az irattartók is sorszámmal lettek ellátva. Egy részük gyarapította a Zágony gyűjteményt, illetve újabb gyűjtemények keletkeztek (Fáy Erzsébet, Mester István stb). Végül 2006 áprilisában részben a Szent István Ház könyvtárából, részben a pincéjéből kerültek elő az olaszországi magyar menekültlelkészség, valamint a SZIA gazdasági életére vonatkozó iratok. Ezek katalogizálása folyamatban van. Utóbbiak között bukkant elő egy irattartó, amely a Santo Stefano Rotondóra vonatkozó iratokat tartalmazta. Összesen 73 dokumentumot rejtett ez az irattartó, az 1933-tól az 1965-ig terjedő időszakból, amelyek abban a sorrendben kaptak sorszámmat, ahogy az irattartóban le voltak fűzve. A gyűjtemény a PMI levéltárába került, mert a benne archivált iratok többsége az Intézethez kötődik, oda címezték, vagy onnan írták azokat.² Levéltári jelzete: *PMI-Rotondo* lett. Ez a gyűjtemény a fő forrása e tanulmánynak, de az előző két részhez is értékes adalékok találhatók benne, elég utalni arra, hogy az iratok között megtalálható Gerő László terve, amelyet 1940 decemberében készített.³

Mielőtt belekezdenénk a téma tárgyalásába illő kifejezni a köszönetet P. Ruppert József piarista elnök úrnak azért a munkáért, amelyet a levéltári anyagok feltárásában végzett és végez, amellyel nagymértékben segítette és segíti a kutatómunkát.

² Ez alapján újra kell írni azt a tanulmányt, amelyben közlésre kerültek az Intézetben található Mindszenty levelek. NÉMETH L., „Mindszenty József bíboros levelei a Pápai Magyar Egyházi Intézetben”, *MEV 11* (1999) 231-242.

³ *PMI-Rotondo* 1-3. dokumentum. NÉMETH *Rotondo II.* 165.

A bebörtönzött bíboros emléke címtemplomában

Mindszenty József bíboros esztergomi letartóztatásának a híre hamar eljutott Rómába. A történelem különös játéka, hogy letartóztatására éppen azon a napon került sor, amikor a római magyar kolónia karácsonyi szentmisére gyűlt össze római címtemplomában.⁴ A bíboros sorsa magától értetődően a római magyar lelkészség figyelmének középpontjába került. A fejleményekről, a példátlan eset nemzetközi visszhangjáról, Vajda Ferenc, római magyar lelkész⁵ folyamatosan tájékoztatta a híveket a Római Magyar Kurír lapjain, amely alig egy hónappal korábban indult.⁶ A tájékoztatáson túl Vajda szentmisét is szervezett a Santo Stefano Rotondóba, 1949. január 23-án 10 órára, hogy a római magyar hívek imádkozzanak a templom tituláris bíborosának a kiszabadulásáért.⁷ A szentmisét Mihalovics Zsigmond, az Actio Catholica volt igazgatója mutatta be,⁸ a szentbeszédet pedig Boér Miklós, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) katolikus ügyosztályának volt vezetője mondta.⁹ Mindketten nem sokkal korábban érkeztek Rómába. Mihalovics 1948 július első felében hagyta el Magyarországot és augusztus 2-án Bécsből érkezett Rómába. Boér pár hónappal később követte őt. 1948. november 3. és 9. között emigrált Bécsbe, és onnan, feltételezhetően még a hónap folyamán, utazott Rómába.¹⁰ Az egyre élesebbé és nyíltabbá

⁴ NÉMETH *Rotondo II.* 180.

⁵ Életrajza: NÉMETH *Rotondo I.* 185, 125-ös jegyzet. Római lelkészi működéséhez lásd: NÉMETH L., „Adalékok a római magyar lelképásztorkodás történetéhez, Első rész 1945-1963” (a továbbiakban: NÉMETH *Adalékok I.*), *MEV* 14 (2002) 205-214.

⁶ A *Római Magyar Kurír* c. értesítő első száma 1948. december 1-jén jelent meg. NÉMETH *Adalékok I.* 207-208; uő. „Olaszországi lelképásztori értesítők, 1945-1996” (a továbbiakban: NÉMETH *Értesítők*), *Látó szívvel* (szerk. BENDE József, DEÁK Viktória Hedvig OP, PÁKOZDI István; Budapest 2006) 281-289.

⁷ *Római Magyar Kurír* 2 (1949. február 1.) 1, 2.

⁸ Mihalovics Zsigmond 1889. október 20-án született Homokbödögén. Teológiai tanulmányait a bécsi Pázmáneumban végezte. Bécsben szentelték pappá 1914. július 14-én a Veszprémi Egyházmegye címére. 1933-tól az Actio Catholica országos igazgatója volt. Rómából 1950. május 13-án távozott az Egyesült Államokba. 1959. augusztus 28-án hunyt el Chicagóban. A *magyar emigráns irodalom lexikona* (szerk. NAGY Csaba; Budapest 2000) 690; VICZIÁN János, „Mihalkovics Zsigmond”, *Magyar Katolikus Lexikon IX.* (Budapest 2004) 116; *Római Magyar Kurír* 3 (1950. május 15.) 18; *Katolikus Szemle* 11 (1959) 161; egész életművét tárgyalja, de külföldi működéséről alig közöl valamit SERES Ferenc, *Mihalovics Zsigmond élete és művei* (Az Actio Catholica története) (Piliscsaba 1993) 95.

⁹ Életrajza: NÉMETH *Rotondo II.* 174, 70-es jegyzet.

¹⁰ Az 1948. november 3-i püspökkari konferencia jegyzőkönyve szerint még Magyarországon volt. A *Magyar Katolikus Püspökkari Tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945-1948 között* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XIV) (sajtó alá rendezte, szerkesztette és a bevezetőt írta BEKE Margit; Köln-Budapest 1996) 409. Péterffy Gedeon 1948. november 9-én XII. Pius pápának írt levelében már az Intézet lakói között szerepel: PMI 81/1948. Ekkor azonban még Bécsben volt, ahonnan november 14-én írta második levelét Zakar András titkárnak. Primási Levéltár (a továbbiakban: PL) 606/1948. 5. számú dokumentum. November 9-én tehát a PMI rektora már számított arra, hogy Rómába fog jönni, és az Intézet lakójaként ellátásáról gondoskodni kell.

váló egyházüldözés hatására választották az emigrálást. Nem ok nélkül. Boér, amint azt az előzőekben láttuk, már korábban készült az Örök városba, de nem kapott útlevelet.¹¹ Mihalovics munkatársait pedig sorban letartóztatták, őt magát - távollétében - 1948. július 23-án tíz évi szabadságvesztésre ítélték.¹² A római megemlékezésen náluk hitelesebben senki sem tudta volna bemutatni a hazai helyzetet, azokat az eseményeket, amelyek megelőzték a bíboros letartóztatását, hiszen ezeket részben maguk is átélték. A *szentmiséről a L'Osservatore Romano* tudósítást közölte.¹³

Mindszenty József bíboros neve napján, március 19-én már nem csak a magyar kolónia emlékezett meg róla címtemplomában, hanem a Collegium Germanicum et Hungaricum egész közössége is, amelyre a lelkész, Vajda Ferenc, minden magyart meghívott.¹⁴

A bíborosról ekkor Olaszországban több kiadvány is napvilágot látott. 1949. április végén jelent meg a „*Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek Magyarország hercegprímásának pere*” c. füzet, amelyben az eseménnyel kapcsolatos római megnyilatkozásokat, beszédeket, elsősorban XII. Pius pápáét, a bíborosi testületét és a *L'Osservatore Romano*-ban megjelent cikkeket tették közzé magyar nyelven.¹⁵ Ennek a kiadványnak a célja a magyar hívek hiteles tájékoztatása volt, de az olasz közvélemény informálását se hanyagolták el. Ennek érdekében Péterffy Gedeon, a PMI rektora,¹⁶ és Mihalovics Zsigmond írtak egy-egy könyvet olaszul

¹¹ NÉMETH *Rotondo* II. 178.

¹² SERES 94; Legújabb: ADRIÁNYI G. - CSÍKY B., *Nyisztor Zoltán* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae XVII) (Budapest 2005) 188-201: Kísérlet az Actio Catholica vezetőségének leváltására. Mihalovics ellen a nyomozás már 1945 augusztusában megkezdődött. ADRIÁNYI- CSÍKY 204.

¹³ *L'Osservatore Romano* (1949. január 24-25), a 2. oldalon a *Cronaca di Roma* rovatban jelent meg a cikk „A S. Stefano al Monte Celio” címmel.

¹⁴ *Római Magyar Kurír* 2 (1949. március 15.) 10.

¹⁵ A füzet a Vatikáni Nyomdában készült, az *imprimatur* kelte: 1949. április 27. Terjesztéséhez lásd: *Római Magyar Kurír* 2 (1949. május 15.) (?). Pontosán nem állapítható meg a dátum, mert nincs feltüntetve. Az előző szám dátuma május 1., az utána következő pedig június 1. Különös, hogy az egyébként több oldalas értesítőnek ez a száma csak egy oldalból áll.

¹⁶ Péterffy Gedeon 1912. augusztus 7-én született Budapesten. 1936. június 21-én szentelték pappá Esztergomban, az Esztergomi Főegyházmegye címére. 1936-38 között a PMI ösztöndíjasa volt, az Angelicumra járt, morálist tanult. Hazatérve káplán, egyetemi lelkész, majd a Központi Szeminárium vicerektora volt. 1946-ban lett a Püspöki Kar római *aganse* (ügyintézője), majd 1947-től 1951-ig a PMI rektora. 1951-ben Rómából az Egyesült Államokba távozott. 1993. szeptember 27-én hunyt el South Bendben. NAGY 788; BOLBERITZ P. - VICZIÁN J., „Péterffy Gedeon”, *Magyar Katolikus Lexikon* X. (Budapest 2005, 901.); NÉMETH L., „Pápai Magyar Intézet”, *Magyar Katolikus Lexikon* X. (Budapest 2005) 561-563; MIKLÓSHÁZY A. S.J., „Vázlatok és adalékok a külföldi római katolikus magyar lelképástorkodás történetéhez”, *MEV* 13 (2001) 251; római lelképástorkodás működéséhez lásd: NÉMETH *Adalékok* I. 199-201.

a bíborosról. Mindkettő 1949 második felében jelent meg.¹⁷ Boér Miklós pedig ugyanebben az évben angolul adta ki a bíboros életrajzát, amely egy évvel később olaszul is megjelent.¹⁸ A Mindszenty kiadványok terén 1949-ben egy kis vita is keletkezett, éppen a bíboros címtemplomával kapcsolatban. A Római Magyar Kurír október 1-jei számában a következő hír jelent meg:

„*Mindszenty irodalom – A Santo Stefano Rotondo templom története. A nagy számban megjelent életrajzok és a magyar kardinális harcát méltató munkák mellett, hiányzott eddig az a történelmi munka, mely a magyar hercegprimás tituláris templomát írta volna le méltó módon. Értesüléseink szerint ezt a feladatot Bánfi Florio (Holik Barnabás) vállalta magára és a hercegprimásnak római útja alkalmából a vele való személyes érintkezés során, a tőle nyert utasítások szerint és az általa neki rendelkezésre bocsátott pénzalapból a munkát el is készítette. A magyar bíboros arcképével és több fényképfelvétellel díszített munka kiszedve, nyomtatásra készen áll.*”¹⁹

A hír ellen az érintett szerző, Bánfi Florio²⁰ 1949. október 10-i dátummal nyilatkozatot készített, amelyben a hír minden részletét pontosítja, illetve kiigazítja.²¹ A nyilatkozatban lényegében feltárja mindazt, amit már az előző részben leírtunk a tervezett kiadványról. A nyilatkozat 5. pontja világossá teszi, hogy elsősorban Zakar Andrással²² állt kapcsolatban és Mindszenty bíborossal csak egyszer találkozott,²³ 8.000 lírát kapott, de az nem volt elég a munkára, a klisék költségét pedig Mészáros páter²⁴ fedezte. A nyilatkozat vége fényt derít arra a tényre is, hogy kapcsolata Péterffy Gedeonnal nem volt felhőtlen, valamint arra is, hogy a templomról készített írását 1948-ban a firenzei Magyar Művészettörténeti Intézet évkönyvében publikálta.²⁵

¹⁷ PÉTERFFY G., *Il Cardinale Mindszenty, La vita e l'anima d'un martire* (Roma 1949); Mons. Zsigmond MIHALOVICS, *Martire, non criminale, Testimonianza* (Roma 1949). Péterffy könyve decemberben készült el, az utóbbi pedig már októberben elhagyta a nyomdát.

¹⁸ F.M. (írói álnéven), *Cardinal Mindszenty and the implacable war of communism against religion and the spirit* (London 1949) és „Il Cardinale Mindszenty”, *Római Magyar Kurír* 3 (1950. január 10.).

¹⁹ *Római Magyar Kurír* 2 (1949. október 1.).

²⁰ Életrajza: NÉMETH *Rotondo* I. 186, 135-ös jegyzet.

²¹ *PMI-Rotondo* 35. A szövegből nem derül ki, hogy után a nyilatkozatot Bánfi Florio hol tette közzé.

²² Életrajza: NÉMETH *Rotondo* I. 167, 16-os jegyzet.

²³ Erre 1945. december 6-án fél 6-kor került sor. NÉMETH *Rotondo* I. 169, 29-es jegyzet.

²⁴ Mészáros György OFM a Pápai Segély Akció (Pontificia Commissione di Assistenza) vezetőjéről van szó, aki 1916. szeptember 26-án született Gyorokon, Arad megyében. Vajdahunyadon végezte teológiai tanulmányait. 1940. június 29-én szentelték pappá. 1942-1947 között Rómában, az Antonianumon tanult. A segélyakció élére Mindszenty bíboros jelölte. Később, miután nem térhetett haza Erdélybe, a rend amerikai kuszatódiájába küldték, ahol Youngstownban (Ohio), az 1905-ben alakult Szent István egyházközségben működött. 1994-ben hazatért Erdélybe, jelenleg Kolozsváron él. NÉMETH *Adalékok* I. 200; MIKLÓSHÁZY 254.

²⁵ NÉMETH *Rotondo* II. 168, 36-os jegyzet.

A bíboros sorsában bekövetkezett drámai fordulatot követően a Santo Stefano Rotondóval kapcsolatos tervről egy jó ideig nem esett szó, a PMI elhelyezésének kérdése azonban napirenden maradt. A tárgyalások alsóbb szinten folytatódtak tovább, Péterffy Gedeon és Kardos Tibor, a Római Magyar Akadémia (RMA) igazgatója, között.²⁶ A Fraknoi-villába való kiköltözés megghiúsulása ellenére²⁷ a magyar kultuskormányzat tovább mozgatta az Intézetnek a Falconieri palotából való kiköltözését. Kardos Tibor közvetítésével felvetették, hogy az Intézet költözzön a Tiberis-szigeten lévő ferences kolostorba.²⁸ A gondolat a levelezés alapján, minden valószínűség szerint, az RMA vezetőségétől származott. Péterffy a felvetésre adott válaszában kifejtette, hogy a külön elhelyezés kívánatos, de azt csak akkor tudja elfogadni, ha az épület befogadóképessége megfelelő, és az anyagi alapok biztosítva lesznek.²⁹ A kiköltözés terve még vagy egy évig biztosan nem került le a napirendről, mert Drahos János érseki általános helynök³⁰ még 1950. március 29-én is a következőket írta Péterffynek:

„Az Egyházi Intézet elhelyezésével kapcsolatos kérdések és esetleges nehézségek elintézésében azt hiszem fennakadás nem fog előállani, minthogy ott van kéznél a Szemináriumok kongregációja (sic!),³¹ amely az esetleges szükséges eligazítást meg fogja majd adni.”³²

²⁶ CSORBA L., „A Pápai Magyar Egyházi Intézet Rómában 1945-től napjainkig”, *Száz év a magyar-olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895-1995)* (szerk. CSORBA L.; Budapest, 1998) 77; Kardos Tibor életrajza: NÉMETH Rotondo II. 171, 53-as jegyzet.

²⁷ NÉMETH Rotondo II. 178-179.

²⁸ PMI 6/1949. Kardos Tibor levele Péterffy Gedeonnak. Kelt 1949. május 26.

²⁹ PMI 7/1949: Péterffy Gedeon levele Kardos Tibornak. Kelt 1949. május 30.

³⁰ Drahos János 1884. július 23-án Brezován született. Serédi Jusztinián bíboros 1937-ben nevezte ki érseki általános helynöknek. Mindszenty letartoztatása után 1948. december 27-étől haláláig kormányozta a főegyházmegyét. 1950. június 15-én Budapesten hunyt el. VICZIÁN J., „Drahos János”, *Magyar Katolikus Lexikon II.* (Budapest 1993) 705.

³¹ A *Sacra Congregatio de Seminariis et Studiorum Universitatibus*-ről van szó, amelyet rövidítve a Szemináriumok Kongregációjaként használunk. Az 1967. augusztus 15-én VI. Pál pápa által kiadott *Regimini Ecclesiae universae* konstitúció megváltoztatta a Kongregáció nevét (*Congregatio de Institutione Catholica de Seminariis atque Studiorum Institutis*, Nevelési Kongregáció) és kibővítette hatáskörét. Története: NICCOLÓ DEL RE, „Congregazione per l'educazione cattolica (dei Seminari e degli Istituti di studi)”, a *cura di NICCOLÓ DEL RE, Mondo Vaticano, Passato e presente* (Città del Vaticano 1995) 352-355.

³² PMI 9b/1950. A levél kézzel írt fogalmazványa megtalálható a PL 500/1950 iktatószámú iratköteggben, ahol a 3. számú dokumentum. Az iratköteg felirata: *Római levelezés*. Az iratköteg 1949. szeptember 30-án indult, több éven át ide iktatták a PMI-ből érkezett leveleket. Az iratköteg az 515/1955 számon állt meg, amelyet 1955. február 28-án iktattak. Péterffynek az iratköteggben található leveleiben nincs szó a PMI átköltözéséről, így nem egészen világos, hogy a helynök miért érintette levelében ezt a témát.

A kérdéseket és a nehézségeket végül is nem sikerült megoldani. A PMI maradt a helyén, aminek az lett a következménye, amint az előre látható volt, hogy az Intézet vezetőinek, Péterffy Gedeonnak, őt követően 1951-től Mester Istvánnak,³³ majd pedig 1953-tól Zágon József régensnek³⁴ évekig tartó és nehéz küzdelmet kellett folytatni az Intézet létének a megőrzéséért.³⁵

Az ötvenes évek két római magyar lelkésze Tóth Gyula (1951-1959)³⁶ és Anisich Jenő (1959-1960)³⁷ működési idejéből jelenleg nincs adat arra vonatkozóan, hogy a római magyar közösségnek volt-e kapcsolata a Santo Stefano Rotondóval. A nagyon rossz állapotban lévő templom felújítása az ötvenes évek második felében kezdődött el, igen hosszan elhúzódott és így a templom sokáig nem volt használható.³⁸ A templom melletti kolostorra vonatkozóan azonban

³³ CSORBA 80; Életrajza: NÉMETH *Rotondo II.* 172, 63-as jegyzet.

³⁴ Zágon József Agostyánban született 1909. november 2-án. Bécsben szentelték pappá 1935. július 14-én, a Győri Egyházmegye címére. 1949. január 6-án hagyta el Magyarországot. Ausztriából az Egyesült Államokba akart emigrálni, de erre nem került sor, mert XII. Pius pápa a magyar püspöki kar megkérdezését követően, 1950. július 12-én kinevezte a külföldi magyarok apostoli vizitátorává. Rómában telepedett le, ahol bekapcsolódott az *Actio Catholica in Exteris* munkájába. 1951-ben közreműködésével jött létre az *Anonymus* kiadó, amelynek 1958-ig első igazgatója volt. XII. Pius 1952. január 25-én titkos pápai kamarási címmel tüntette ki. 1953. február 24-én lett a PMI régense, *ad interim*, miután az *Exsul Familia* apostoli constitutio megjelenését követően megszűnt vizitatori beosztása. 1953 decemberében az Olaszországban élő magyar emigránsok direktora lett. 1956. július 10-én a *Sacra Congregatio Consistorialis* legfőbb tanácsába kapott kinevezést. 1956. szeptember 15-én pápai prelátus, 1963-ban pedig a Santa Maria Maggiore-bazilika tiszteletbeli kanonokja lett. 1967. június 17-én VI. Pál pápa kinevezte a Püspöki Kongregációban (korábbi *Sacra Congregatio Consistorialis*) az Emigráció delegátusává (képviselő-jévé). 1969. február 25-én lett a Santa Maria Maggiore-bazilika kanonokja. 1970. április 30-án a *Pontificia Commissione per la Pastorale dell'Emigrazione* titkára lett. 1975. augusztus 12-én halt meg Innsbruckban. Múttersben (Ausztria) van eltemetve. NAGY 1041; Életrajz pápai kitüntetés előterjesztéséhez. PMI 55/195-5, Kelt Cagliari, 1955. november 25.; TOLNAY I., „Zágon József (1909-1975)”, *Katolikus Szemle* 27 (1975) 256-262. Életrajzának legfontosabb forrása személyes iratainak gyűjteménye, amelyet 2006-ban e sorok írója rendezett időrendbe elkészítve a mutató is: SZIA-Zágon 55, 1-49.

³⁵ Ennek története: CSORBA 77-89.

³⁶ Tóth Gyula 1920. január 3-án született Budapesten, Győrben szentelték pappá 1946. június 30-án. 1949 karácsonyán érkezett a PMI-be. Kánonjogot tanult. Lásd: PMI személyi kartertéma. 1951-1959 között római magyar lelkész volt. NÉMETH *Adalékok I.* 215-224. Jelenleg is Rómában él, mint a Szent Péter bazilika beneficiátója.

³⁷ Anisich Jenő 1915. július 7-én született Bajmokon, 1942-ben szentelték pappá Kalocsán. Életének nagyobb részét Bregensben élte le. 1956-tól Bregenzben spirituális, majd 1957-től Nemzetközi Karitászigazgató volt. Rómába 1959 tavaszán érkezett, ahol római magyar lelkész és menekült lelkész volt. 1960-ban visszatért Bregenzbe, ahol 1995-ig zárdalelkész volt, majd hazatért Kalocsára. Jelenleg is ott él nyugdíjasként. Lásd: *A Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye Almanachja* (Kalocsa 2006) 71. ANISICH J., „A szó buzdít, a példa vonz”, *Hírvivő* (2003. január 26.); római lelkipásztori működéséhez lásd: NÉMETH *Adalékok I.* 224-225.

³⁸ BANFI F., *S. Stefano Rotondo risorge a nuova vita, Palatino* 8(1964) 1-3, 10 (a továbbiakban: BANFI S. *Stefano Rotondo risorge*): „I lavori di restauro voluti dal Collegio ed eseguiti dalla Soprintendenza ai Monumenti nel 1957-58 hanno subito una forzata sospensione...”

van egy érdekes információ. Az 1956-os forradalom leverése után Olaszországba menekült és ott maradt magyar kézművesekből Schön bárónő³⁹ 1957 januárjában, Rómában (Via Vallombroso) tizenkét fővel létrehozta a *Centro Artigianato Profughi Ungheresi* szervezetet. A tagok száma később felszaporodott harmincra. A táborban nem volt alkalmas hely a munkára. A Collegium Germanicum et Hungaricum rektora, Franz Tattenbach S.J.⁴⁰ segítette ki őket, és a Santo Stefano Rotondo melletti házban helyet adott nekik, ahol zavartalanul dolgozhattak.⁴¹ Túl hosszú ideig nem tarthatott ez a lehetőség. Az biztos, hogy a szervezet 1960-ban már a latinai táborban működött.⁴²

Parázs a hamu alatt

Mindszenty József bíborosnak a Santo Stefano Rotondóval kapcsolatos tervei a hatvanas évek elején váratlanul ismét napirendre kerültek, annak ellenére, hogy a bíboros 1956. november 4-dike óta az Egyesült Államok budapesti követségén tartózkodott.⁴³ Ennek oka az volt, hogy 1960 nyarán az Egyesült Államokban elhunyt Mihalik István, nagyváradi egyházmegyes magyar plébános⁴⁴ végrendeletében jelentős összeget hagyott papnevelésre. Szabó János, az Amerikai Magyar Katolikus Liga elnöke⁴⁵ értesítette erről Zágón Józsefet és azt tanácsolta neki,

³⁹ Henriette von Schön bárónő Bécsben született. Édesapja a II. világháború előtt Budapesten német követ volt. Ez alatt ő is Budapesten élt, ahol nagyon megszerette a magyarokat. Később Rómában jó kapcsolatban volt a Collegium Germanicum et Hungaricummal. Zágón József sokat levelezett vele. SZIA-Zágón 49.37, 52.229-247. Jelenleg is Rómában él.

⁴⁰ Tattenbach Franz Graf von S.J. 1910. január 17-én született Münchenben. 1940. december 21-én szentelték pappá. 1992. augusztus 12-én Isnyben (Németország) hunyt el. *Catalogus Defunctorum in renata Societate Iesu (III) 1986-2000* (Roma 2001) 96. 1953-tól 1959-ig volt a Collegium Germanicum et Hungaricum rektora. *Katalog-Pontificium Collegium Germanicum et Hungaricum* 2006, 27.

⁴¹ A tényt Zágón József említi 1958. január 16-án kelt levelében, amelyet Ferdinando Baldellinek, a Pontificia Opera Assistenza (POA) elnökének írt. SZIA-Zágón 26.13.

⁴² SZIA-Zágón 26.13: Zágón segélykérő levele a POA-tól, kelt: Róma, 1960. július 14.

⁴³ MINDSZENTY J., *Emlékirataim* (Budapest 1989) 4. kiadás, 442-481.

⁴⁴ Mihalik István 1895. augusztus 6-án született Nagyszalontán. 1920. március 21-én szentelték pappá a Nagyváradi Egyházmegye titulusára. Innsbruckban tanult, egyházjogból szerzett doktorátust feltehetően 1920. július 14-én. 1922 és 1925 között Csorváson, Békésszentandrás és Endrődön működött. 1924-ben egy rövid időt Svájcban töltött. 1925 után távozott Kaliforniába, onnan került Philadelphiába, ahol az 1913-ban alapított magyar Jézus Szent Szíve Plébániát vezette. 1960. július 1-jén hunyt el Philadelphiában. Nagyváradi levéltár kéziratok sematizmus, valamint MIKLÓSHÁZY 249.

⁴⁵ Szabó János 1905-ben született Carterben (USA). 1930-ban szentelték pappá. A Fort Wayne-i egyházmegyének volt a papja. A South Bendben lévő Magyarok Nagyszasszonya plébánián működött káplánként, majd 1935-től, mint plébános. 1958-tól az Amerikai Magyar Katolikus Liga országos elnöke volt. 1961-ben a Máltai Rend lovagkeresztjének adományozásával tüntette ki. Élete végén Miami-ban élt, és 1991. április 8-án ott is halt meg. NAGY 906 és MIKLÓSHÁZY 251; TANKA L. (főszerk.), *Amerikai Magyarok Arcképcsarnoka* (Salgótarján 2003) 308.

hogy tegyen lépéseket a hagyaték megszerzése érdekében.⁴⁶ Zágon azonnal kérte tőle a végrendelet másolatát. Reményének így adott hangot:

„Mi csak úgy tudunk Rómában lépni, ha a végrendelet a kezünkben van. Nem kétséges, hogy Pizzardo kardinális úr⁴⁷ s az államtitkárság szívesen segítenek egy okos megoldás érdekében.”⁴⁸

Zágon a hagyatékból a régi terveket szerette volna megvalósítani, amelyben elsődleges szempont a PMI független elhelyezésének a megoldása volt. Kada Lajosnak, a PMI volt növendékének⁴⁹ így írt erről:

„Kár volna ... ha ezt a vagyont elapróznánk. Egy egyszeri alkalom volna arra, hogy egy római magyar papi kollégium alapjait megvessük. Megint előtérbe került a S. Stefano Rotondo, egy köréje épülő magyar kollégium, plusz zárándokház.”⁵⁰

A hagyaték megszerzése azonban akadozott. A végrendelet megszerzését nehezítette, hogy annak végrehajtójául a philadelphiai érsek volt megjelölve. Az érseki szék azonban éppen ekkor betöltetlen volt.⁵¹ Ráadásul, Zágon információi szerint, előkészületben volt a Philadelphiai Egyházmegye felosztása is, ami miatt a kinevezés elhúzódnásával számolt.⁵² Az új érsek kinevezése végül 1961 márciusában megtörtént és így Szabó János felvehette vele a kapcsolatot.⁵³ Krol, lengyel származású, volt clevelandi segédpüspök lett az érsek,⁵⁴ akit Zágon személyesen is ismert. Róla az a hír járta, hogy a magyarok iránt jóindulatú, ami táplálta a reményt a hagyaték megszerzésére.⁵⁵

⁴⁶ A tény onnan ismert, hogy Zágon József beszámolt róla Kada Lajosnak. Levele kelt: Róma, 1960. november 4., *Zágon József levelei Kada Lajosnak 1960-1971 között*. (A továbbiakban: *Zágon-Kada levelezés*). E levelezés nem része a Szent István Alapítvány Zágon gyűjteményének.

⁴⁷ A PMI-t felügyelő illetékes Kongregáció prefektusa volt. Életrajza: NÉMETH *Rotondo II.* 178, 102-es jegyzet.

⁴⁸ Zágon József levele Szabó Jánosnak, kelt Róma, 1960. október 5. A végrendelet megküldését sürgeti az 1960. november 4-én kelt levelében is. Szabó János 1961. január 2-án kelt levelében jelezte, hogy mindent megtesz a végrendelet megszerzése érdekében, de eddig azt nem sikerült megszereznie. Levelezésük megtalálható a SZIA-Zágon 30.3.

⁴⁹ Életrajza: NÉMETH *Rotondo I.* 185, 131-es jegyzet. Kada Lajos ekkor a pakisztáni nunciaturán dolgozott.

⁵⁰ *Zágon-Kada levelezés* (Róma, 1960. november 4.).

⁵¹ Zágon József levele Szabó Jánosnak (Róma, 1961. január 18.) SZIA-Zágon 30.3.

⁵² Zágon József levele Szabó Jánosnak (Róma, 1961. február 18.) SZIA-Zágon 30.3.

⁵³ Zágon József levele Szabó Jánosnak (Róma, 1961. július 11.) SZIA-Zágon 30.3.

⁵⁴ Krol John Joseph érsek 1910. október 26-án született Clevelandban. 1937. február 20-án szentelték pappá, és 1953. szeptember 2-án püspökké. Lásd: *Annuario Pontificio 1962* (Città del Vaticano 1962) 321. Érseki kinevezésének dátuma: 1961. március 16. *Acta Apostolicae Sedis (AAS)*, 53 (1961), 200.; VI. Pál pápa 1967. június 26-án bíborossá kreálta. 1996. március 3-án Philadelphióban halt meg. „The Cardinals of the Holy Roman Church” www.fiu.edu/~mirandas/cardinals.htm.

⁵⁵ *Zágon-Kada levelezés* (Róma, 1961. március 23.).

Közben Zágón lépéseket tett annak érdekében, hogy megismerje a Rotondo melletti kolostort. 1961. április 10-én kelt levelében az alábbi kérdéssel fordult Juhar Józsefhez, aki korábban a PMI növendéke volt, és ekkor a Rotondo melletti kolostorban lakott:⁵⁶

„Volna-e a S. Stefano Rotondo kolostoráról belső rajza? Alaprajz, a mostani épület beosztása s esetleges tervezett átépítések rajza? Ez azért érdekel, mert tudnom kellene, mekkora az épület s lehet-e valamit csinálni belőle a jövőbeni kollégium számára.”⁵⁷

Juhar válaszából sajnos közelebbi részlet nem derül ki, feltehető azonban, hogy Zágónnak sikerült beszerezni a szükséges információkat.

Nem sokkal ezután, 1961. július 22-én másolatban megérkezett Mihalik végrendelete is, amely 1950. február 14-én kelt. Krol érsek személyesen küldte meg 1961. július 10-én kelt leveléhez mellékelve.⁵⁸ Zágón közvetlenül kérte tőle, mert Szabó Jánostól nem tudta azt megszerezni.⁵⁹ A végrendelet tartalmát így foglalta össze:

„Otthoni kertjét (t.i. Mihalik), amit szüleitől örökölt, testvéreire hagyja. Ugyan-így néhány személyes dolgát, mint pl. fényképező készülékeit stb. Könyvtárát a gyulai plébániának. Ugyancsak a gyulai plébániának 5.000,- Dollárt örökimádás templom építésére. A fennmaradó vagyont, mint alapítványt a nagyváradi rk. püspökség magyarországi részére hagyja, azzal, hogy a vagyon kamataiból kizárólag a püspökség magyar részére kispapokat, papokat taníttassanak Rómában. Ez így ki van hangsúlyozva.”⁶⁰

Ezt követően Zágón fő célja az volt, hogy az összeg ne kerüljön haza Magyarországra, hanem maradjon külföldön.⁶¹ Információi szerint ugyanis Hamvas Endre csanádi püspök⁶² és a gyulai plébánia is tett lépéseket érdekeik képviseletére.⁶³ Zágón azt szerette volna elérni, hogy az alapítvány kezelését a Szent-szék bízsa a PMI-re. Érvelésében két példára hivatkozott: a Szentszék a bécsi

⁵⁶ Juhar József, 1925. március 29-én született Kercseligeten (Somogy vm.). Vácott szentelték pappá 1948. június 20-án. 1948. október 23-án menekült külföldre, ahol beteg tüdejét kezelte Ausztriában és Svájcban. 1954. október 17-től élt Rómában. 1954-56 között volt a PMI növendéke. A Pontificio Istituto di Musica Sacrán tanult. Később a papságot elhagyta, és megnősült, zenével foglalkozott. 2005. július 24-én hunyt el Rómában. Lásd: PMI személyi lapok és NAGY 453.

⁵⁷ SZIA-Zágón 13.20.

⁵⁸ PMI 42/1961; *Zágón-Kada levelezés* (Róma, 1961. július 22.).

⁵⁹ *Zágón-Kada levelezés* (Róma, 1961. május 19.).

⁶⁰ *Zágón-Kada levelezés* (Róma, 1961. július 22.) A végrendelet másolata megtalálható: SZIA-Zágón 52.98.

⁶¹ A PMI levéltárában Krol érsek levele mellett található egy dátum nélküli levélfogalmazvány, amelyet Zágón feltehetően a bíboros államtitkárnak fogalmazott. PMI 42/1961.

⁶² Életrajza: NÉMETH *Rotondo II.* 174, 76-os jegyzet.

⁶³ Marvin S. Baker ügyvéd kapott erre megbízást. PMI 42/1961.

Pázmáneumot a bécsi érsekre,⁶⁴ a Győri Káptalan ausztriai javainak a kezelését pedig az eisenstadt-i püspökségre bízta,⁶⁵ továbbá véleménye szerint a végrendeletben írtak a PMI-ben valósulhatnak meg, ezért levélfogalmazványának a végén azt kéri, hogy ha az alapítvány kezelését nem bízzák a PMI-re, az alapítvány éves hozadékát utalják át a PMI-nek. Philadelphiából ekkortájt Czikkann-Zichy Móricz⁶⁶ jelezte Zágónak a hagyaték összegét: 225.000 USD. Az ügy lassan haladt előre. Az év végére Krol érsek megbízást kapott a nagyváradi egyházmegye érdekeinek a képviselőletére. Zágón szerint ez a lépés egybeesett azzal, amit ők léptek Rómában, a Szemináriumok Kongregációja felé.⁶⁷ Bonyolította azonban az ügyet, hogy az érsek írt Magyarországra.⁶⁸ Ekkor a vatikáni Államtitkárság is közbelépett, amit Zágón pozitívan értékelt.⁶⁹

Az anyagi alapok megszerzésére tett lépések mellett Zágón igyekezett demonstrálni a Santo Stefano Rotondo magyar történelmi vonatkozását és a rá vonatkozó magyar igényt.

Ennek érdekében 1961 októberében szerződést kötött Bánfi Florioval, hogy a templomban eltemetett magyar gyóntató, Lászlai János⁷⁰ sírkövérről írt művét adja ki.⁷¹ A könyv 1961-ben meg is jelent a Herder kiadásában.⁷² A következő év

⁶⁴ Erre a Magyarországon lévő egyházi helyzet miatt 1953. február 14-én került sor. A Pázmáneum a Szent-szék 2001. december 29-én kelt rendeletével került vissza az Esztergomi Érsekség fennhatósága alá. БЕКЕ М., „A Pázmáneum története az újraindulástól napjainkig (1803-2002)”, *A bécsi Pázmáneum* (A továbbiakban: *Pázmáneum*) (METEM-könyvek 37) (szerk. ZOMBORI I.; Budapest 2002) 243-244.

⁶⁵ Az erre vonatkozó dekrétumot az osztrák apostoli nuncius 1953. február 26-án, 8747 számon állította ki. Ez a helyzet 1993 év végéig állt fent, amikor a két illetékes püspök egymás között rendezte a helyzetet. Lásd: Paul Iby Eisenstadt-i püspök 1993. december 9-én 1919/5-93 számon kelt, Pápai Lajos győri püspöknek írt levelét. Az eredeti állapot visszaállítását tehát a Szentszék ebben az esetben a két érintett püspök egymás közötti megegyezésére bízta.

⁶⁶ Czikkann-Zichy Móricz Károly, Pozsonyban született 1907. december 18-án és 1986. augusztus 16-án hunyt el Philadelphiában. Nagynénje, gróf Zichy Mária örökbefogadása révén 1923. július 15-én vette fel a kettős nevet. GUDENUS János József, *A magyarországi főnemesség XX. Századi genealógiája I. A-J* (Budapest 1990) 279. 1948-ban menekült el Magyarországról. 1950-ben vándorolt ki az Egyesült Államokba. 1956-tól 1967-ig a Pensylvania állambeli Immaculata College tanára volt. TANKA 60.

⁶⁷ Zágón József levele Szabó Jánosnak (Róma, 1961. december 21.) SZIA-Zágón 30.3.

⁶⁸ Szabó József levele Zágón Józsefnek (South-Bend, 1962. június 12.) SZIA-Zágón 30.3.

⁶⁹ Zágón József levele Szabó Jánosnak (Róma, 1962. június 18.) SZIA-Zágón 30.3.

⁷⁰ Lászlai János (Lázai, Lázó, Lazoyanus, Lazineus) 1448-ban Lászóban (Erdély) született. Életének főműve a gyulafehérvári bazilikában kialakított és később róla elnevezett reneszánsz kápolna, amely 1512-ben készült el. Rómába 1517. szeptember 25-e után érkezett. A Szent Péter-bazilikában lett magyar gyóntató. 1523. augusztus 17-én pestisjárványban Rómában halt meg. V. KOVÁCS S., „Egy epigrammaköltő a Jagelló-korban (Lászlai János latin versei)”, V. KOVÁCS S., *Eszmetörténet és régi magyar irodalom* (Budapest 1987) 396-427; SÁRKÖZY P., „*Roma est patria omnium fuitque*” Lászlai János erdélyi f esperes síremléke a római Santo Stefano Rotondo templomban (Budapest 2001); VICZIÁN J., „Lászlai János”, *Magyar Katolikus Lexikon VII.* (Budapest 2002) 660.

⁷¹ A szerződés 1961. október 14-én kelt, SZIA-Zágón 2.23.

⁷² BANFI F., *La Lapide sepolcrale di Giovanni da Lazo assertore di Roma „Patria Comune”* (Accademia Catholica Hungarica, Roma 1961).

nyarán pedig, az 1962. augusztus 3. és 7. között, az „*Exsul Familia*” kezdetű apostoli konstitúció⁷³ 10. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi zarándoklat keretében a Rómába érkezett, mintegy 500 magyar emigráns világtalálkozóját a templomban és annak kertjében rendezte meg.⁷⁴ Ennek keretében augusztus 5-én délután Mindszenty bíboros címtemplomában, a dísztelen és kopott falak között bensőséges ájtatosságot tartottak, majd utána a kertben a Burg Kastl-i magyar iskola⁷⁵ művészcsoportja szerepelt nagy sikerrel.⁷⁶

A templom titulás bíborosa, Mindszenty József ugyan nem lehetett jelen ezen a találkozón, mégis római címtemploma adott helyet a világon szétszórta élő magyarok képviselőinek, azoknak a magyaroknak, akiket 1971 után személyesen keresett fel az egész világon, hogy hitükben és magyarságukban megerősítse őket. Lelkipásztori útjain mindenhol, ahová eljutott, összegyűltek az ott élő magyarok, mint 1962-ben képviselőik címtemploma körül.⁷⁷ Történelmi távlatból talán nem túlzás azt állítani, hogy ez az 1962-es címtemploma körüli találkozó későbbi lelkipásztori útjainak az előképe volt.

A találkozón Amerikából részt vett Mons. Szabó János is. Nagy hatást tett rá a Santo Stefano Rotondó, amellyel kapcsolatban reményét így fogalmazta meg Zágón Józsefnek:

„A Szentszék odaadhatná nektek a templomot, hogy ti viseljétek a gondját. Mit szólsz hozzá?”⁷⁸

⁷³ Az apostoli konstitúció 1952. augusztus 1-jén jelent meg: AAS 44 (1952), 649-704; a dokumentum legújabbban olasz nyelven kiadására került in: *Enchiridion della Chiesa per le migrazioni, Documenti magisteriali ed ecumenici sulla pastorale della mobilità umana (1887-2000)* (Bologna 2001) 147-310.

⁷⁴ A találkozóra vonatkozó dokumentáció: SZIA-Zágon 53.224-267. A 43 dokumentum az 1956-1963-ig terjedő időszakból való. Ezeket az iratok más iratokkal együtt Zágon halálakor az Államtitkárság alkalmazottai a Santa Maria Maggiore-i lakásából elvittek. TOLNAY 263; 1977-ben adták vissza Mester Istvánnak, amely tényt saját kézírásával megörökített az irattartón: SZIA-Zágon 53.267.

⁷⁵ A Burg Kastl-i magyar iskola 1958. januárjában kezdte meg működését és 2006. szeptemberében szűnt meg. GALAMBOS F., „Egy születő magyar iskola”, *Katolikus Szemle* 10 (1958) 37-38.; *Életünk* (2006. november 7.).

⁷⁶ K. J., „Az Exul (sic) Familia 10. évfordulója”, *Katolikus Szemle* 14 (1962) 312; NÉMETH *Adalékok* I. 226. A részletes program megtalálható: BORÓVI 112-114. Itt a 87-es jegyzetben feltüntetett beszámoló, a Magyar Papi Egység 1962-ben megjelent 22. számából való. A magyar papok találkozója az eredeti programtól eltérően nem a PMI-ben volt, hanem a Collegium Germanicum et Hungaricumban, ahol Zágón József tartott előadást. Az eseményen elhangzott előadásának szövege és az ahhoz készített feljegyzései megtalálhatók a Szent István Alapítvány Levéltárában: SZIA-Zágon 30,5. Ezekben a Santo Stefano Rotondóval kapcsolatos tervek nincsenek megemlítve.

⁷⁷ MINDSZENTY 488-492: „Lelkipásztori útjaim”. Az 1972 és 1975 közötti lelkipásztori utak felsorolását lásd: „Három év krónikája II. Mindszenty József bíboros lelkipásztori látogatásai a külföldre szakadt magyarság körében”, KOVÁCS G., *Isten embere, Szemtől szembe Mindszenty bíborossal* (Budapest 2005) 232.

⁷⁸ Szabó János levele Zágón Józsefnek (South-Bend, 1962. november 6.) SZIA-Zágon 30,3.

A terv megvalósításához konkrét segítséget is adott, mert 1962 végén Zágon József útján, a Katolikus Liga gyűjtéséből 850 amerikai dollárt fizetett be a PMI pénztárába a Rotondo javára.⁷⁹

A templom ekkor már igen romos állapotban volt. Felújítására 1962. december 26-án, Rómában megalakult a „*Centro Internazionale per il rinnovamento di Santo Stefano*”, amely nemzetközi összefogást akart létrehozni a templom érdekében.⁸⁰ Ettől a kezdeményezéstől azonban Zágon elzárkózott, amint az kiderül Juhar Józsefnek írt szemrehányó hangú levéléből:

„*Csodálkozással vettem a hírt, hogy megalakult a Centrum Internationale Pro Renovazione S. Stephani Rotundi. Úgy tudom, hogy ennek főmozgatója Főtisztelendősed volt. Ezt a köztünk való megállapodás megszegésének tekintem, magyar szempontból pedig károsnak tartom. Nem várhatja, hogy ezek után bármilyen formában kooperáljak az u.n. Centrummal.*”⁸¹

Kettejük között tehát volt valami megegyezés, erre azonban a levél konkrétan nem utal. Juhar 1963. március 14-én kelt válaszából sem derül ki a megegyezés tartalma,⁸² az azonban kitűnik belőle, hogy a kezdeményezéstől a templom tulajdonosa, a Collegium Germanicum et Hungaricum is távol tartotta magát. Ennek ellenére a szervezet működni kezdett. A templom javára, Róma város polgármesterének jóváhagyásával 1963. június 26-án, a Campidoglio, a Sala di Santa Petronillában⁸³ koncertet szerveztek. A koncerten a résztvevőktől adományokat kértek a templom felújítására. Az első koncertet később újabbak követték.⁸⁴ A szervezet a következő évben, 1964. június 1-4 között, Rómában, nemzetközi

⁷⁹ PMI-Rotondo 60; Mester István feljegyzése, kelt: Róma, 1962. december 12.

⁸⁰ A szervezetet Juhar József hozta létre 1962-ben. II. Vatikáni Zsinat atyáinak 1965. november 18-án írt körlevelük első oldalának alján olvasható a szervezet rövid története. PMI-Rotondo 70. Említést tesz a szervezetről BANFI, S. *Stefano Rotondo risorge* 10.

⁸¹ SZIA-Zágon 13,20: a levél 1963. március 11-én kelt.

⁸² SZIA-Zágon 28,25.

⁸³ A koncertre nyomtatott meghívó készült, amelyen olvasható a teljes program. Az eseményről beszámolt az *Il Messaggero* 1963. június 26-i száma. A számos külföldi művész között fellépett Jakabfy Éva magyar énekesnő is, aki korábban tagja volt a L'associazione degli artisti ungheresi in Italia-nak, amely az 1956-ban menekült fiatal magyar művészeket tömörítette magában. Elnökük Mihályi Géza volt. Mindkét említett magyar jelenleg is Rómában él.

⁸⁴ A szervezet néhány körlevele megtalálható a PMI-Rotondo gyűjteményben: 66, 68, 69, 70. Ezek 1965. novemberéből valók. Kiderül belőlük, hogy a II. Vatikáni Zsinat utolsó ülészaka alatt szerveztek koncertet a templom javára, amelyen zsinati atyák is részt vettek, illetve a zsinati atyákat latin nyelvű levéllel is megke-resték, támogató aláírások gyűjtése céljából. A szervezet működésének részletes feltárása további kutatást igényel, elsősorban Juhar József hagyatékának feldolgozásával, amelyet özvegye kezel. Lásd itt életrajzát: 56-os jegyzet.

tanulmányi napot tartott a Santo Stefano Rotondóról. Ezen többek között Bánfi Florio is tartott előadást: *L'organismo di S. Stefano Rotondo* címmel. A résztvevőket június 6-án fogadta VI. Pál pápa, majd kirándulást tettek Perugiába, ahol meglátogatták a Rotondóhoz hasonló kerek S. Angelo templomot.⁸⁵

Szinte majdnem egyidőben, a világ másik oldalán is felmerült a templom érdekében a nemzetközi összefogás igénye. A *Délamerikai Magyar Hírlap*⁸⁶ 1963-ban közölte Megyer József⁸⁷ cikkét „*Mindszenty római temploma*” címmel. A piarista pap, író, aki 1946-ban az Új Emberben írt cikket a templomról, azt megelőzően, hogy Mindszenty bíboros azt birtokba vette,⁸⁸ így írja le a templom siralmas állapotát:

„*Harminc évvel ezelőtt is megviselt volt (t.i. a templom), de most alig ismerek rá. Csak a húsz oszlop áll a közepén ... Egyébként mindenfelé hullott vakolat, törmelék: életveszély. A templom kevés és szegényes berendezése is össze-vissza hányva. Szent István kápolnája nem is létezik. Csak azt tudom, hogy hol volt.*”⁸⁹

A cikk felkeltette Marek László New Yorkban élő emigráns magyar érdeklődését és 1963. augusztus 28-án kelt levelében azzal az elképzeléssel fordult Zágón Józsefhez, hogy a világon szétszórta élő magyarság összefogását kezdeményezze a templom megmentése és helyrehozatala érdekében.⁹⁰

Zágón válaszában ismerteti a templom jogi helyzetét, majd levelének 4. pontjaként ír a templommal és a kolostorral kapcsolatos terveiről:

„*Komoly kísérletek folynak, hogy a templomot a mellette lévő egykori kolostorépülettel együtt a Collegium-Germanicum-Hungaricumtól magyar tulajdonként megszerezzük, megfelelő kártalanítás ellenében, s a templomot magyar nemzeti templommá nyilvánítsuk, a mellette lévő egykori kolostorépületet pedig magyar zarándokházzá alakítsuk át, elhelyezve benne a mai Pápai Magyar Egyházi Intézetet is, mely ma a magyar állam tulajdonát képező Palazzo Falconieri-ben (sic) van*

⁸⁵ A szervezet elnöke ekkor Prof. Guglielmo De Angelis d'Ossat, a titkár pedig Juhar József volt, akik a tanulmányi napon köszöntőt mondtak. Az eseményről beszámolt az *Il Tempo* 1964. június 6-i száma. PMI 35/1964.

⁸⁶ A lap 1948-tól 1966-ig jelent meg Sao Paoloban (Brazília), különböző címen és különböző gyakorisággal. 1963-ban ezen a címen és havonta kétszer. NAGY 190.

⁸⁷ Megyer József piarista pap, író. 1900. január 22-én született Budapesten. 1924. június 22-én szentelték pap-pá. 1948-ban jött Olaszországba, ahonnan Spanyolországba ment 1949-1957 között. 1958-ban visszatért Olaszországba. Nápolyban élt és 1972. november 9-én ott is hunyt el. Számos útleírása jelent meg. LÉH I. Sch.P. – KOLTAI A., *A Magyar Piarista Rendtartomány történeti névtára 1666-1997* (METEM-könyvek 21) (Budapest 1998) 253 és NAGY 679.

⁸⁸ *Új Ember* 2 (1946) 5. szám; NÉMETH *Rotondo* I. 182.

⁸⁹ A cikk megtalálható Marek László 1963. augusztus 28-án kelt leveléhez mellékelve. SZIA-Zágón 28.25.

⁹⁰ SZIA-Zágón 28.25.

elhelyezve s állandó veszekedés tárgyát képezi⁹¹ a magyar kommunisták részéről. Ha ezt a tervet sikerülne megvalósítani, akkor volna értelme, hogy a magyarság összefogjon, hogy méltó nemzeti temploma és háza legyen Rómában. Amíg azonban az objektum nem a mienk, kár minden garasért, melyet beleölnénk.”⁹²

Tehát 1963 őszén Mindszenty József bíboros eredeti és már több évtizedes terve teljes egészében napirendre került. A hagyaték ügye, amely reményt adott a megvalósítására, az év végére valahára rendeződni látszott a következőképpen:

„Hamvas püspök úr megkapta teljes egészében az 5.000 dollárt, amit Mihalik egy ottani templomra hagyott,⁹³ a hagyaték többi része /kb. 200.000 USD/ az USA-ban marad, mint alapítvány. Az alapítványt a Szentszék megbízásából a philadelphiai érsekség kezeli, évenként a Szentszéknek kell elszámolni, az évi kamatokat át kell küldeni Rómába az államtitkársághoz, ahonnan mi megkapjuk. Mi ezt az összeget nem használhatjuk fel, hanem egy új Intézet létesítésére fogjuk fordítani, hogy végre megoldódjék ez a lehetetlen helyzet, melyben vagyunk. A jövő nyárig a Mihalik-féle alapítvány kamataiból már 30.000 dollárunk lesz! Kezdetnek nem rossz. Ha hozzávesszük ehhez a mi kis vagyonunkat, mely ugyancsak új Intézet létesítésére szól, jövőre összesen 50.000 dollárunk lesz!”⁹⁴

A következő esztendő azonban nem várt fordulatot hozott.

⁹¹ Az eredetiben: képező.

⁹² (Mutters, 1963. szeptember 10), SZIA-Zágon 28.25.

⁹³ A gyulai templomra adott adomány ügyében az Államtitkárság 1969. november 14-én Zágont bízta meg azzal, hogy beszeresse az igazolást a pénz felhasználásáról. Ijjas József kalocsai érsek 1970. március 17-én azt a választ adta Zágonnak, hogy a pénz bankban van és azt a templom közelgő restaurálására fordítják. SZIA-Zágon 48,103, 1969. november 14. - 1970. április 11.

⁹⁴ Zágon József Szabó Jánosnak (Róma, 1963. december 22.) SZIA-Zágon 30.3.

Új helyzet az 1964-es megállapodást követően

XXIII. János pápasága (1958-1963) alatt a Szovjetunió kezdeményezésére adott válaszként a Vatikán nyitott a kelet európai országok felé. Ekkor kezdődött az un. keleti politika (*Ostpolitik*).⁹⁵ Utóda VI. Pál pápa (1963-1978), minden felmerülő aggály ellenére, a bíborosi testület véleményének kikérése után, folytatta az elődje által megkezdett utat.⁹⁶ Fontos szerepet kapott ebben Mons. Agostino Casaroli, a későbbi bíboros, államtitkár,⁹⁷ akit a feladattal még XXIII. János pápa bízott meg.⁹⁸ Az *Ostpolitikot* bizonyára joggal, sok kritika éri, viszont nem szabad figyelmen kívül hagyni Andrea Riccardi professzor megállapítását sem, hogy „*Non esisteva però un'alternativa all'Ostpolitik*” azaz a „keleti politikának nem volt alternatívája”.⁹⁹

Az *Ostpolitik* keretében a magyar kormány és a Vatikán közötti kapcsolat-felvételre 1962 nyarán a magyar püspököknek a II. Vatikáni Zsinatra küldött meghívása adott alkalmat.¹⁰⁰ A két fél között elindultak a tárgyalások, amelyek 1964-re odáig jutottak, hogy kilátásba került egy megállapodás megkötése. En-

⁹⁵ A Vatikán keleti politikájához lásd: RICCARDI A., *Antisovietismo e Ostpolitik della Santa Sede da Benedetto XV a Paolo VI* (Santa Sede e politica nel novecento 1), a cura di Alberto MELLONI-MAURLIO GUASCO (Bologna 2003) 123-173; ADRIÁNYI G., *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939-1978, A Mindszenty-ügy* (a továbbiakban: ADRIÁNYI *Vatikán*) (Budapest 2004); KAHLER F., „Tempora mutantur ... avagy gondolatok a Vatikán új keleti politikájáról (Ostpolitik), Mindszenty József bíboros igazságáról és engedelmességéről”, *Ki volt Mindszenty József? Jubileumi évkönyv Mindszenty József bíboros, Magyarország hercegprímása pappá szentelésének 90., esztergomi székhelyfoglalójának 60., halálának 30. évfordulóján* (szerk. KAHLER F; Budapest 2005) 91-125; SZABÓ Cs., *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években* (Budapest 2005); ZÁGON J., „A magyar Egyház helyzete az 1964-es megállapodás után” (a továbbiakban: ZÁGON *A magyar Egyház, Távlatok* 2006/73, 314-333).

⁹⁶ CASAROLI A., *A türelem vértanúsága, A Szentszék és a kommunista államok (1963-1989)* (Budapest 2001) 120.

⁹⁷ Agostino Casaroli 1914. november 24-én született Castel San Giovanni-ban. 1937. május 27-én szentelték pappá. 1940-től állt a Vatikáni Államtitkárság szolgálatában. 1961. február 24-én XXIII. János pápa kinevezte a Rendkívüli Egyházügyek Kongregációjának titkárhelyettesévé. 1967. július 4-én VI. Pál pápa titkárrá léptette elő, majd július 16-án püspökké szentelte. 1978. októberében II. János Pál pápa kinevezte pro-államtitkárává, majd 1979. június 30-án bíborossá kreálta. 1998. június 9-én hunyt el Rómában. CASAROLI 33-39 és „The Cardinals of the Holy Roman Church” www.fiu.edu/~mirandas/cardinals.htm.

⁹⁸ CASAROLI 66-68; BARBERINI G., „L'avvio dell'Ostpolitik vaticana”, *Il filo sottile, L'Ostpolitik vaticana di Agostino Casaroli* a cura di Alberto MELLONI (Urbino 2006) 49-105.

⁹⁹ RICCARDI 173.

¹⁰⁰ SZABÓ 55-74.

nek híre az év elején elterjedt Rómában is. Zágon József ezért a Szemináriumok Kongregációja részére a PMI 1962–1963-as akadémiai évről készített jelentésében felvetette az Intézet elhelyezésének és jogi státuszának a problémáját. A Kongregáció közbenjárását kérte az Államtitkárságon.¹⁰¹ A tárgyalások hírére tehát Zágon első reakciója annak elérése volt, hogy a kilátásba helyezett megállapodásban rendezésre kerüljön a PMI jogi státusza a Falconieri palotán belül, tekintettel az állandó vitákra, ami a PMI és az RMA kapcsolatát jellemezték az ötvenes évektől kezdve. Ezt elsősorban azért tartotta szükségesnek, hogy abban az esetben, ha az Intézetnek új, otthonról kinevezett vezetői lesznek, megőrizhesse önállóságát az Akadémiával szemben. Saját beosztásának elvesztésével is számolva, lépéséről ezt írta:

„Próbáljuk kiharcolni, hogy az Intézet jogai telekkönyvileg biztosítva legyenek. Nem látok ebben sok valószínűséget, de mindent el kell követni, nehogy később valaki mulasztással vádoljon bennünket.”¹⁰²

A magyar kormány és a Vatikán közötti tárgyalásokon a magyar fél részéről már 1963 októberében megfogalmazódott az igény a PMI átvételére. A tárgyalást előkészítő anyagban ez olvasható erről:

„A Szentszékkal folytatandó budapesti tárgyaláson követelni kell: A Vatikán intézkedjen, hogy a Római Magyar Intézetből a törvénytelenül ott lakó magyar emigráns papok kiköltözködjének és az intézetet eredeti céljának megfelelően a magyar állam és a püspöki kar felhasználhassa.”¹⁰³

Ezen a ponton az elképzelések egy irányba haladtak, ha a célok és a szándékok nem is voltak azonosak. Casarolit, a magyar kormány felvetésére adandó válaszban ráadásul megerősítette a Szemináriumok Kongregációjából Mons. Francesco Marchisano,¹⁰⁴ aki akkor a kelet-európai országok és így a magyar ügyek területi felelőse volt. Arra buzdította őt, hogy érje el a PMI eredeti működésének a visszaállítását.¹⁰⁵

¹⁰¹ PMI 11/1964. A jelentés 1964. február 22-én kelt. A tényállást így összegzi: „La conclusione é questa: se il Governo domanda di cambiare i Superiori, la Santa Sede dovrebbe chiedere che sia resa forte la posizione dell’Istituto nel Palazzo Falconieri, facendo riconoscere i diritti di comproprietá – relativa al secondo piano – dell’Istituto in base a quanto si esprimeva sopra sub. nro 1,b”

¹⁰² *Zágon-Kada levelezés* (Róma, 1964. március 11.).

¹⁰³ SZABÓ 160. 42-es dokumentum, III. Javaslatok, 3. pont.

¹⁰⁴ Francesco Marchisano 1929. június 25-én született Rocconigiben. 1952. június 29-én szentelték pappá. 1956-tól 1988-ig dolgozott a Szemináriumok Kongregációjában, illetve a Nevelési Kongregációban. 1989. január 6-án szentelték püspökké. 2003. október 21-én II. János Pál pápa bíborossá kreálta. Az Ufficio Lavoro della Sede Apostolica elnöke. Jelenleg is Rómában él. *Annuario Pontificio 2006* (Città del Vaticano 2006) 61. és „The Cardinals of the Holy Roman Church” www.fiu.edu/~mirandas/cardinals.htm.

¹⁰⁵ Francesco Marchisano bíboros szóbeli közlése.

Zágon így 1964 márciusában nem várt biztatást kapott az Államtitkárságtól. Meglepetésére Casaroli ugyanis azt javasolta, hogy hozzanak létre egy új, független intézetet. Bizonyára már számolt azzal, hogy PMI lakóinak a megegyezést követően el kell hagyniuk azt. Casaroli ezzel párhuzamosan adott választ a magyar kormány előző évi felvetésére is, amelyet az alábbi formában rögzítettek a két fél közötti tárgyalásról készített feljegyzésben:

„A Vatikán megbízottja kijelentette, hogy készek a római Pápai Magyar Intézet ügyéről tárgyalni és megoldani, hogy azt eredeti céljának megfelelően a magyar állam és a püspöki kar felhasználhassa. Hangsúlyozták az épülettel kapcsolatos tulajdonjogi probléma fennállását.”¹⁰⁶

Az idézett részlet utolsó mondata jelzi, hogy Zágon figyelemfelhívása a tulajdonjogi helyzet tisztázására nem volt hiába való. 1964. június 25-én Casaroli a római magyar követségen átadott egy feljegyzést, amelyben ismét szerepel a PMI átvételének a kérdése, de ez azt tükrözi, hogy az ügyben nagy előrelépés nem történt:

„Ami a Pápai Magyar Intézetet illeti, teljesen egyetértenek, hogy azt meg kell oldani és ez olyan kérdés, amelyben lényegében egyetértés alakult ki a két tárgyaló fél között. Egyetértenek azzal, hogy az Intézet helyzetét a régi, a második világháború előtti megállapodás érvényesnek tekintése alapján kell rendezni.”¹⁰⁷

A PMI vezetősége, Zágon és Mester, a Casarolitól kapott biztatás alapján kezdeményezték, hogy a Collegium Germanicum et Hungaricum adja át nekik a Santo Stefano Rotondót. A Rotondóval kapcsolatos régi terv megvalósításához tehát, most immár sokadszor, az Államtitkárság biztatására kezdtek hozzá. Zágon 1964. április 15-én személyesen felkereste P. Csele Sándort, a Germanicum et Hungaricum magyar jezsuita prokurátorát, aki ekkor a kollégium gazdasági vezetője volt.¹⁰⁸ A találkozó másnapján levelet is írt neki,¹⁰⁹ amelyhez mellékelve küldött egy német nyelvű *Pro Memoriát* is.¹¹⁰ Ezekben megerősíti mindazt, ami-

¹⁰⁶ SZABÓ 181. 51. dokumentum, kelt 1963. március 24-én, 4. pont.

¹⁰⁷ SZABÓ 187. 55. dokumentum, kelt 1963. június 26-án, 4. pont.

¹⁰⁸ P. Csele Sándor S.J., 1918. augusztus 15-én született Fertőszentmiklóson. Családi neve Holper volt. 1937. augusztus 14-én, Budapesten lépett be a Jézus Társaságba. Családi nevét valószínűleg 1944-ben változtatta meg. 1947. július 26-án Szegeden szentelték pappá. A Collegium Germanicum et Hungaricumban lett a teológusok repetitora. Az 1951-52-es tanévben védte meg teológiai doktori tézisét. 1959-től lett a Kollégium minisztere és ökonómusa, amely tisztelet nyugdíjba vonulásáig, 1992-ig végzett. 1997. szeptember 10-én hunyt el Rómában, a Veranoí temető jezsuita sírboltjában nyugszik. SZILAS L. S.J., „P. Csele Sándor,” *Magyar Jezsuiták vallomásai III* («Anima Una»-könyvek/13) (a továbbiakban: *Magyar jezsuiták vallomásai III*) (szerk. Szabó F. S.J.; Budapest 1999) 295-297.

¹⁰⁹ *PMI-Rotondo* 38.

¹¹⁰ (Róma, 1964. április 16.) *PMI-Rotondo* 37.

ről tárgyaltak, illetve kéri P. Cselét, hogy a témát terjessze a Kollégium következő tanácsának ülése elé. Az emlékeztetőben Zágon rögzíti, hogy elsősorban politikai helyzetük miatt kell helyet keresni a PMI részére. Mielőtt más megoldás felé néznének, kéri a Kollégium vezetését, hogy vizsgálják meg annak lehetőségét, hogy a PMI elhelyezésére adják át a templomot és a mellette lévő kolostort. A korábbi hasonló jellegű felvetésekhez képest új elem, hogy Zágon hangsúlyozottan nem érinti a tulajdoni kérdést, hanem hosszú távú bérbeadást kér. Arról ő is biztosítja a Kollégium vezetését, hogy a kertet továbbra is használhatnák, mint ahogy az a negyvenes évek végi tárgyalásokon is mindig szerepelt.¹¹¹ A kísérőlevél világosan tükrözi Zágon indítékait:

„Eleget akartam tenni ezzel Mindszenty József bíboros, hercegprimás szándékainak is, akinek kedvenc gondolata volt a S. Stefano Rotondo templomának magyar nemzeti templommá tétele. A templom használható állapotba helyezéséhez elégséges pénzzel rendelkezniénk, miután a b.e. Mihalik hagyatéka rendelkezésünkre áll.”¹¹²

Az anyagi források kilátásba helyezése ébren tartotta a reményt, hogy sikerül megvalósítani a régi elképzelést, és végre önálló helyre kerülhet a PMI, amelynek vezetői, sajátjukból is takarékoskodtak a terv megvalósítására. Erre a célra tették félre ugyanis 1964 márciusában azt az összeget, amely a *Via de’Cestarin* lévő kollégiumuk eladásából folyt be.¹¹³

A történelem érdekessége, hogy egy évvel korábban, 1963 márciusában Zágon kérte az Államtitkárság segítségét egy önálló intézmény megvalósításához, akkor azonban nem kapott választ.¹¹⁴ Egy évvel később pedig maga az Államtitkárság kezdeményezte ezt. Lám mekkorát változott a helyzet!

Zágon 1964 júniusában az Egyesült Államokban járt, ahol Szabó János vendége volt.¹¹⁵ Távollétében, Rómában Mester István intézte az ügyeket és arról levelekben tájékoztatta. Először azt írta, hogy nem volt híre P. Cselétől és a

¹¹¹ PL 609/1947 - 4. számú dokumentum és PL 1178/1947 - 2. számú dokumentum, NÉMETH *Rotondo II.* 164 és 173.

¹¹² *PMI-Rotondo* 38.

¹¹³ Év végi konferencia PMI 38/1964, kelt Róma, 1964. június 16.: „Március hónapban liquidálnunk kellett az Intézet vezetése alatt álló kis diák kollégiumot a Via de’Cestarin. Az ok: kifogytak a diákjaink: végeztek, kivándoroltak. Az apartamentót a Szentszék engedélyével eladtuk és az összeget a jövő céljaira letétbe helyeztük.” A kollégium helyét a ház falán 2001-től emléktábla jelzi. Kovács ZS. és SÁRKÖZY P. (szerk.), *Florio Bánfi, Magyar Emlékek Itáliában* (Szeged 2005) 280-281.

¹¹⁴ *Zágon-Kada levelezés* (Róma, 1964. március 11.).

¹¹⁵ Az utazásra vonatkozó levelezés: SZIA-Zágon 47, 13, Szabó János – Zágon Józsefnek (South-Bend, 1964. május 14. és 1964. július 8.) Mester István szerint az 1964. június 13-án küldött levél már Muttersben találja Zágont, SZIA-Zágon 46.15.

Germanicumtól,¹¹⁶ majd pár nap múlva két nap különbséggel két levelet is írt a fejleményekről.¹¹⁷ Június 13-án ugyanis hívatta Casaroli és a magyar kormány-nal való megegyezés érdekében információkat kért tőle az Intézetéről. Mester készítettn neki egy feljegyzést is, amelyben javasolta, hogy a megegyezésben a Szentszék a következő három garanciát kérje az Intézet működésére: 1. a feloszlatási rendelet formális visszavonása, 2. az Intézet birtokállományának formális elismertetése az olasz törvények előtti kötelezettséggel, 3. fiatal papok tényleges kiküldetése. Casaroli a maga részéről sürgette Mestert, hogy hozzanak létre egy magyar házat. Világossá vált ebből, hogy az Intézet átadására rövidesen, már az új tanév elejére sor kerül, ezért az 1963-64-es tanévzárón, amelyre június 16-án sor került, már be is jelentette ezt a ház lakóinak.¹¹⁸ Mester június 18-án találkozott P. Cselével, aki azt tanácsolta neki, hogy a Rotondo átadásával kapcsolatos kéréssel forduljanak a Szentatyához. Mester a fejleményekről tájékoztatta az illetékes Kongregációt is, valamint beadott egy *pro memoriát*, hogy a létesítendő új magyar otthon létrehozására használhassák fel a Via Cestarin eladott lakás eladásának árát, a 16 millió lírát.

Zágon ezt követően, július első hetében érkezett vissza Rómába. Ekkor az Intézet jövője még bizonytalan volt, de Zágon reménykedett, amit így fogalmazott meg Szabó Jánosnak abban a levelében, amelyben köszönetet mondott neki amerikai útjának a megszervezéséért:

*„Nyugodtan nézhetünk a fejlemények elé. Hogy ma erről a kérdéstről egyáltalán tárgyalni lehet, az csak a mi ellenállásunknak és harcainknak köszönhető. Ezt a Szentszék is tudja, s ha leváltásra (t.i. Zágonéra) valóban sor kerül, támogatni fog minket egy új megoldásban.”*¹¹⁹

Visszaérkezését követően tájékozódott, majd a Germanicum et Hungaricum rektorának 1964. július 16-án írt egy levelet, amelyben hangsúlyozza, hogy az Államtitkárság támogatásával helyet keres a PMI részére.¹²⁰ Kérésének tartalma lényegében megegyezik a P. Cselének pár hónappal korábban küldött *Pro Memoriában* írtakkal.

¹¹⁶ Mester István 1964. június 13-án kelt írógéppel írt levelének az aljára kézzel a következőket írta: „Cselétől, ill. a Germanikumtól semmi hírem.” SZIA-Zágon 45.15.

¹¹⁷ (Róma, 1946. június 16. és 18.) SZIA-Zágon 46.15.

¹¹⁸ Az év végi konferencia jegyzőkönyve: PMI 38/1964.

¹¹⁹ Zágon József Szabó Jánosnak (Róma, 1964. július 8.) SZIA-Zágon 47.13.

¹²⁰ *PMI-Rotondo* 36.

A kérés ismételten a Jézus Társaság generaliciájára került, ott azonban megakadt, de úgy tűnik, hogy a helyzet változott. Zágon így ír erről:

„Olyan erkölcsi támogatásban részesültünk, amire más körülmények között nem is számíthattunk volna: az államtitkárság a Szentatya elé vitte az ügyet, s a Szentatya megengedte, hogy az ő nevében kérjék a generaliziát, hogy „affidálja” a S. Stefano Rotondót és a mellette lévő épületet nekünk, mivel kényszerhelyzetben új centrumot kell alakítanunk, létesítenünk. ... A levél az államtitkárság részéről július 25-én ment el. ... Ha ez sikerülne, jobban járnánk, mint gondoltuk s végre olyan megoldáshoz jutnánk, amire eddig mindig vágyódtunk: az államtól független, kimondottan egyházi intézetnek vetnök meg alapját.”¹²¹

A támogatás jele volt az is, hogy VI. Pál pápa a Rotondo majdani berendezésére egy nagyobb összeget adott, amelyet a Vatikáni Bankban helyeztek letétbe,¹²² hozzátevé a Via Cestari eladásából befolyt összeghez.¹²³

Az események a nyár után felgyorsultak. Mester István szeptember 5-én beszélt a Germanicum rektorával, majd a rend generálisával szeretett volna tárgyalni, de csak asszisztensével Van Gestellel¹²⁴ sikerült beszélnie, aki viszont ellene volt a templom és a kolostor átengedésének. Mester erről informálta az Államtitkárságot, ahol azt a tanácsot kapta, hogy jobb megoldás, ha a magyarok egyeznek meg a Kollégiummal, amire van remény, hiszen előzetes válaszuk kedvező volt. Mester viszont szükségesnek látta, hogy az Államtitkárság írjon egy újabb levelet a jezsuitáknak.¹²⁵

¹²¹ Zágon-Kada levelezés (Róma, 1964. augusztus 7.).

¹²² A tényt Zágon József említi VI. Pál pápának írt levelében: SZIA-Zágon 52.104. A levélen nincsen dátum. Tartalma alapján 1965. augusztusa és novembere között íródott, amikor szóba került a Via Casaleto telek megvétele, mert arról informálja a pápát, és engedélyt kér arra, hogy a Rotondóra kapott összeget a telek megvételére használhassa fel.

¹²³ Az összeget végül a Szent István Alapítványba vételezték be, 1965. november 9-én. Szent István Alapítvány 1965-1967-es pénztárnapló második tétele: „Szentatya, Via Cestari féle összeg: 25.672,33 USD, 16.019.53-9,92 líra.” A pénztárkönyv a Szent István Alapítvány levéltárában található.

¹²⁴ Piet van Gestel 1897. július 10-én született Woenselban (Hollandia). 1926. augusztus 15-én szentelték pappá Maastrichtben (Hollandia). 1946. szeptember 23-án választották meg a rend német asszisztensének. 1965-ben újraválasztották. 1972. október 6-án halt meg Rómában. GUMPEL, P. – JAKOBS, H., „Gestel, Piet van”, *Diccionario Histórico de la Compania de Jesús, Biografico-Temático II* (Directores Charles E. O’NEILL S.J., Joaquín M.ª DOMINGUEZ S.J.; Roma – Madrid 2001) 1720-1721.

¹²⁵ Mester István Zágon Józsefnek (Róma, 1964. szeptember 6.) SZIA-Zágon 46.15.

A Vatikán és a Magyar Állam tárgyalásai közben előrehaladtak a megegyezés felé, jöllehet – Zágón információi szerint -- a PMI ügyének rendezése késleltette azt. A Vatikán követelte, hogy a Magyar Állam vonja vissza a PMI 1952-es felosztására vonatkozó rendeletét,¹²⁶ és írásban garantálja az Intézet további működését, azaz tegye lehetővé, hogy otthonról növendékek jöhessenek Rómába.¹²⁷ A felek végül megtalálták a megoldást, és 1964. szeptember 15-én, Budapesten aláírták a részleges megállapodást.¹²⁸ Az aláíráshoz a budapesti amerikai követségen tartózkodó Mindszenty bíboros előzetesen hozzájárulását adta.¹²⁹ A megállapodást követő püspökkinevezésekről pedig már 1964. március 22-én Casaroli személyesen tájékoztatta őt az amerikai követségen.¹³⁰

A PMI-re a megállapodás harmadik pontja vonatkozott. Az emigráns magyar papok ennek megfelelően 1964. november 5-én átadták az Intézetet a Magyar Püspöki Kar képviselőinek¹³¹ Francesco Marchisano jelenlétében,¹³² jöllehet az

¹²⁶ A felosztató rendeletet 1952. május 15-én Horváth János, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke írta alá. CSORBA 81.

¹²⁷ *Zágón-Kada levelezés* (Róma, 1964. augusztus 7.) A közelmúltban nyilvánosságra hozott dokumentumokban (SZABÓ i.m.) ennek nincs nyoma.

¹²⁸ A *L'Osservatore Romano* az aláírásról 1964. szeptember 16-i számában adott hírt, Mons. Casaroli pedig a szeptember 17-i számban tett közzé egy nyilatkozatot. SZABÓ 202-221, 60-65-ös dokumentumok.

¹²⁹ *Zágón-Kada levelezés* (Róma, 1964. november 7.): „Megküldöm a Szentszék és a magyar kormány között létrejött u.n. megállapodásról kiadott főlelkési nyilatkozatot. Hozzáfüzöm ehhez, hogy a megállapodás aláírásához Mindszenty is hozzájárult, aki az összes textusokat aláírás előtt elolvasta. Elvi síkon – szerintem semmi melléfogás nem történt. Maga az a tény, hogy a magyar kormány elismerte a Szentszék illetékességét, üdvös és hasznos.” Hasonló értelemben adott tájékoztatást Zágón József egy évvel később az európai főlelkészek müncheni találkozásán (SZIA-Zágón 38. 4). Az előadás teljes szövegét közli SZABÓ 240-248, 77. dokumentum, annak pontos lelőhelyét azonban nem adja meg. Mindszenty emlékirataiban (i. m. 463) röviden utal a tárgyalásokra. Nem tesz említést arról, hogy a megállapodás aláírása előtt a Vatikán képviselői előzetesen kikérték a véleményét, és az aláíráshoz végül is hozzájárult. Ez a tény egyébként abban az időben Nyugaton ismeretes volt. LO SVIZZERO, *Il Cardinale rinnegato* (I libri del Borghese, Milano 1965) 15.

¹³⁰ MINDSZENTY J., *Napi jegyzetek, Budapest, amerikai követség 1956-1971* (Vaduz 1979) 340 (a továbbiakban: MINDSZENTY *Napi jegyzetek*) és *Messaggero* (1964. szeptember 16.) száma, idézi: SZABÓ 217.

¹³¹ Az Intézet vezetősége és a magyar püspökök között a kapcsolat az előző években már javult, annak köszönhetően, hogy a II. Vatikáni Zsinat ülésén résztvevő delegációval személyes találkozásra is sor került. Erről Zágón József 1963. február 9-én így írt VI. Pál pápának: „L'incontro personale con i presuli ungheresi che hanno partecipato alla prima sessione del Concilio Ecumenico Vaticano Secondo ha permesso di meglio rinsaldare i legami fra la Gerarchia Ecclesiastica ungherese ed il Pontificio Istituto, ed i vescovi ungheresi hanno riaffermato la volontà di contribuire per quanto era in loro al mantenimento dell'Istituto stesso.” SZIA-Zágón 24, 35. Tehát a PMI 1964-ben történt átvétele előtti időben a magyar püspökök hozzájárultak az Intézet fenntartásához, függetlenül attól, hogy azt akkor még formálisan nem vették át.

¹³² Az átadás-átvétel részleteihez lásd: CSORBA 89; MAGYAR P., „A Pápai Magyar Egyházi Intézet”, *Katolikus Szemle* 16 (1964) 325-327. Ez utóbbi az Intézetből kivonult emigránsok szempontjait tükrözi az átadást követően. Az átadásról készített jegyzőkönyvet lásd: PMI 1001/1964, közzétéve SZABÓ 236-237, 71. dokumentum.

elhelyezésük, a Rotondóval kapcsolatos terv, még nem oldódott meg.¹³³ Az ügy ekkor ugyanis így állt:

„A jezsuiták – elsősorban Van Gestel – hosszú válaszban elutasították kérelmünket. Hagytak azonban egy kis rést az utolsó bekezdésben: ha a Szentatya kívánja, természetesen odaadják. Az államtitkárság erre kérésünk részletes indoklását kérte. Ezt megadtuk s olyan jól, hogy az ügy újból a Szentatya elé került. Látván indokainkat, úgy döntöttek, hogy közölgék a jezsuita vikáriussal, hogy szeretné, ha nekünk adnák. Ezt először élőszóval tette Mons. Bongianino,¹³⁴ később, miután a vikárius meghajolni látszott a Szentatya kívánsága előtt, az államtitkárság írásban is kifejezte. Ez kb. 10 nappal ezelőtt történt. ... Mons. Casaroli 3 nappal ezelőtt mondta, hogy ő is interveniált személyesen a vikáriusnál. Ha ezek után sem sikerül, keresztet vethetünk a dologra. Soha ennyi támogatást nem kaphattunk volna. Kis optimizmussal várhatjuk tehát a fejleményeket.”¹³⁵

A PMI-ből való kiköltözést és elhelyezkedést követően a Rotondóval kapcsolatos tárgyalások a Collegium Germanicum et Hungaricum vezetőivel az év végén folytatódtak. 1964. december 30-án került sor ugyanis a tárgyalásra a Kollegiumban, ahol Zágont a jezsuita generális megbízásából Friedrich Bruck S.J. rektor¹³⁶ és Csele Sándor prokurátor fogadta.¹³⁷ A megbeszélésről felvett jegyzőkönyvből kiderül, hogy Cicognani bíboros államtitkár¹³⁸ 1964. október 29-én 5.957/1964 számon kelt levelében értesítette P. Giovanni L. Swain S.J.-t¹³⁹ a

¹³³ A PMI lakóinak kiköltözéséről lásd: NÉMETH L., *Adalékok a római magyar lelkészség történetéhez Második rész: 1963-1973* (A továbbiakban: NÉMETH *Adalékok II.*), *MEV* 15 (2003) 122-123. ADRIÁNYI G. és CSIKY B. *idézett művük* 273. oldalán tévesen azt állítják, hogy Nyisztor Zoltánról a kiköltözéskor az Egyház nem gondoskodott.

¹³⁴ Bongianino Luigi (1919-2003) több alkalommal a magyar kormánnyal tárgyaló vatikáni delegáció tagja volt. Ezekben az években a Vatikánban, az Államtitkárság első szekcióján volt *addetto*. *Annuario Pontificio* 1964 (Città del Vaticano 1964) 943. Rövid életrajzát lásd: SZABÓ 463.

¹³⁵ *Zágon-Kada levelezés* (Róma, 1964. november 7.).

¹³⁶ Zágon József levele 1965. május 9-én Amleto G. Cicognani bíboros államtitkárnak SZIA-Zágon 52.282. A levél szövegtervezete magyarul: *PMI-Rotondo* 55.

¹³⁷ A tárgyalásról jegyzőkönyv készült, amelynek alá nem írt változata két példányban megtalálható a *PMI-Rotondo* gyűjteményben 40. és 42. sorszámmal. Az első példányon (42. sorszám) fontos kézzel beírt javítások vannak.

¹³⁸ Amleto Giovanni Cicognani bíboros 1883. február 24-én Faenzában született. 1933. április 23-án szentelték püspökké, 1958. december 23-án XXIII. János pápa kreálta bíborossá. 1961. augusztus 12-től 1969. május 8-ig volt államtitkár. 1973. december 17-én hunyt el a Vatikánban. „The Cardinals of the Holy Roman Church” www.fiu.edu/~mirandas/cardinals.htm.

¹³⁹ John Lancelot Swain, S.J., 1907. december 3-án született Kemptvillében (Kanada). 1936. július 25-én szentelték pappá Rómában. 1957-től P. Janssens S.J. generális angol asszisztense volt Rómában. A generális gyengélkedése miatt 1960. áprilistól vikárius generálissá választották, amit a generális halálát követően 1964. októberében megújítottak. 1987. október 4-én Torontóban (Kanada) hunyt el. J. FAY, T., „Swain, John Lancelot”, *Diccionario Histórico de la Compania de Jesús, Biografico-Temático IV* (Directores Charles E. O’NEILL S.J., Joaquín M. DOMINGUEZ S.J.; Roma – Madrid 2001) 3676.

jezsuita rend generálisának helyettesét a Szentatyának arról a kéréséről, hogy a templomot és a kolostort adják át a magyar menekült lelkipásztorkodás céljára. A protokoll szerint a megbeszélésen a templom nemzeti templom céljára való átadásáról körvonalozódott a megegyezés (1. pont)¹⁴⁰ az alábbiak szerint: a templom rektorát az illetékes Kongregáció magyar felelőse nevezi ki (2. pont), a templom kezelésének, fenntartásának, valamint liturgikus működtetésének a kötelessége és terhe a magyar közösségé (4. pont és 6. pont),¹⁴¹ a templom azonban továbbra is a Kollégium tulajdona marad (5. pont), a templom bevételei pedig a magyar közösséget illetik (7. pont). A további fejlemények alapján a megállapodás egyik kulcspontját, a templomot ellátó káplánok lakásának a kérdését a 8. pont rögzítette. Erre a célra a jegyzőkönyv egy, a szomszédban élő női rendtől vásárolt területen felépítendő házat irányoz elő, amíg azonban ez nem valósul meg, egy káplán a kolostorban kapna elhelyezést. A kolostor és a kert továbbra is a Kollégium tulajdona maradna (9. pont), amelyet azonban a káplánok és a magyar közösség is használhatna (10. pont), a Kollégium bizonyos napokra azonban megtartaná a jogot a templom használatára (11. pont). A záró 12. pont szerint a megállapodás a Szentszék jóváhagyásával lépne életbe.

A protokollban rögzített pontok alapján a következő év elején a Kollégium készített egy megállapodás tervezet.¹⁴² Ezt Mester István 1965. február 5-én véleményezte javasolva a szöveg pontosítását.¹⁴³ Zágon a tervezetet megbeszélte az Államtitkársággal, majd a megállapodás tervezetre vonatkozó véleményét, amelyben sok tekintetben figyelembe vette Mester észrevételeit, 1965. február 11-én elküldte a Kollégium rektorának.¹⁴⁴

Zágon pár nap múlva Németországba utazott, ahol a nyugat-európai főlelkész találkozózn, 1965. február 24-én így számolt be a templommal kapcsolatos fejleményekről:

„Emberileg biztosnak látszó reményeinknek a Santo Stefano Rotondo megszerzésére eddig csak részeredményei mutatkoznak, melyekkel még nem lehet a nyilvánosság elé lépni. A tárgyalások még tartanak, ha a végső fázisban is vagyunk, de még nem a célnál.”¹⁴⁵

¹⁴⁰ A római nemzeti templomokról 1979-ben megjelent ismertető szerint a Santo Stefano Rotondo a magyarok nemzeti temploma. A kiadvány nem tesz említést arról, hogy mikor lett azzá. SABATINI, C. (a cura di), *Le Chiesa nazionali a Roma* (Roma 1979) 70-72. Az idézett jegyzőkönyv első pontja szerint 1964 végéig még nem volt az. Lásd a témához NÉMETH *Rotondo II.* 173. 68-as jegyzet.

¹⁴¹ Az első példányon átjavítva 3. pontra, mert az eredeti 3. pont törlésre került.

¹⁴² Két példányban is megtalálható a gyűjteményben: *PMI-Rotondo* 43 és 44. Mindkettő olaszul, dátum nélkül.

¹⁴³ *PMI-Rotondo* 41.

¹⁴⁴ Kísérő levél: *PMI-Rotondo* 45 módosítási javaslatok: *PMI-Rotondo*, németül 47, olaszul 49.

¹⁴⁵ SZIA-Zágon 38.4. SZABÓ 240-248, 73. dokumentum.

A rektor, Friedrich Bruck S.J. válasza nem sokat váratott magára, 1965. március 1-én kelt.¹⁴⁶ Néhány részletkérdéstől eltekintve, amelyben a szövegváltoztatásból néhány javaslatot elfogad, illetve elutasít, a válasz lényege a káplánok elhelyezésének megoldatlansága. A rektor kifejezésre juttatta, hogy mivel a kolostor bérbe van adva, utólag nem kötelezhetik a nővéreket a káplán befogadására.¹⁴⁷ Zágon erre a felmerült nehézség megoldása érdekében a szomszédos nővérek, *Piccola Compagnia di Maria* rendi előjárójához, Suor M. Dominique-hez fordult 1965. április 3-án.¹⁴⁸ Levelében 200-300 négyzetméternyi terület átengedését kérte káplánlakások építése céljára. A rendi előjáró válaszában azonban sajnálattal közli, hogy a rend Káptalanja a kérés teljesítését nem támogatta.¹⁴⁹

Zágon nem várta tétlenül ezt a választ, mert időközben elkészített egy feljegyzést a Szent István-i zárandokház és a Collegium Germanicum et Hungaricum történeti és jogi kapcsolatáról, amely több változatban és nyelven fennmaradt.¹⁵⁰

A nővérek negatív válaszána megérkezése után az elmúlt hónapok tárgyalásairól 1965. május 9-én kelt levelében tájékoztatta Cicognani bíboros államtitkárt, kérve őt arra, hogy informálja a pápát.¹⁵¹ Levelének végén Zágon, mint megoldási lehetőséget veti fel a Kollégiummal szembeni fellépést, mert nem gondoskodik a magyar zárandokokról! Hosszú évek után tehát az érv, amelyre Mindszenty bíboros 1945-1948 között az elképzelését alapozta, ismét felszínre került, mint utolsó lehetséges megoldás. A Szentszék támogatása ellenére azonban most se lett semmi a tervből. A Kollégiummal végül nem sikerült megegyezni, és a jogi fellépést, úgy látszik, a Szentszék már nem támogatta. Nem kizárt, hogy a pápa még emlékezett azokra az érvekre, amelyekkel jó pár évvel korábban, mint

¹⁴⁶ *PMI-Rotondo* 48, olasz fordítása: 50.

¹⁴⁷ Zágon észrevételeinek 5. pontjára adott felelet.

¹⁴⁸ *PMI-Rotondo* 52. A levél magyar nyelvű fogalmazványa: 51.

¹⁴⁹ *PMI-Rotondo* 54. kelt: 1965. április 30. A gyűjteményben megtalálható a levél gépelt másolata is az 53-as sorszámon.

¹⁵⁰ A szöveg több formában is megtalálható a gyűjteményben. Németül két példányban (46 és 56), keltezése 1965. március 16. A szöveg elkészült olaszul is, keltezése 1965. július 1. A szövegtervezet javításokkal az 58-as, a tisztázatot az 59-es dokumentum.

¹⁵¹ SZIA-Zágon 52.282. A levél szövegtervezete magyarul: *PMI-Rotondo* 55. Az események menetéről Zágon korábban (1965. április 2.) tájékoztatta Mons. Szabó Jánost is, aki a Rotondóra újabb 600 amerikai dollárt küldött. *PMI-Rotondo* 61-63. Ez az összeg 1972-ben került bevételezésre a következő megjegyzéssel: „Az összeg eredeti rendeltetése a S. Stefano Rotondo megszerzése és javítása volt. Miután ez nem sikerült véglegesen a Szent István Alapítvány javára írtam. 1972. október 4.” Ezt a tényt a bevételi sorszámmal Zágon rávezette a Mons. Szabónak írt köszönő levél másolatára is. *PMI-Rotondo* 63. Érdekes megjegyzés Zágon levelében, hogy az első adomány a Rotondóra: „A stigmatizált Padre Pio-tól jött.” Nem egészen világos azonban ez a kijelentés, hiszen Mons. Szabó 1962-ben már küldött pénzt a Rotondóra, amire itt utalás is történt. Padre Pio zárdájával bizonyára jó kapcsolat alakult ki, mert a Szent István Alapítvány pénztárkönyvében (1965-1967) 1965-ben a 13. tétel, amelyet 1965. december 13-án jegyeztek be a következő: „P. Pio zárdájától 5.000 líra.”

sostituto találkozott Mindszenty bíboros leveleiben. Az olvasóban joggal merül fel a kérdés, hogy a pápa személyes támogatása ellenére, miért nem került sor a templom és a kolostor átadására. A rendelkezésre álló forrásokból egyértelmű válasz erre nem adható. Várnunk kell erre addig, amíg a Vatikáni Titkos Levéltárban kutathatók lesznek a vatikáni Államtitkárság erre vonatkozó iratai.

Tehát Zágónék se a Santo Stefano Rotondót, se a mellette lévő kolostort nem kapták meg. A Mihalik hagyatékkal sem sikerült semmit elérni, mert azt a Szemináriumok Kongregációján keresztül a PMI működésére folyósították,¹⁵² kezdetben csak alkalmilag,¹⁵³ később azonban az lett az Intézet működésének rendszeres forrása.¹⁵⁴ Mindszenty bíboros álma a Santo Stefano Rotondóval kapcsolatban a fejlemények oly biztató alakulása ellenére most is csak megvalósítandó cél maradt. A gondviselés azonban csodálatos módon teljesen új irányt szabott és új lehetőséget nyitott.

Mielőtt erről szólnánk, meg kell még említeni, hogy Frank Miklós lelkipásztori működésének idejéből (1963-1973) nincs adat arra, hogy a magyar közösség valaha is összegyűlt volna imára, vagy szentmisére a Santo Stefano Rotondóban.¹⁵⁵ Feltehetően nem, annak ellenére, hogy a közösség figyelemmel kísérte Mindszenty bíboros sorsát, rendszeresen imádkoztak érte, évfordulóin

¹⁵² Zágón így panaszkodott erről Kada Lajosnak (*Zágón-Kada levelezés*, Róma, 1966. március 7.): „Egyszerűen nem kaptunk választ. Sürgettük előszóval, írásban, végül Dell’Acquahoz beadtunk egy pro-memoriát. Erre jött a válasz, hogy a szemináriumok kongr. és Ijjas kérésére 20.000 USD-t kiadtak az Intézetnek (Via Giulia 1.). ... Igy pazarolják el a pénzt, amit mi nem akartunk elkölteni egy, nagyobb cél érdekében.” A PMI-nek juttatott támogatásról Brezanóczy Pál beszámolt az Állami Egyházügyi Hivatalban. SZABÓ 294, 87-es dokumentum: Feljegyzés dr. Brezanóczy Pál püspök vatikáni tárgyalásairól. A Mihalik-alapítvány kamatainak felhasználásával kapcsolatos vitáról Zágón 1965-ben, Bécsben magyar papok összejövetelén is szólt. ZÁGON J., *A magyar Egyház* 331.

¹⁵³ Az első átutalásra vonatkozó levelezést, amelynek összege 12.485.000 líra volt: PMI 12/1966: Zemplén György rektor levele Ijjas József csanádi püspöknek, kelt Róma, 1966. február 15. Ijjas József válasza, kelt Szeged, 1966. február 26., PMI 21/1966: „Így most már tudom, hogy a Szemináriumok Congregatiója megtette azt, amit ott személyesen kértem. Bár nem írod leveledben, de biztosra veszem, hogy az átadott összeg a Mihalik-féle hagyaték kamatainak nekem járó része, amelyet én a Pápai Államtitkárság óhaja szerint cedáltam a PMI-nek. ... az említett cedálást csak „per questa volta” adtam meg; fenntartva természetesen a jogomat a kamatok iránt.”

¹⁵⁴ Mester István egy titkosszolgálati feljegyzés szerint 1969-ben a következőket mondta Rómában Ijjas József kalocsai érseknek: „A Mihalik-hagyaték állami támogatás nélkül is teljes fedezetet biztosít az Intézet fenntartásához.” SZABÓ Cs. - Soós V. A., „Világosság” *Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen* (Budapest 2006) 146, 19-es dokumentum (1969. június 6.).

¹⁵⁵ Frank Miklós 1924. május 23-án született Budapesten. 1946-47 között a PMI növendéke volt, majd tanulmányait Innsbruckban folytatta. Ott is szentelték pappá 1950. március 26-án a Nagyváradai Egyházmegye címére. 1959-ben visszatért az Intézetbe, hogy előjárói biztatására elkészítse doktori disszertációját. Az Intézet vezetőségének tanácsára a dolgozat írásával párhuzamosan beiratkozott a Lateráni Egyetem kánonjogi fakultására, ahol 1963. június 22-én egyházzjogi licenciát szerzett. 1965-76-ig a Caritas Internationalis h. főtitkára volt. PMI személyi lapok és NAGY 289. Római lelkipásztori működéséhez lásd NÉMETH *Adalékok II.* Jelenleg Münchenben él.

köszöntötték és megemlékeztek róla. Ritz Sándor jezsuita testvér¹⁵⁶ viszont éppen ebben az időszakban, a hatvanas évek közepétől, több kiadványt publikált olaszul és magyarul a Santo Stefano Rotondóról. A templom szimbolikájával foglalkozott, felhívva ezzel a figyelmet a templom egyedülálló építészettörténeti értékeire.¹⁵⁷

Szent István zarándokházának újjáéledése

Zágon József 1965. augusztus 13-i keltezéssel levelet kapott¹⁵⁸ Fáy Erzsébet-től, egy Svájcban élő magyar emigráns asszonytól,¹⁵⁹ aki Mészáros Tibor svájci magyar lelkész¹⁶⁰ tanácsára írt neki. Fáy Erzsébet arról értesítette, hogy Oliver Duncantól nagyobb vagyont örökölt, amelyet jótékonyági célokra szeretne fordítani, mert nincs egyenes ági örököse. Mészáros Tiborral való beszélgetésében került szóba egy római zarándokház felépítésének a terve, amelynek elsődleges célja, hogy:

¹⁵⁶ Ritz Sándor S.J. testvér 1916. január 15-én Gyömrőn született. 1941. október 18-én, Budapesten lépett be a Jézus Társaságba, első fogadalmát 1943. október 30-án, örök fogadalmát pedig 1954. augusztus 18-án tette le. A háború végét Németországban élte meg, ahonnan nem tért haza Magyarországra. 1954-ben került a római Collegium Germanicum et Hungaricumba, ahol 1967-ig dolgozott, mint az alkalmazottak prefektusa, házgodnok és sofőr, majd hasonló beosztása volt 1967 és 1993 között a Biblikus Intézetben. 1994. június 27-én halt meg. A római Verano-i temető jezsuita sírboltjában nyugszik. Lásd: SZILAS L., „F. Ritz Sándor (1916-1994)”, *Magyar Jezsuiták vallomásai III* 196-197; NAGY 830. és FÜZÉR J., „Ritz testvér szerelme”, *Katolikus Magyarok Vasárnapja* (1989. június 25.).

¹⁵⁷ RITZ S., „Santo Stefano Rotondo sul Celio”, *L'Urbe XXVII* (1964), N. 2; uő. „La nuova Gerusalemme dell'Apocalisse e Santo Stefano Rotondo” (Roma 1967), *L'Urbe XXX* (1967), N. 4 e 5.; uő. *A templom – múlt, jelen és jövő felülmulthatatlan alkotása az Örök templom Santo Stefano Rotondo, az Apokalipszis új Jeruzsálemnek szent városa. A magyarok nemzeti temploma* (Róma 1975, 1989), németül 1975; uő. *Cielo* (Roma 1986) Kéziratban fennmaradt tanulmánya: „A Monte Celio-i, és Euzébius (sic) alapján az első keresztények Apokaliptikus égi városai” (Róma, 1969. április 5.) *PMI-Rotondo* 71.

¹⁵⁸ A levelet lásd: SZIA-Fáy Erzsébet gyűjtemény, 57 (a továbbiakban: SZIA-Fáy). A Szent István Házzal kapcsolatos levelezését Fáy Erzsébet személyesen adta át Ruppert József piarista atyának, a Szent István Alapítvány jelenlegi elnökének, aki azt az adakozó kívánságának megfelelően csak annak halála után nyitotta fel, és rendezte.

¹⁵⁹ Fáy Erzsébet 2004. december 19-én halt meg Svájcban, kilencvenöt éves korában.

¹⁶⁰ Mészáros Tibor 1919. augusztus 12-én született Felsőpatyon. 1943-ban a Veszprémi Egyházmegye papjává szentelték. 1948-ban letartóztatták, 1955-ig Szibériában volt fogságban, majd 1956-ban Nyugatra távozott. Véglegesen Svájcban telepedett le. Baselben volt plébános és kórház lelkész. 1967-1968-ban Rómában, a Szent István Ház igazgatója, 1972-1975 között pedig Bécsben Mindszenty József bíboros titkára volt. 2003. szeptember 6-án halt meg Baselben. NAGY 688; VICZIÁN J., „Mészáros Tibor”, *Magyar Katolikus Lexikon VIII* (Budapest 2003) 1006; Msgr. MÉSZÁROS T., *Akit övéi be nem fogadtak, Mindszenty bíboros titkárának visszaemlékezései* (Pécs 1977); uő. *A száműzött bíboros szolgálatában, Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972-1975)* (Abaliget 2000); nekrológja: „Egyházért szenvedett, Mészáros Tibor halálára”, *Új Ember* (2003. október 26.) Nagy Csaba tévesen adja meg születésének időpontját (1915) és titkári szolgálatának kezdetét (1971).

„a Via Giulia beli lakosztályuk elvesztését némiképp kárpótolja.”¹⁶¹

Fáy Erzsébet ennek a tervnek a megvalósítására 80-100 millió lírát helyezett kilátásba. A gondviselés nagy és váratlan ajándéka volt ez, amelynek nyomán élénk levelezésre és személyes találkozásra került sor az adakozó és Zágón József között, aki első válaszában azt jelezte, hogy a kilátásba helyezett adományból fel lehetne építeni egy új zarándokházat egy megfelelő telken, a Vatikán közelében.¹⁶² Tárgyalásaikon végül is arra a megállapodásra jutottak, hogy Szent István király alkotásának felújítására és Mindszenty József bíboros, prímás szándékának megvalósítására Fáy Erzsébet felépítteti Rómában a zarándokházat, ha erre a célra megfelelő telket bocsátanak a rendelkezésére. A tervről Zágón értesítette Mindszenty bíborost, aki azt jóváhagyta.¹⁶³ Erre feltehetően 1965. szeptember 14-én körül került sor, mert ezen a napon Mindszenty napi jegyzeteiben a következőket írta be:

„Zágón nagyon örült. Elsimultak non favorabilia.”¹⁶⁴

A mondat jelentése homályos, viszont ebben az összefüggésben értelmet kap. A bejegyzés időpontját csak egy hónap választja el attól, amikor Fáy Erzsébet jelentkezett az adománnyal. Ennyi időre feltehetően szükség volt ahhoz, hogy Zágón üzeni tudjon Mindszentynek a budapesti amerikai követségre.

Zágón József azért, hogy a soha vissza nem térő lehetőséggel éljen, másfél hónap alatt talált egy 5.300 négyzetméteres telket, a Via Casaletto 481. szám alatt, amelyet kölcsönökből 1965. november 5-én – a PMI átadásának első évfordulóján – meg is vett.¹⁶⁵ A telek 120 millió lírába került. Nagy gondot jelentett az összeg előteremtése, amelyhez az alábbi forrásokat szerette volna felhasználni: egyrészt a Rotondo berendezésére VI. Pál pápától kapott és a Vatikáni Bankban letétbe helyezett összeget, a Mihalik-alapítvány összegyűlt kamatait, valamint egy hosszúlejáratú kölcsönt, amelynek visszafizetéséhez a Kirche in Not német segélyszervezet ígért segítséget, illetve erre szerette volna felhasználni a Mihalik-alapítvány elkövetkező tíz évének a kamatait is.¹⁶⁶

¹⁶¹ Fáy Erzsébet első levele 1965. augusztus 13-án kelt, SZIA-Fáy 57.1.

¹⁶² Zágón József válasza 1965. augusztus 14-én kelt, SZIA-Fáy 57.2.

¹⁶³ Zágón levele Szabó Jánosnak (Róma, 1965. november 10.) SZIA-Zágón 52.330.

¹⁶⁴ MINDSZENTY *Napi jegyzetek* 393.

¹⁶⁵ ZÁGON J., „A Szent István Alapítvány”, *Katolikus Szemle* 18 (1966) 85. A cikk nem közli Fáy Erzsébet adományának a nagyságát. A részletekről viszont Kada Lajos kapott tájékoztatást, lásd *Zágón-Kada levelezés* (Róma, 1965. november 11.).

¹⁶⁶ Zágón József levele VI. Pál pápának, dátum nélkül, SZIA-Zágón 52.104.

Zágon ezt követően 1965. december 15-én létrehozta a Szent István Alapítványt, amelynek első elnöke lett.¹⁶⁷ A megvásárolt telken sok utánajárást és egyeztetést követően Fáy Erzsébet adományából felépült a zarándokház, amelynek megáldására 1967. augusztus 20-án került sor.¹⁶⁸ Az Alapítvány és a zarándokház létrehozására vonatkozóan az utóbbi időben sok dokumentum került elő, amelyeknek a feldolgozása alapos kutatást igényel. Itt most csak néhány olyan adalékot említünk meg, amelyek az eddig megjelent írásokban nem találhatók.

- a Szent István Ház létrehozásáról Zágon József 1965 végén, újévi üdvözlésében értesítette Habsburg Ottót, aki így válaszolt neki:

*„Szívből köszönöm kedves levelét és részt veszek nagy örömén (sic). Sikeréhez melegen gratulálok annál is inkább, mert nemzeti siker egy időben.”*¹⁶⁹

- 1966-ban VI. Pál pápa 15.000 dollárt adott Zágonnak a Szent István Háza.¹⁷⁰

- a Mihalik-alapból, két évi várakozás után, 1971-ben kapott a Szent István Alapítvány 50.000 dollár kölcsönt 10 évre. Korábban Zágon hiába kérte azt az Államtitkárságtól, mindig nem leges választ kapott. Végül Mons. Casarolin keresztül ért el eredményt, aki az ügyet VI. Pál pápa elé vitte. A Szentatya pedig személyesen utasította az Államtitkárságot, hogy a kölcsönt adják meg.¹⁷¹ Biztosan nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, Casaroli közbenjárása gesztus volt Zágon iránt azért, mert vállalta a közvetítő szerepet a hosszú évek óta húzódó Mindszenty ügy megoldásában.

- a zarándokház céljának megfogalmazásakor tovább élt a terv, hogy oda egyszer majd el lehessen vinni a Pápai Magyar Intézetet és így az szabad és önálló lehessen.¹⁷² Erre azonban nem került sor.

¹⁶⁷ ZÁGON J., „A Szent István Alapítvány”, *Katolikus Szemle* 18 (1966) 85-87.

¹⁶⁸ GALAMBOS I. OSB, *A római magyar zarándokház felszentelése* gépelt jegyzet (Róma, 1967. augusztus 24.) és GALAMBOS I. OSB, „A Római magyar zarándokház fölvatása”, *Katolikus Szemle* 19 (1967) 266-267. Részletesebben lásd: NÉMETH *Adalékok II.* 129-135.

¹⁶⁹ SZIA-Zágon 48.55. A levélre a válasz 1966. január 1-jén kelt Pöckingben.

¹⁷⁰ Szent István Alapítvány pénztárkönyv 1965-1967: 1966. év bevételek, 105. tétel, az összeg 9.352.500 lírát ért.

¹⁷¹ Zágon levele Kada Lajosnak (Róma, 1971. május 23) SZIA-Zágon 54.4-5. Ez a levél egy olyan irattartóban található, amelyet a Vatikáni Államtitkárság alkalmazottai magukkal vittek Zágon lakásáról. 1977-ben adták vissza Mester Istvánnak. A kölcsön megszerzéséhez Varsányi Vilmos is nyújtott valamilyen segítséget, mert Zágon ezt neki 1971. augusztusában megköszönte, SZIA-Zágon 52.351.

¹⁷² SZIA-Zágon 52.104.

- a Szent István Ház felszentelését követően Mindszenty bíboros az amerikai követségről 1967 őszén üzent Fáy Erzsébetnek megköszönve a zarándokház megvalósítását.¹⁷³ A bíboros 1971 nyarán is üzenetet küldött Fáy Erzsébetnek Zágon József útján:

„A napokban kaptam (t.i. Zágon József) üzenetet Mindszenty bíborostól. Évek óta az első alkalom, hogy neki is módja volt gondolatait velem közölni. Különböző megbízatásokat is adott s ezek között az első helyen állt, hogy fejezzem ki Méltóságodnak Őeminenciája leghálásabb köszönetét a magyar katolikus egyházért és a magyar nemzetért hozott nagy áldozatáért. Őeminenciája nem feledkezik meg róla és szereteteiről imáiban s szívből küldi mindnyájuknak áldását. Ha a jó Isten megengedi, szeretné egyszer élőszóval is kifejezni háláját. A Szent István Ház új-jáépítése nagy vigasztalása volt hosszú fogságában. Mindenről értesült, csak nem tudott velük megbízható kapcsolatot teremteni, elvértve egy - két szóbeli üzenetről, melyekről nem tudja, hogy megérkeztek-e vagy sem.”¹⁷⁴

A történelem fintora, hogy 1970 végén, azt követően, hogy a Szent István zarándokház felépült, a Collegium Germanicum et Hungaricum eladta a Santo Stefano Rotondo melletti kertet és a kolostort.¹⁷⁵

A száműzetés évei

Mindszenty József bíboros hosszas tárgyalások után 1971. szeptember 28-án elhagyta a budapesti amerikai követséget és egy rövid időre Rómába utazott.¹⁷⁶ VI. Pál pápa a Szent János torony bejáratánál várta, ahol római tartózkodása alatt elszállásolták. Csonka Emil leírása szerint megérkezését követő napon, szeptember 29-én a bíboros első útja a Szent Péter-bazilika grottáiba vezetett XII. Pius pápa sírjához, ahol térdelve hosszasan imádkozott:

¹⁷³ Zágon József levele Fáy Erzsébetnek (Róma, 1967. november 14.) SZIA-Fáy 57.56: „Az üzenet, melyet Budapestről kapni tetszett Mindszentytől származik. Ha még nem válaszolt, tessék továbbra is várakozó álláspontra helyezkedni s nem válaszolni. Lehet, hogy Őeminenciája mégis kijön Rómába. A tárgyalások most folynak s hamarosan tudni fogjuk, mi lesz a sorsa.”

¹⁷⁴ Zágon József levele Fáy Erzsébetnek (Róma, 1971. július 10.) SZIA-Fáy 57.77.

¹⁷⁵ *Zágon-Kada levelezés* (1970. október) (a kézzel írt kártyán nincsen dátum, a levélgyűjteményben az október 12-i levél előtt található): „A Germanicum eladja a S. Stefano Rotondo házát és kertjét! Pizok banda!”

¹⁷⁶ MINDSZENTY 473-484, ADRIÁNYI G., „Miért és hogyan hagyta el Mindszenty József a budapesti amerikai nagykövetséget?”, *Mindszenty József emlékezete* (Studia Theologica Budapestinensia 13) (szerk. TÖRÖK J., 13. Budapest 1995) 73-89; CSONKA E., *A száműzött bíboros, Mindszenty az emigrációban* (San Francisco-München 1976) 9-77; *A L'Osservatore Romano* 1971. szeptember 30-i száma (Anno CXI - N. 225) az első oldalon számolt be Mindszenty bíboros Vatikánba érkezéséről. A beszámoló idézi Casaroli bíborosnak, az olasz Rádió-TV-nek adott nyilatkozatát, amely diplomatikusan foglalja össze a Szentszék tárgyalásait a Magyar Népköztársasággal 1963 és 1971 között. A tárgyalásokhoz lásd SZABÓ 416-431. 126-132. b dokumentumok.

„Akik látták, azt mondják: ihletettség, olyan földöntúli érzés játszott arcvonásain, mint egy elsőáldozónak. Nagy pillanat volt ez – a halott pápa és a száműzött bíboros új lelki találkozása.”¹⁷⁷

Pár nap múlva, október 2-án felkereste a Szent István zarándokházat, a magyarokat, a magyar híveket, azt a Házat, amelyben újjáéledt Szent István király által létrtehozott és majd 1776-ban lebontott zarándokház,¹⁷⁸ amelynek megvalósulására a budapesti amerikai követségről áldását adta. Megható volt a találkozás az emigráns magyar papokkal és hívekkel, akik között hosszú évek után ismét hallhatta a magyar egyházi énekeket. Meghatódottan kezdett beszédéhez, megköszönte Fáy Erzsébet nagylelkű gesztusát és a külföldi magyar katolikusok áldozatkészségét. Összetartásra buzdított, az emlékkönyvbe pedig ezt írta be:

A magyar katolikus egyház megvalósult álma boldogsággal tölt el.
1971. Október 2-án immárcsak Mészáros Péter bíboros, prímás, emlékirati író.

A magyar katolikus egyház megvalósult álma boldogsággal tölt el

¹⁷⁷ CSONKA 43. A jelenetet idézi KOVÁCS G., *Isten embere, Szentől szembe Mindszenty bíborossal* (Budapest 2005) 142, 148-as jegyzet, de az oldalszámot tévesen adja meg. Az olasz napilapok erről a látogatásról nem tudtak, mert a *Roma* c. napilap például 1971. szeptember 30-i számának az első oldalán azt írta, hogy a Szent János toronyból a bíboros nem mozdult ki, se tegnap, se tegnapelőtt, első megjelenése szeptember 30-án lesz a püspöki szinódus megnyitását. Az *Il Tempo* 1971. október 6-i száma a hatodik oldalon arról számolt be, hogy Mindszenty 1971. október 5-én mutatott be szentmisét XII. Pius pápa sírjánál. Erről a szentmiséről viszont Csonka Emil nem tesz említést.

¹⁷⁸ Mészáros István Prokop Péter pap-festőművészre hivatkozva azt állítja, hogy a látogatásra szeptember 30-án este került sor. MÉSZÁROS I., *Mindszenty és az „Ostpolitik”* (a továbbiakban: MÉSZÁROS *Ostpolitik*) Budapest 2001) 224. A látogatás időpontját azonban egyértelműen megörökítette a bíboros bejegyzése a zarándokház emlékkönyvébe (*Szent István Ház ismertető*, 10). Az eseményt leírja CSONKA Emil (i. m. 59-60) is, aki azonban nem közli a napot. A látogatásról Kovács Gergely (i. m.) se a bevezetőben, se a könyv végén, a kronológiákban nem tesz említést, holott véleményünk szerint a bíboros életműve szempontjából igen fontos eseményről van szó. Feltehetően ez arra vezethető vissza, hogy a szerző a bíboros Emlékirataiban közlőkre támaszkodik, amely érdekes módon szintén nem tesz említést a látogatásról!

Másnap Ritz jezsuita testvér levelet írt a bíborosnak, amelyben felajánlotta neki a vezetést a címtemplomában. Leveléhez mellékelte a templomról írt egyik művét is.¹⁷⁹ Az elkövetkező napokban a bíboros valóban ellátogatott a Santo Stefano Rotondóba, ahová csak páran kísérték el, mert ott ásatások folytak.¹⁸⁰ Az idegenvezető Ritz testvér volt.¹⁸¹

Alig egy hónapi római tartózkodást követően 1971. október 23-án reggel búcsúzott el Mindszenty bíboros VI. Pál pápától, a pápa magánkápolnájában¹⁸² tartott koncelebrált szentmise keretében.¹⁸³ Ez volt az utolsó személyes találkozásuk, majd a nap során a bíboros Bécsbe utazott, hogy az előzetes megállapodás szerint a Pázmáneumban telepedjen le.¹⁸⁴ Első bécsi interjújában az újságíró meg is kérdezte tőle, hogy miért választotta éppen ezt a helyet. Az újságírónak adott feleletében kifejtette érveit és többek között ezt mondta:

„Természetesen Rómában is maradhattam volna, mint az egyház bíborosa, ahol szintén van egy darab magyar föld a Szent István zarándokház formájában és ott van tituláris bíborosi templomom is, a Santo Stefano Rotondo.”¹⁸⁵

Ezek a szavai is mutatják, hogy milyen szorosan kötődött a Szent István zarándokházhoz és címtemplomához.

A bíboros Bécsben rövidesen kezébe vette az emigráns magyarság lelkipásztori ellátásának gondját. Ennek keretében van egy érdekes mozzanat, ami Rómához és bíborosi címtemplomához kötődik.

¹⁷⁹ Ritz testvér levele kelt: Róma, 1971. október 3. Megtalálható a Mindszenty Archívum, 906, Santo Stefano Rotondo feliratú dossziében. Az Archívum címe: H-1125 Budapest, Felső Svábhegyi út 12. Az Archívumhoz lásd: MÉSZÁROS I., „A Mindszenty-kutatás mai problémái”, *„Állok Istenért, Egyházért, hazáért”, Írások Mindszenty bíborosról* (METEM-könyvek 28.) (Budapest 2000) 180-186.

¹⁸⁰ MINDSZENTY 483 és CSONKA 72. Csonka Emil a látogatással kapcsolatban ezt írja: „A 1946-ra gondolt, amikor mint új bíboros misézett itt, vértanú Szent István templomában, a magyar Szent Istvánnak szentelt kápolnában.” Nem más ez, mint Csonka Emil írói fordulata, hiszen 1946-ban a címtemplom átvétele nem szentmise keretében történt! NÉMETH *Rotondo I.* 183-186. Ezek alapján joggal feltételezhető, hogy Csonka Emil könyvében ilyen írói fordulat más események leírásakor is helyet kapott!

¹⁸¹ *Katolikus Magyarok Vasárnapja* 1989. június 25-i száma Füzér Julián cikkével együtt (i. m.) közzétett egy fényképet a látogatásról. A képen a bíboros mellett Ritz testvér, mögötte pedig Zágón József látható. A kép aláírása téves. Zágón helyett Mester István neve szerepel.

¹⁸² Többten tévesen azt írják, hogy a szentmise a Sixtus-kápolnában volt. ADRIÁNYI *Vatikán* 120; KAHLER *Tempora mutantur ...* 122.

¹⁸³ MINDSZENTY 484; *L'Osservatore Romano* (1971. október 25-26.) 247. szám, 2; NÉMETH *Adalékok II.* 142.

¹⁸⁴ A várható bécsi letelepedésről az *Il Tempo* már 1971. október 8-án beszámolt a *Mindszenty ha deciso di partire per Vienna* c. cikkben. Még az elutazás dátumát is tudni vélték: „Il Cardinale partirebbe domenica 10 ottobre.” A bíboros bécsi tartózkodásához lásd: VALENTINY G., „Mindszenty bíboros a Pázmáneumban”, *Pázmáneum* 349-351.

¹⁸⁵ Az interjú a *Welt am Sonntag* c. hamburgi lapban jelent meg, amelyet átvett a Párizsban megjelenő *Irodalmi Újság* 1972. január 15-én, közli MÉSZÁROS *Ostpolitik* 223.

Az emigráció magyar papi vezetői a világon szétszórta élő magyaroknak az 1975. évi szentévre zarándoklatot szerveztek az Örök Városba. Az előzetes elképzelések szerint a zarándoklat záró szentmiséjét a Santo Stefano Rotondóban szertették volna megtartani. A szabad világ magyarságának szentévi zarándoklatára, elsősorban Ispánky Béla, angliai magyar főlelkész¹⁸⁶ kitaró kérésére, szeretett volna elmenni Mindszenty bíboros is.¹⁸⁷ Ennek érdekében 1973. november 6-án Bécsből német nyelvű levelet írt a Collegium Germanicum et Hungaricum rektorának, Claudius Mayer-Lauinger S.J.-nek,¹⁸⁸ amelyben kérte, rendi előjáróinál járjon közbe azért, hogy a templom belseje erre alkalmas legyen.¹⁸⁹ A bíboros a levélre csak 1974. január 9-i keltezéssel kapott választ a Kollégium időközben kinevezett új rektorától, P. Georg Mühlenbrock S.J.-től.¹⁹⁰ Az új rektor levelében mentegetődzik a késedelmes válaszáért, amelynek elsődleges oka a rektorváltás volt, és ígéretet tesz arra, hogy lehetőségeihez mérten mindent megtesz a kérés teljesítése érdekében, de jelzi, hogy ez elsősorban a rendelkezésre álló anyagiak függvénye.¹⁹¹ Mindszenty bíboros erre címtemploma javára 2.000 dollárt küldött Szabó János útján Zágón Józsefnek, aki az összeget átadta P. Cselének, a Kollégium gondnokának.¹⁹² Az adományt nagy örömmel fogadták. A rektor Zágón Józsefnek mondott érte köszönetet és kérte, hogy hálás köszönetüket tolmácsolja a bíborosnak.¹⁹³ Úgy látszott nem lesz akadály annak, hogy Mindszenty bíboros a magyar zarándokoknak misét mutasson be címtemplomában. Hozzátehetjük,

¹⁸⁶ Életrajza: NÉMETH *Rotondo I.* 177, 83-as jegyzet.

¹⁸⁷ BORÓVI J., *A magyar katolikusok lelkipozítása Nagy-Britanniában* (Budapest 2003) 219-225.

¹⁸⁸ Claudius Mayer-Lauinger S.J. 1925. június 6-án Münchenben született, és 1994. október 6-án ott is halt meg. 1951. június 29-én szentelték pappá. *Catalogus Defunctorum in renata Societate Iesu (III)* 1986-2000 (Roma, 2001) 63. 1969-1973 között volt a Collegium Germanicum et Hungaricum rektora. *Katalog des Pontificium Collegium Germanicum Hungaricum* (Tübingen 1978) 9.

¹⁸⁹ Mindszenty Archívum, 906, Santo Stefano Rotondo feliratú dosszié. A levelet idézi MÉSZÁROS I., *Mindszenty-leveleskönyv, Gondolatok a bíboros leveleiből 1938-1975* (Budapest 1997) 91, 478. sorszám, megadott levéltári jelzete: Bgy 58. gyűjtő.

¹⁹⁰ P. Georg Mühlenbrock S.J. 1915. november 16. Trierben született. 1942. november 9-én szentelték pappá. 1996. március 17-én Frankfurt am Main-ban halt meg. *Catalogus Defunctorum in renata Societate Iesu (III)* 1986-2000 (Roma 2001) 70. A Collegium Germanicum et Hungaricum rektora 1973-1979 között volt. Rómából Frankfurtba került a jezsuiták által vezetett szemináriumba. *Katalog des Pontificium Collegium Germanicum et Hungaricum* 1981 (Tübingen 1981) 11.

¹⁹¹ Mindszenty Archívum, 906, Santo Stefano Rotondo feliratú dosszié.

¹⁹² Mindszenty Archívum, 906, Santo Stefano Rotondo feliratú dosszié: Zágón József 1974. szeptember 30-án kelt soraival értesíti a pénz megérkezéséről és átadásáról Mészáros Tibort, a bíboros titkárát. Az erre vonatkozó levelezés megtalálható Zágón levéltárában is: SZIA-Zágón 49.53. A csekket Zágón 1974. augusztus 28-án kelt leveléhez mellékelve adta át P. Cselének.

¹⁹³ Mindszenty Archívum, 906, Santo Stefano Rotondo feliratú dosszié: 1974. szeptember 25-én kelt levelében jelzi P. Georg Mühlenbrock S.J. Zágón Józsefnek az adomány megérkezését.

életében először. Váratlan, 1975. május 6-án bekövetkezett halála azonban megakadályozta ebben. Amikor 1975. május 15-én az ausztriai Mariezellben eltemették, koporsójába a Santo Stefano Rotondóból származó köveket is tettek, hogy ezzel is kifejezzék kötődését címtemplomához.¹⁹⁴ Rómában, az elhunyt bíborosért, május 13-án, 18 órakor a bíborosi testület dékánjának, Traglia bíborosnak¹⁹⁵ az elnöklétével mutattak be szentmisét, amelyre azonban nem a címtemplomban került sor, amint ez szokásos, hanem a Chiesa Nuovában, feltehetően a címtemplom szomorú állapota miatt.¹⁹⁶ A szentmisén több mint húsz bíboros, még több püspök volt jelent. A templom zsúfolásig megtelt magyar és olasz hívekkel. A Collegium Germanicum et Hungaricum növendékei asszisztáltak és ott volt rektoruk is.

A szabad világban élő magyarok szentévi zarándoklatát 1975. augusztus 16-20. között tartották meg a világ legkülönbözőbb részéről érkező mintegy 600 magyar részvételével.¹⁹⁷ A Santo Stefano Rotondóba tervezett záró szentmise, a Rómába várt Mindszenty bíborossal azonban elmaradt.

E tanulmány végén összegzésül elmondható, hogy Mindszenty József esztergomi érsekké történt kinevezését követően, attól kezdve, hogy 1945-ös első Római útja alkalmával felkereste a Santo Stefano Rotondót, élete végéig szorosan kötődött ehhez a templomhoz, elsősorban az ott található magyar emlékek miatt. A templommal és a mellette álló kolostorral kapcsolatos tervei közül csak azt sikerült elérnie, hogy a Rotondo legyen a címtemploma. A Szent István zarándokházat és az önálló magyar papi kollégiumot azonban se neki, se gondolatához hű papjainak nem sikerült ott megvalósítani. Amikor már úgy látszott, hogy hiábavaló a fáradozás, a gondviselés mégis megadta, hogy a zarándokház

¹⁹⁴ CSONKA 256. A temetés alkalmával más jelképes részletre is figyeltek, mert a bíborost abban a cipőben temették el, amit utolsó lelkipásztori útján, Bogotában egy cipész ajándékozott neki. RUZSIK V., „Mindszenty bíboros utolsó lelkipásztori útja Dél-Amerikában (1975. április 9-25)”, *MEV* 14 (2002) 300.

¹⁹⁵ Traglia Luigi bíboros 1895. április 3-án Albanóban született. 1937. január 6-án szentelték püspökké. 1960. március 28-án XXIII. János pápa kreálta bíborossá. 1974. január 7-től volt a bíborosi testület dékánja. 1977. november 22-én halt meg Rómában. „The Cardinals of the Holy Roman Church” www.fiu.edu/~mirandas/cardinals.htm.

¹⁹⁶ Beszámoló a szentmiséről: *Katolikus Szemle* 27 (1975) 2-3. A szentmisére nyomtatott meghívó készült, illetve meghirdetésre került a *L'Osservatore* Romanóban: (1975. május 12-13.) 6. „In suffragio del Card. Mindszenty” címmel. A beszámoló a szentmiséről 1975. május 15-én a 2. oldalon jelent meg: „Celebrato dal Card. Traglia, La messe funebre alla Chiesa Nuova in suffragio del Card. Mindszenty” címmel. Mindkét cikk hangsúlyozza, hogy a szentmise végzésére a magyar közösség kérte fel a bíborosi testület dékánját! Traglia bíboros beszédét Zágón József írta. TOLNAY 262.

¹⁹⁷ SALAMON Z. L., „A nyugaton élő magyarok zarándoklata” *Katolikus Szemle* 27 (1975) 266-268. A cikk részletesen ismerteti a zarándoklat programját. A zarándoklatról beszámolt Kovács Angelus római magyar lelkész értesítője is: *Üzenet* (1975. július-augusztus és szeptember). Története: NÉMETH *Értesítők* 287-289.

az ő jóváhagyásával nem ott és nem úgy,¹⁹⁸ de mégis felépülhessen Rómában és azt ő életében személyesen felkereshesse. Életének számtalan megpróbáltatása és szenvedése között mindez örömmel töltötte el.

A Szent István zarándokház igazgatói irodájában látható egy Mindszenty bíborost ábrázoló festmény, amelyet Varjas Gyula készített 1946 februárjában.¹⁹⁹ A portré a 1960-as években a Santo Stefano Rotondo bazilikában volt,²⁰⁰ feltehetően a bíboros haláláig. Utána a művészhez került, aki azt a kilencvenes évek vége felé, 17 képével együtt, megőrzésre átadta a Szent István Alapítványnak. Ezeket a festményeket 2003. május 19-én az Alapítvány a Római Magyar Akadémia közreműködésével az esztergomi Keresztény Múzeumnak ajándékozta,²⁰¹ a Mindszenty kép kivételével, amelyet Csorba László igazgató javaslatára az Alapítvány megtartott magának. A legjobb helyen maradt, mert jelenléte valamilyen formában összeköti a Santo Stefano Rotondót a zarándokházzal, amelyek oly közel álltak Mindszenty bíboros szívéhez.

¹⁹⁸ A ház helyét sok kritika érte. A római magyar lelkész, Frank Miklós tett ugyan kísérletet arra, hogy havi rendszerességgel ott is tartsanak magyar szentmiséket, ez azonban nem járt sikerrel, a házat római magyar közösség csak a nagyobb ünnepekre használta (Karácsony másnapja, Szent István ünnepe, 56-os megemlékezés). NÉMETH *Adalékok II.* 136-140.

¹⁹⁹ Varjas Gyula festő 1916-ban Pécsen született. 1938 körül települt le Olaszországban. 1946-ban a bíborosi konzisztórium alatt több akkor kinevezett bíborosról készített ceruzarajzot. COSTANTINI C., „Gyula Varjas” (Roma 1974) 26-52 és „Varjas Gyula”, *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon* 3. (Budapest 2001) 838. Utóbbi tévesen azt írja, hogy a bíborosokról és a pápáról a 60-as években készített portrékat. Élete végén a Róma melletti Frascatiban, egy otthonban élt (Villa Margherita) és ott is halt meg 2001. október 24-én.

²⁰⁰ A festmény a *Deutsche Tagespost* 1966. január 21/22-i számának 14. oldalán megjelent fotón látható a Rotondó belsejében. *PMI-Rotondo* 72.

²⁰¹ Az adományozó levél eredetije az Esztergomik Keresztény Múzeum levéltárában található. A képeket Rómából a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma szállította Esztergomba.

Somorjai Ádám OSB

Mindszenty József és az esztergomi érseki széki üressé nyilvánításának dátuma

Egy szakirodalmi adat pontosítása:
nem 1973. december 18., hanem 1974. február 5.

VI. Pál pápa 1973. december 18-én írt levelének kelte, mint Mindszenty József hivatalából való „letételének” dátuma bizonyára az *Emlékiratokból* került bele a szakirodalomba. Idézzük a vonatkozó mondatot: „Mindezen előzmények után mély fájdalommal vettem át – éppen letartóztatásom 25. évfordulóján – egy december 18-án kelt pápai levelet, amelyben Őszentsége tudomásomra hozta – sok, személyemnek szóló dicséret mellett –, hogy az esztergomi érseki széket megüresedettnek nyilvánította.”¹ A mi véleményünk az, hogy az 1974. február 5-i dátum a helyes, ezt óhajtjuk bizonyítani. Először is időrendben megvizsgáljuk a Rómában jelenleg elérhető szakirodalmi utalásokat.

Egyes szakirodalmi utalások időrendben

Az első fontosabb utalás Csonka Emil San Franciscóban, illetve Münchenben, az Új Európa Kiadónál megjelent könyvében található: „A pápa december 18-án újabb levelet írt... Ebben a levélben közölte a pápa Mindszentyvel, hogy – az esztergomi érseki széket üresnek nyilvánította.”² Ennek a könyvnek olvasmányos stílusa és alapos forrásismerete miatt – rendelkezésre állhattak a megfelelő dokumentumok, amelyek Bécsben, a bíboros könyvezetében megtalálhatók voltak – nagy lehetett a tekintélye.

Az Esztergomi Főegyházmegye 1982-ben megjelent sematizmusa az eseménnyel kapcsolatban ezt közli: „VI. Pál megüresedettnek nyilvánítja az esztergomi érseki széket 1973.”³ 1994-ben jelent meg Liphay Endre kronológiája. Itt

¹ MINDSZENTY J., *Emlékiratok*, Szent István Társulat, Budapest 1989, 4. kiadás, 495.

² CSONKA EMIL, *A száműzött bíboros. Mindszenty az emigrációban*, 1976, 150.

³ *Az Esztergomi Főegyházmegye névtára és évkönyve 1982*, Esztergom 1982, 82.

1973. december 18-nál a következőket találjuk: „VI. Pál pápa Mindszentyhez írt levelében közli, hogy az esztergomi érseki széket egyházz jogilag megüresedettnek nyilvánítja.”⁴ Németh László a *Vigilia* 1998. évfolyamában közölt tanulmányának jegyzetében, amelyben a Matild-kápolnában 1971. október 23-án elhangzott „*Tu es (et restas?) Archiepiscopus Strigoniensis*” pápai szavakat értelmezi, ugyanerre a dátumra utal és múlt időben hozza: „üresnek nyilvánította.”⁵

Adriányi Gábor szintén a *Vigiliában*, szintén 1998-ban megjelent tanulmányában részletesen elemzi a primási szék megüresedetté nyilvánítását. Már magában a tanulmány címében is az 1974. év szerepel.⁶ A minket érdeklő december 18-i levélre utalást sem tesz. 2003-ban németül, majd 2004-ben magyarul is megjelent monográfiájában ebben a vonatkozásban a következőt találjuk: „VI. Pál... azt tudatta 1973. december 18-án Mindszentyvel egy udvarias és érdemeit méltató levélben, hogy az esztergomi széket megüresedetté fogja nyilvánítani.”⁷

Mészáros István Mindszenty engedelmességét elemző írásában 1998-ban viszont ismét múlt időben idézi,⁸ 1999-ben egyenesen pápai dekrétumról ír,⁹ 2003-ban megjelent Mindszenty-életrajzában azonban a következőt találjuk: „1973. december 18-án a Szentatya megüresedettnek nyilvánította az esztergomi

⁴ L. LIPTHAY Endre, *Mindszenty József életrajzi kronológiája*, in: *Mindszenty József emlékezete* (Studia Theologica Budapestinensia 13), szerk. Török J.; Budapest 1994.

⁵ „Miután VI. Pál pápa 1973. december 18-án kelt levelében üresnek nyilvánította az esztergomi érseki széket, ...”: NÉMETH László, *VI. Pál és Mindszenty József*, in: *Vigilia* 63 (1998/4) 247–252. Id. j. 247.

⁶ ADRIÁNYI Gábor, *A primási szék megüresedetté nyilvánítása 1974-ben*, in: *Vigilia* 63 (1998/6) 425–428.

⁷ ADRIÁNYI Gábor, *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy*, Budapest 2004, 157; uő. *Die Ostpolitik des Vatikans 1958–1978 gegenüber Ungarn. Der Fall Kardinal Mindszenty*, (Studien zur Geschichte Ost- und Ostmitteleuropas 3) Herne 2003, 115. („... teilte er in einem höflichen und die Verdienste des Kardinals lobend hervorhebenden Brief vom 18. Dezember 1973 Mindszenty mit, daß er den erzbischöflichen Sitz von Esztergom bald für vakant erklären werde.”).

⁸ „1973. december 18-án kelt VI. Pál pápa levele Mindszentyhez, amelyben közölte: *az esztergomi érseki széket megüresedettnek nyilvánította.*”: MÉSZÁROS István, *Mindszenty és az engedelmesség*, in: *Keresztény Élet* (1998. okt. 25.); felvéve gyűjteményes kötetébe: uő. „*Állok Istenért, Egyházért, Hazáért.*” *Írások Mindszenty bíborosról* (METEM-könyvek 28) Budapest 2000, 146.

⁹ „E szóbeli vatikáni kötelezettségvállalásról Mindszenty bíboros egész életében nem tudott; ellenkezőleg biztos volt benne, hogy a pápa ígérete szerint mindvégig, haláláig esztergomi érsek marad. Ettől VI. Pál pápa 1973. december 18-i dekrétuma fosztotta meg.”: MÉSZÁROS István: *A szilencium*, in: *Valóság* (1999. 4. sz.) 62–76; felvéve gyűjteményes kötetébe: uő. „*Állok Istenért, Egyházért, Hazáért.*” *Írások Mindszenty bíborosról* (METEM-könyvek 28) Budapest 2000, 164.

érseki széket, ezt 1974. február 5-én tették közzé.” Feltűnő viszont, hogy az alcímbe mégis az általunk kritizált dátumot adja meg.¹⁰

Szőke János atya, a boldoggá avatási per viceposztulátora a 2001. évi vatikáni kiállítás katalógusában ezt írja: „Ennek az évnek a karácsonyán, letartóztatásának 25. évfordulóján, kapott egy levelet VI. Páltól, amelyben a pápa közölte vele, hogy az esztergomi érseki szék megüresedett. A bíboros félve attól, hogy a pápa döntése zavart és kétséget kelthet híveiben, tiltakozott. 1975. február 5-én a Vatikán bejelentette, hogy Magyarország primása lemondott.”¹¹

Balogh Margit 2002. évi monográfiája úgyszintén a december 18-i pápai levelet említi.¹² Ő viszont azonnal pontosít: „A pápa levele... nem azt mondta, hogy megvonja... az érseki címet... Mindszenty hiába kérte az intézkedés hatálytalanítását, azt a Szentszék... 1974. február 5-én nyilvánosságra hozta.”¹³

Kahler Frigyes a 2005-ben megjelent jubileumi évkönyvben: „December 18-án a pápa ... tudatta Mindszentyvel, hogy székét megüresedetté fogja nyilvánítani, mivel azokat az érveket, amelyek az esztergomi érseki szék tényleges betöltése mellett szóltak súlyosabbnak értékelte, mint amelyeket a Bíboros adott elő saját álláspontja mellett.”¹⁴

Kovács Gergely 2005-ben megjelent képes albumában a kronológiában találjuk: „1973. december 18. a pápa egyházzogilag megüresedettnek nyilvánítja az esztergomi érseki széket.”¹⁵ Szerző kommentárjában annyira biztos e dátumban,

¹⁰ MÉSZÁROS István, *Mindszenty III. József, 1945. augusztus 16 – 1973. december 18*, in: *Esztergomi érsekek 1001–2003*, szerk. BEKE Margit; Szent István Társulat, Budapest 2003, 400. A jegyzetben egyik saját írására (8. j.) és Adriányi Vigiliában közzétett tanulmányára hivatkozik (6. j.). – Ugyanígy a *Magyar Katolikus Lexikon* IX. kötetében, Szent István Társulat, Budapest 2004, 186.

¹¹ SZŐKE János, *Mindszenty József*, in: *A magyar kereszténység ezer éve. Hungariae Christianae Millennium*, szerk. CSÉFALVAY Pál és MARIA ANTONIETTA DE ANGELIS, Budapest 2001. 138. Itt a szerző nem pontos, a vatikáni nyilatkozatban az esztergomi érseki szék üressé nyilvánításáról volt szó l. alább. Mindszenty bécsi sajtóértekezletén a világsajtó kommentárjával szemben, a félreértés elkerülése végett volt kénytelen nyilvánosságra hozni, hogy nem mondott le.

¹² „Ezen előzmények után 1973. december 26-án, épp letartóztatásának 25. évfordulóján, vette át VI. Pál pápa újabb, 1973. december 18-én kelt levelét, amelyben az esztergomi érseki széket megüresedettnek nyilvánította.”: BALOGH Margit, *Mindszenty József (1892–1975)*, Elektra, Budapest 2002. 325. Mészáros Tibor emlékirataiban azt írja, hogy a bíboros december 30-án vette kézhez a szóban forgó levelet, l. MÉSZÁROS Tibor, *A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975)*, s. a. r. HETÉNYI Varga Károly; Abaliget 2000, 144.

¹³ I. m. 326. Ezen a helyen azonban Itt viszont Lékai László kinevezésének dátumát hozza tévesen, a nyilvánosságra hozatal nem február 2-án, hanem szintén február 5-én történt. A közlés a *L'Osservatore Romano* ugyanazon február 6-i számában, ugyanazon rovatában, ugyanazon mondatában szerepelt, l. alább.

¹⁴ KAHLER Frigyes, *Tempora mutantur... avagy gondolatok a Vatikán új keleti politikájáról (Ostpolitik), Mindszenty József bíboros igazságáról és engedelmességéről*, in: uő. (szerk.), *Ki volt Mindszenty József? Jubileumi évkönyv Mindszenty József bíboros, Magyarország hercegprímása pappá szentelésének 90., esztergomi székfoglalójának 60., halálának 30. évfordulóján*, Budapest 2005, 123.

¹⁵ KOVÁCS Gergely, *Isten Embere. Szemtől szembe Mindszenty bíborossal*, in: *Új Ember* (Budapest 2005) Kronológia 228. l.

hogy már a kommunista propagandagépezet ünnepléséről ír,¹⁶ ami azt jelenti, hogy egy nyilvánosságra nem hozott döntés nyilvánosságát tételezi fel. Itt, a főszövegben mintha nem venné figyelembe azt, amit a kronológiában később hoz: „1974. február 5. A Vatikán és a magyar kormány egyidejűleg jelenti be a határozatot...”¹⁷

Lénárd Ödön 2006-ban megjelent vázlatos áttekintésébe – amelynek kézírata nyilvánvalóan korábbi – ismét a december 18-i dátum említése kerül bele.¹⁸

A vonatkozó irodalom e vázlatos áttekintése meggyőzhet bennünket arról, hogy a témafölvétel indokolt, így a következőkben az események elemzésére és dokumentálására vállalkozunk.

Az 1973. november 1. – 1974. február 5. közötti időszak

Az kétségtelen tény, hogy VI. Pál pápa 1973. december 18-i kelettel válaszolt Mindszenty bíboros 1973. december 8-án kelt¹⁹ és a pápa 1973. november 1-jén kelt kérő levelére adott nemleges válaszára,²⁰ s e levelében többek között közli azon szándékát: arra az elhatározásra jutott, hogy üressé nyilvánítja az esztergomi érseki széket. Ugyanakkor az sem vitatott, hogy a nyilvánosságra hozatal dátuma 1974. február 5.²¹

¹⁶ „1973 decemberében VI. Pál pápa legfőbb pásztori szolgálatának és talán egész életének a legfájdalmasabb döntésére kényszerült, amikor az esztergomi érsekprimási széket – háromnapos gyötörődés után – jogi értelemben megüresedettnek nyilvánította. Idehaza a kommunista propagandagépezet Mindszenty József »kipenderítését«, »kirúgását« ünnepelte, miközben a szabad egyház és világ értetlenül szemlélte a történeteket.”: KOVÁCS, i. h. 146.

¹⁷ KOVÁCS, i. h. 228.

¹⁸ „VI. Pál pápa Mindszenty bíborost »pasztorális okokból« 1973. december 18-án felmenti.”: LÉNÁRD ÖDÖN, TÍMÁR ÁGNES, SOÓS VIKTOR ATTILA, SZABÓ GYULA, *Utak és útvesztők*, Kairosz, Budapest 2006, 44. – Föltehető, hogy Lénárd Ödönnek nem állt rendelkezésre a *L'Osservatore Romano* hivatalos közlése és nem jutott el hozzá az Acta Apostolicae Sedis sem, amely minden püspöki székhelyen megtalálható és hivatalos forrás. Viszont kézre állhatott az *Emlékirataim* egy példánya.

¹⁹ Mindszenty VI. Pálhoz: „Litteris Beatissimi Patris die 1. novembris 1973 datis humillime et responsabilitatem quoque in me recipiens sequentia respondere velim”: 1973. dec. 8. Mindszenty Archívum, 1. sz. 1973, fogalmazvány magyarul, latinul, 60. sz. fogalmazvány németül. – Ez viszont a harmadik a válasznak szánt levelek sorrendjében. Az első: „Gravissime commotus” kezdetű, amely 1973. nov. 15-én kelt, rövid, benne es hosszabb választ ígér küszöbön álló dél-afrikai útja után. (Fénymásolata a szerző birtokában.) A második 1973. nov. 21-én kelt, megküldi *Emlékiratainak* bizonyos oldalait, különös tekintettel a békepapokra, I. Mindszenty Archívum Majthényi Ház, 60. sz. Papstbriefe, fogalmazvány latinul, magyarul. Ez a harmadik, a dél-afrikai úttjáról való visszatérését követő harmadik napon ad részletesen kifejtett választ. Ennek közlését e tanulmányban nem tartjuk feladatunknak.

²⁰ Az 1973. november 1-jén kelt pápai levél első oldalának eredetijét és a levél magyar fordítását I. MÉSZÁROS, i. m. 139–141. Mindszenty válaszána fogalmazványa magyar nyelven uo. 142–143. Adriányi egyik publikációjában sem található utalás a levelezés létezésére. VI. Pál Mindszentyhez: „Noi le scriviamo davanti a Cristo Crocifisso”, 1973. nov. 1., Mindszenty Archívum, 1. sz. 1973 olaszul, kézírásos, Mindszenty Archívum, 60. sz. Papstbriefe, az eredeti fénymásolatban, továbbá fordítása németre, magyarra.

²¹ Lipthay Endre kronológiája korrekt. „A Vatikán és a magyar kormány egyidejűleg nyilvánosságra hozza az esztergomi szék megüresedéséről szóló szentszéki határozatot.”: LIPTHAY, i. h.

1973. december havában tehát nem szűnt meg a levelezés e fontos pápai szándék kihirdetésével kapcsolatban a két érintett között, s ez is olvasható mind Mindszenty emlékirataiban,²² mind pedig Liphay Endre kronológiájában. 1974. január 6-án²³ Mindszenty a pápához írt levelében „felhívja a Szentszék figyelmét arra, hogy nem saját személye miatt aggódik, hanem mert ez az intézkedés súlyosbítja a magyar Egyház amúgy is nehéz helyzetét, kárt tesz a hitéletben, ellenérzést és zavart idézhet elő az egyházhű papok és hívek körében.” Január 30-án pedig „VI. Pál pápa levélben értesíti a bíborost, hogy »hamarosan közzéteszük azokat a fontos intézkedéseket, amelyeket a körülmények hosszú mérlegelése után hoztunk, egyes-egyedül Magyarország néhány egyházmegyéjének lelkipásztori érdekeire való tekintettel.«”²⁴ Mészáros Tibor napi jegyzeteiben hosszan részletezi január hónap történéseit.²⁵ Adriányi Gábor német és magyar tanulmánya ismerteti VI. Pál pápa 1974. január 14-én kelt levelét Mindszenty bíboroshoz és Csertő Sándor jelentését Mindszenty bíborossal 1974. január 22–24-én folytatott tárgyalásáról.²⁶

Egy ekkora horderejű pápai döntés dátuma a nyilvánosságra hozatal napja, nem pedig az azt megelőző hivatali és személyes, tulajdonképpen pápai titok alá eső levelezés egyik levelének kelte. Kétségtelen, hogy VI. Pál pápa használja a következő szavakat: „*archiepiscopalem Strigoniensem Sedem declarare decrevimus, quedmadmodum in facto declaramus, posthac esse vacantem*”, de ez szándéknyilatkozatnak tekintendő, annál is inkább, mivel maga az érintett, Mindszenty József sem tartja még az utolsó szónak, hanem próbál még változtatni a Szentatya szándékán. A pápai levél említett bekezdésében továbbá ezt találjuk: „*Quae vacatio, cum omnibus effectibus canonicis, tunc innotescet, ex quo nominatio novi eiusdem Sedis Archiepiscopi, vel eius Apostolici Administratoris »sede vacante« publici iuris facta sit.*” Ebből tehát megtudhatjuk, hogy az esztergomi érseki szék megüresedése csak a kihirdetéssel lép érvénybe.

²² „Amiért nem mondhattam le” fejezetben. MINDSZENTY J., *Emlékirataim* 493–496.

²³ A levél kelte jan. 6., viszont nem jan. 7., mint ahogy ismételtlen utalnak rá és e szavakkal kezdődik: „Haud exprimere possum quantopere commotus sum litteris Sanctitatis Tue die 18 Decembris 1973 datis”, l. Mindszenty Archivum, 1. sz. latinul.

²⁴ LIPHAY, i. h. „Cum illa magni momenti decreta iam iam evulganda sint” kezdetű latin nyelvű levél, l. Mindszenty Archivum, 1. sz. latinul, 60. sz. német fordításban. Fordítását hozza a római *Katolikus Szemle*, l. alább. Hivatalosan megjelent az *Acta Apostolicae Sedis*-ben; AAS 66 (1974) 63; olaszul: *L'Osservatore Romano* (1974. feb. 6.) 2. l.; továbbá: *L'Attività della Santa Sede nel 1974*, Tipografia Poliglotta Vaticana, 48–49.

²⁵ MÉSZÁROS T., i. m. 138–206 oldalak foglalkoznak a február 5-ig terjedő időszakkal, itt írja le saját római útját, pápai audienciáját, a 159–164. oldalakon.

²⁶ Mindkét szöveg fénymásolatban. VI. Pál 1974. jan. 14-i levelének közlése a magyar kiadásban nem a Függelékben jelzett 5., hanem annak 1. helyén, bizonyára a nyomda hibájából. Csertő Sándor jelentésének kelte: Róma, 1974. jan. 25; ADRIÁNYI GÁBOR, *A Vatikán keleti politikája*, 221–225. 237–241. uő. *Die Ostpolitik des Vatikans*, 168–176.

Értelmeznünk kell tehát az *Emlékirataim* idézett mondatát. Az *Emlékiratok* már 1974 őszén megjelenik, és ezzel a mondattal a magánlevelezés nyilvánosságra kerül. Bár az *Emlékirataim* múlt időbe teszi a pápai döntést, az elmondottak értelmében ez kétértelmű. Az adott szöveggörnyezetben indokolt a múlt idő, de ennek a múlt időnek más a jelentése, mint számosan gondolták. Az emlékező szempontjából valóban múlt idő, de a közlés, tehát a megüresedettnek nyilvánítás még nem befejezett tény. Mivel a jelen pillanatig nem állt rendelkezésre erre vonatkozóan más hiteles információ, érthető, hogy az idézett mondat félrevezethette olvasóit.

Mindebből az is következik, hogy szükség van az *Emlékirataim* kéziratának alapos elemzésére. 2006. decemberében ismertük föl Németh László pápai prelátussal együtt – egymástól függetlenül, de majdnem egy időben –, hogy az olasz kiadás a magyarétól jelentősen eltérő szövegváltozatot tartalmaz.²⁷ Az olasz kiadás a német kiadás fordítása. Ezek szerint volt egy alapszöveg, volt egy változat, amit a magyar közönségnek szántak, és volt egy változat a német, olasz, stb. közönség számára. Az is lehetséges, hogy a német kiadó más alapszöveget kapott meg, amit maga a kiadó tovább szerkesztett olvasóközönsége igényei szerint.²⁸

A közzététel február 5-én történt, éppen az 1949. évi koncepció per (1949. február 3–8) 25. évfordulóján. Tehát a 25. évforduló mindkét esetben fennáll. A tárgyalt december 18-i levél a letartóztatás 25. évfordulója táján érkezik, a döntés nyilvánosságra hozatala a per 25. évfordulójára esik. Ez az összefüggés az emlékező szempontjából is fontos, hiszen közös optikában jelenik meg a két dátum.

Sajátos, mennyire vegyes a fogadtatása a szakirodalomban ennek a február 5-ének. Ennek oka az lehet, hogy szó szerint vették az *Emlékirataim* közlését. Magyarországon mintha máig hiányozna annak az élménynek utólagos feldolgozása, hogy Nyugaton a felmentésről szóló döntés spontán és heves tiltakozást

²⁷ József MINDSZENTY, *Memorie*, Traduzione dal tedesco di Biagio Marengo, Rusconi, Milano 1975. (Titolo originale dell'opera: Erinnerungen).

²⁸ Németh László már az említett 1998. évi *Vigília*-tanulmányban fölvetette az *Emlékirataim* felülvizsgálatának szükségességét. Az általa felhozott példát újabban megerősíti Balogh Margit tanulmánya: „Bár maga Mindszenty József említi emlékirataiban, még sem volt e tisztek egyike sem az 1957. december 10-én kivégzett Pálincás (Pallavicini) Antal.“ Mindszenty a kiszabadásának története az *Emlékirataim*ban nem a tényeknek megfelelően van leírva. L. BALOGH Margit, *A katolikus egyház és a forradalom – Események a források tükrében 1956 őszétől 1956 őszéig*, in: *A katolikus egyház 1956-ban*, szerk. ROSDY Pál; Budapest 2006, 46.

váltott ki, a Vatikáni Postát e február 5-ét követő napokban és hetekben VI. Pál pápához címzett tiltakozó táviratok, levelek ezrei lepték el, és nem csak a külföldi magyarság részéről, amint erről Adriányi Gábor is említést tett a Vigilia 1998. évi évfolyamában közölt tanulmányában.²⁹

Csonka Emil megörökítette számunkra a magyarországi fogadtatás egyik példáját. Idézzük: „A levelet február 5-én egyidőben hozta nyilvánosságra a Szent-szék és a budapesti kommunista kormány. Egy magyarországi nagyműveltségű pap, most gyárban dolgozó szerzetes, aki – mint Mindszenty – ugyancsak megjárta a maga kálváriáját, azt mondta erről az együttes nyilatkozatról: »Olyan hatással volt rám, mint az ókori keresztényre lehetett volna az, hogy amikor lenn áll az arénában, hallja az oroszlanok bögését és tudja, hogy percekben belül széttépik, akkor még egy pillanatra felnéz Néró páholyába és – és ott látja a császár oldalán Szent Pétert.«³⁰

Az 1974. február 5-én nyilvánosságra hozott szöveg

Az Apostoli Szentszék félhivatalos napilapjában, a *L'Osservatore Romano*ban³¹ 1974. február 6-án megjelent közleményt³² a római Katolikus Szemle a következő fordításban hozta: „VI. Pál pápa tekintetbe véve az Esztergomi Főegyházmegye lelkipásztori problémáit – miután erről a kérdésről több levelet váltott Mindszen-

²⁹ ADRIÁNYI, i. m. 428. Idézzük: „A pápa döntése óriási felháborodást váltott ki az egyházon belül is. Még bíborosok – köztük a kölni Joseph Höfner – érsekek, püspökök is tiltakoztak Rómában... Tüntetésekre is sor került. Ezekről a magyarországi közvélemény természetesen nem szerzett tudomást.”

³⁰ CSOKA E., i. m. 152. Nyilvánvaló, hogy a bevezető mondat pontatlan, a jan. 30-i levél közzétételéről van szó, de az a budapesti kormány nem hozhatta nyilvánosságra. Az együttes közzététel az esztergomi szék megüresedéséről és az apostoli kormányzó kinevezéséről szólhatott.

³¹ A „*L'Osservatore Romano*” a magyar szakirodalomban gyakorta „*Osservatore Romano*”. Mivel a napilap hivatalos neve az előbbi változat, mi ezt így szeretjük, még azon az áron is, hogy kétszer kerül egymás mellé a határozott névelő, egyszer magyarul, egyszer olaszul.

³² A *L'Osservatore Romano* mai napig előző este jelenik meg. Az 1974. február 6-i szám tehát az előző napi, február 5-i híreket tartalmazza. Tekintettel arra, hogy az aznapi szám kinevezési rovatában csak magyarországi kinevezések szerepeltek, talán nem érdektelen, ha az egészet idézzük úgy, ahogy megjelent: „NOSTRE INFORMAZIONI – Provista di Chiese. Il Santo Padre ha: promosso alla Sede Metropolitana di Eger (Ungheria) S. E. Rev.ma Mons. József Bánk, Vescovo di Vác, il quale conserva la medesima diocesi in amministrazione apostolica; nominato alla Sede vescovile di Székesfehérvár (Ungheria) S. E. Rev.ma Mons. Imre Kisberk, Vescovo titolare di Cristianopoli.

Nomina di Amministratori Apostolici. Il Santo Padre, in considerazione dei problemi pastorali dell'arcidiocesi di Esztergom, e dopo di aver avuto in proposito un ampio scambio di corrispondenza con l'Em.mo Signor Cardinale József Mindszenty, Arcivescovo della stessa Sede Metropolitana, è venuto nella determinazione di dichiarare vacante la detta arcidiocesi e di nominarne Amministratore Apostolico «ad nutum Sanctae Sedis» S. E. Rev.ma Mons. László Lékai, Vescovo titolare di Giro di Tarasio, sinora Amministratore Apostolico della diocesi vacante di Veszprém. Il Santo Padre ha nominato Amministratore Apostolico della diocesi di Veszprém S. E. Reverendissima Mons. László Kádár, Vescovo titolare di Saetabis.”

ty József bíborossal, a metropolitai szék érsekével –, arra az elhatározásra jutott, hogy az esztergomi érseki széket megüresedettnek nyilvánítja. A főegyházmegye apostoli kormányzójának *ad nutum Sanctae Sedis* Lékai Lászlót, Girus Tarasii címzetes püspökét nevezte ki, aki eddig az üresedésben lévő veszprémi egyházmegye apostoli kormányzója volt.³³

A *L'Osservatore Romano* a jelenlegi gyakorlatban az első oldal jobb alsó sarkán hozza a püspöki fölmentéseket, kinevezéseket, a Római Kúria személyi változásait, a pápai magánkihallgatásokat. Nos, az idézett közlés nem a jobb alsó sarkon, hanem fönt, középen található; igaz, ez nem tért el a korabeli gyakorlattól, mert akkortájt ez a rovat volt a legjobban látható, a címlapnak az újságos standon is feltűnő felső felében. A közlés rendkívüliségét az összetett mondat hosszúsága és indoklása adja. Hasonló esetek egy-egy évszázadban legfőlőbb egyszer-kétszer fordulnak elő.³⁴ Talán ez indokolja, hogy az Apostoli Szentszék hivatalos közlönye, az *Acta Apostolicae Sedis* vonatkozó évfolyamaiban a kihirdetés egyáltalán nem található meg. Bánk József egri érseki és Kisberk Imre székesfehérvári megyéspüspöki kinevezése viszont igen, február 2. dátummal.³⁵ A *L'Attività della Santa Sede* 1974. évi kötete hozza a *L'Osservatore Romano* vonatkozó összetett mondatát, majd VI. Pál pápa január 30-i levelét.³⁶

³³ *Katolikus Szemle* (Róma) 26 (1974) 71. A „Mindszenty sorsa és az új magyar püspökök” c. összefoglalás a Szemle rovatban, a 71–74. oldalakon közli magyar fordításban a pápa 1974. január 30-án Mindszentyhez írt latin nyelvű levelét, a további püspöki kinevezéseket, Mindszenty bíboros 1974. február 7-i nyilatkozatát és a Szentszék sajtóirodájának február 8-i tájékoztatóját.

³⁴ A február 5-i döntés utáni gazdag németországi sajtóvita részeképpen Hermann Schäufole freiburgi érsek a döntést Rajmund Netzhammer bukaresti érsek 1924. júliusi lemond(at)ásához hasonlítja: *Rheinischer Merkur* 1974. márc. 8., az olvasói levél rovatban. Netzhammer, bencés lévén, saját kolostorába, a svájci Einsiedelnbe vonult vissza. Az *Acta Apostolicae Sedis*ben ezt a közlést találjuk: Rajmund Netzhammer, eddig bukaresti érsek, Anazarbusi (Cilicia II. provincia, tehát kis-ázsiai) címzetes érseki kinevezést kapott: *AAS* 16 (1924) 331. – Rajmund Netzhammer OSB szül. Erzingenben (Freiburg/Bg főegyházmegyében), 1862. január 19-én, püspöki kinevezése 1905. szept. 16. szentelése, 1905. nov. 5, in: *Annuario Pontificio* 1925; Fogadalmat tett 1881. szeptember 8-án Einsiedelnben (Svájc), 1881. szeptember 8-án, pappá szentelték 1886. szeptember 5-én, „áthelyezték” (translatatus) 1924. júl. 14, in: *Catalogus S. Patriarchae Benedicti Familiae confederatae* 1935, Subiaco (1935), 4. és 137. l. – Utódja a bukaresti érseki székben: Alexandru Cisar, kinevezése: 1924. dec. 12-én.

³⁵ *AAS* 66 (1974) 169. Kádár László veszprémi és Lékai László esztergomi apostoli kormányzói kinevezése tehát nem jelent meg. Lékai László címzetes püspöki kinevezése (1972. február 8-i dátummal): *AAS* 64 (1972) 243. Lékai László érseki kinevezése (1976. február 10-i dátummal) az 1976. évfolyamban: *AAS* 68 (1976) 227.

³⁶ L. 22. j.

Magyarországon a *Magyar Kurír* című félhivatalos, „könyomatos” napilap volt az egyik tájékoztatósi pont, az *Új Ember* is innen vette át a hivatalos híreket. 1974. február 5-i számában ezt találjuk: „A Magyar Távirati Iroda jelenti: Újabb katolikus főpapokat nevezett ki VI. Pál pápa. Kinevezésükhöz az Elnöki Tanács megadta az előzetes hozzájárulást. Dr. BÁNK JÓZSEF megyéspüspök, egri érseki, KISBERK IMRE c. püspök, székesfehérvári megyéspüspöki, Dr. LÉKAI LÁSZLÓ c. püspök, esztergomi apostoli kormányzói, KÁDÁR LÁSZLÓ c. püspök pedig veszprémi apostoli kormányzói kinevezést kapott. A kinevezésekre azután került sor, hogy VI. Pál pápa az esztergomi érseki széket, amelyet eddig az 1971-ben külföldre távozott Mindszenty József formálisan töltött be, egyházz jogilag is üresnek nyilvánította. (M.K.)”³⁷

A katolikus internetes honlap a kronológiában jelenleg a következőt hozza: „1973. december 18. VI. Pál pápa az esztergomi érseki széket egyházz jogilag megüresedettnek nyilvánítja, de ezt csak 1974. február 5-én hozza nyilvánosságra.”³⁸ 1974. február 2. VI. Pál pápa Lékai László veszprémi apostoli kormányzót kinevezi esztergomi apostoli kormányzóvá. Bánk József győri püspököt kinevezi egri érsekké, Kisberk Imre apostoli kormányzót székesfehérvári püspökké. Kádár László segédpüspököt veszprémi apostoli kormányzóvá.”³⁹ Ez a február 2. a két megyés főpásztor kinevezésének dátuma, a két apostoli kormányzó esete teljesen más kategória.

Ezekben az években a szocialista országok apostoli kormányzói kinevezését ugyanis nem mindig publikálták az *Acta Apostolicae Sedis*ben. A két megyés főpásztor, az egri érsek és a veszprémi megyéspüspök kinevezése 1974. február 2-án lett kihirdetve. Az esztergomi érseki szék megüresedésének kihirdetése február 5-én történt. A két megyés főpásztor, továbbá a Mindszenty bíborosra vonatkozó összetett mondat Lékai László „*ad nutum Sanctae Sedis*” kinevezésével, végül Kádár László nem „*ad nutum Sanctae Sedis*” kinevezése – utóbbi kettő apostoli kormányzóként – egyszerre jelent meg a *L'Osservatore Romano*ban csakúgy, mint az MTI-ben Budapesten.

A megüresedés meghirdetését megelőzően ugyanazon székre apostoli kormányzó kinevezésére nem kerülhetett sor, így Lékai László kinevezésének február 2-ra való tétele értelemszerűen felülvizsgálandó.

Lékai László „*ad nutum Sanctae Sedis*” – a formula gyakorlati jelentése az, hogy bár mikor megváltoztatható – kinevezése bizonyára úgy értelmezendő, mint Mindszenty József személyének és érdemeinek elismerése VI. Pál pápa részéről. Ugyanakkor a *Magyar Kurírban* közölt hír cenzúrázva jelent meg, a magyarországi egyházpolitika szempontjai miatt.

³⁷ *Magyar Kurír* II. kiadás, 64. évf. 30. szám, (1974. február 5., 10 óra); *Új Ember* (1974. febr. 10.).

³⁸ <http://uj.katolikus.hu/kronologia.php?h=30>.

³⁹ <http://uj.katolikus.hu/kronologia.php?h=31>.

A kérdés elemzése az egyháztörténész illetékességét meghaladja, annál is inkább, mert még a vonatkozó levéltári anyag nem kutatható. Az egyháztörténész jelenleg régészhez hasonló munkát végez, elemzi az egyes hírtöredékeket és munkahipotézist állít fel. Az itt előadottak is ennek tekintendők, annál is inkább, mert a címben is fölített kérdés megválaszolása akkor lesz teljes, ha majd el tudjuk végezni a november 1. és január 30. közötti időszak ismételt levélváltásának és egyéb eseményeinek elemzését. De ez már meghaladja eredeti célkitűzésünket.

Reméljük, hogy fölvetésünk kiváltja a kánonjogászok érdeklődését és ők az itt fölhozott szempontokkal kapcsolatosan további részletekkel bővíthetik ismereteinket.

Összegzés

Tanulmányunkban azt óhajtottuk bizonyítani – s ezzel nem mondtunk nagyon újat, hiszen Adriányi Gábor, Balogh Margit, Kahler Frigyes, Liphay Endre, is ezt írja –, az esztergomi érseki szék üressé nyilvánítása hivatalosan 1974. február 5-vel történt meg. Ugyanezen dátummal történt meg az apostoli kormányzó kinevezése is, Lékai László személyében.

A szakirodalomban ismételtelen található 1973. december 18-i utalás nem más, mint az Isten Szolgája VI. Pál pápa és Isten Szolgája Mindszenty József⁴⁰ közti bizalmas, pápai titok alá eső levelezés egyik fontos eseménye, amelyben VI. Pál közli, milyen elhatározásra jutott.

Mivel a kérdésre vonatkozó dokumentáció a római Katolikus Szemlén kívül magyarul még nem jelent meg, az 1974 ősze óta olvasható, Magyarországon 1989-ig tiltott olvasmánynak számító *Emlékirataim* volt a fő és hiteles forrás, ezért a köztudatban ez a múlt időbe tett mondat honosodott meg.

Az *Emlékirataim* szerzője természetesen Mindszenty bíboros, de ő nem egyedül dolgozott rajta. A Mindszenty Archivumban őrzött kézirat anyaga több tucat dobozra terjed ki.⁴¹ Ennek vizsgálata, főleg a kézzel írott és hitelesnek tekintett törzsanyag olvasása, majd az *Emlékirataim* közzétett változatainak elemzése még elvégzendő feladat.

⁴⁰ Az „Isten Szolgája” cím, mint ismeretes, a boldoggá, ill. szentté avatandó személyeknek jár ki, amennyiben boldoggá avatási perük meghaladta az egyházmegyei szakaszt és már római szakaszába érkezett. VI. Pál pápa boldoggá avatása szintén folyamatban van.

⁴¹ A Mindszenty Archivum csak az 1971–1975 közötti bécsi anyagot tartalmazza, őrzési helye jelenleg a Majthényi Ház. L. NÉMETH László, *Mindszenty József és a Santo Stefano Rotondo. Első rész: 1945–1946*, in: *MEV-REGNUM* 16 (2004/3–4) 167. 14. sz. j. skk.

Messzire vezetne, ha elemeznénk itt annak szükségességét, hogy – a L’Osservatore Romano lengyel kiadása mintájára egy magyarországi hivatalos közlönyt is meg kellene jelentetni az Apostoli Szentszék hivatalos döntéseinek közlésére és dokumentálására. Esetünkben ezt a szerepet a római Katolikus Szemle töltötte be, amely 1990-ig évente négyszer, 1991–1995 között évente két dupla számban (könyv formájában) jelent meg. Azóta sajnos szünetel. Nem csupán a Katolikus Egyháznak volt ez legrégebb folyóirata Magyarországon, hanem a magyar kultúrának is, mert 1887-től 1944-ig folyamatosan megjelent, a II. világháború után pedig Rómában tették közzé.⁴²

Mindenesetre a szakirodalomban mindmáig nem található a vonatkozó levél közlése. A bíboros bécsi levéltárában, amint azt a budapesti Majthényi Ház őrzi, megtalálható a pápai levél latin nyelvű eredetije és Bécsben készült német nyelvű fordítása.⁴³

Ennek a fontos dokumentumnak a szövegét itt közöljük mindkét nyelven. A szöveg magyarra fordítása és elemzése – amelynek szükségessége nyilvánvaló, de minden bizonnyal a teljes levelezés egészén belül, mint annak szerves része – meghaladná e rövid közlés kereteit.

Viszont meggyőzhet bennünket arról, amit főntebb kifejtettünk: a pápa ebben a levélben *expressis verbis* közli, hogy az esztergomi érseki szék üressé nyilvánítása minden kánonjogi következményével együtt akkor lép érvénybe, ha kihirdetésre kerül: „*Quae vacatio, cum omnibus effectibus canonicis, tunc innotescet, ex quo nominatio novi eiusdem Sedis Archiepiscopi, vel eius Apostolici Administratoris »sede vacante« publici iuris facta sit.*”

⁴² SOMORJAI Ádám, *A magyar nyelvű teológiai kutatás helyzetéről*, in: *Az egység szolgálatában. Köszöntő Békés Gellért 80. születésnapjára, Katolikus Szemle* (1994/3–4) 285–301. Felvéve: uő. *Kutatóárkok*, Budapest 1996 tanulmánykötetbe: 141–157. Itt: 154. 12. jegyzet.

⁴³ Mindszenty Archívum, 1. sz. 1973. latinul. Uo. 60. sz. Papstbriefe, német nyelvű fordítás.

Melléklet

Venerabili Fratri Nostro
IOSEPHO S.R.E. CARDINALI MINDSZENTY

PAULUS PP. VI

Venerabilis et dilectissime Frater Noster,
salutem et Apostolicam Benedictionem.

Perlegimus et coram Deo Nobiscum reputavimus – ea scilicet obsequii plena consideratione quam a Nobis veneranda tua postulant promerita – litteras quas, ad Nostras respondens Kalendis Novembris datas, nuper ad Nos mittendas curasti per humanissimum amicumque officium Cardinalis Archiepiscopi Vindobonensis.

Maximae tamen eademque gravissimae causae, quibus ad scribendum tunc compulsi sumus – et Deus solus novit, quo maerore sed etiam quo certo consilio id fecimus – non sinunt ut illa postulata Nostra, magna cum confidentia ad te facta, etiam post tuam acceptam responsionem remittamus, etsi id, ob antiquam benevolentiam in te Nostram, gratissimum Nobis foret.

Etenim haec postulavimus minime quidam humanis rationibus ducti, neque propositum persequentes quorundam hominum vel politicarum potestatum desiderii obsecundandi, sed Ecclesiae amore unice permoti: eum dicimus amorem, qui – cum agatur de Ecclesia in Hungariae terris superstite, laborante, at firmam fovente spem – in sollicitudinibus et propriorum munerum conscientia consociat et primatialis illius nobilissimae archidioecesis Pastorem, et Eum ad quem, etsi haud dignum, spectat episcopalis, directa et immediata cura sive universi Christiani gregis, sive omnium huius gregis partium, per terrarum orbem exstantium.

Equidem singulari animi attentione examinavimus sententias, quas Nobis aperuisti de praesentibus rerum condicionibus ad ecclesiasticum regimen et ad sacerdotalem disciplinam in tua Natione attinentibus, sicut iam super iis cogitavimus, quas per epistulam diei XXI superioris mensis Novembris notas fecisti. At iisdem istiusmodi sententiis magis magisque urgeri sentimus ut nullum omittamus conatum, nullam neglegamus occasionem inquirenti qua ratione, prout facultas Nobis offertur et quo meliore modo Nobis permissum est, summis illorum fidelium et sacerdotum necessitatibus occurramus.

Apostolica Sedes rerum veritatem non dissimulat, neque inanes mentis imagines nutrit aut humanis pollicitationibus, tam saepe fallacibus, fidem praestat; sed promissiones, a Divino Conditore suae Ecclesiae hic in terris peregrinanti factas,

supernaturali confidentia prae oculis habens, numquam defatigatur, difficultates eluctans, ministerium suum prestare fratribus, in quos magnum onus incumbit inter adversa rerum adiuncta fidei flammam alendi.

Ut haec consequatur, eadem Apostolica Sedes ne recusat quidem gravissima sacrificia sibimetipsi imponere eademque, cum id omnino videatur necessarium, ab iis etiam petere, quos vel maxime colit et honore afficit: ipsa enim sublime decus esse reputat iacturas pro Ecclesia suscipere, cui nempe Ecclesiae nos omnes vitam ipsam impendere tenemur, quaeque sibi commissum munus pergere debet, vel cum rerum adiuncta aut Pastores mutant.

Quam ob rem, neque tua prorsus singularissima merita obliti sumus, quae in diuturno et asperis tribulationibus affecto pastoralis ministerio tibi comparasti, neque ingratum animum erga te habuimus – cuius heroicum vitae testimonium universale Ecclesiae monens exemplum et decus manebit – cum a te petivimus ut novum et magis onerosum servitium tuae archidioecesi praestares: quod etiam fecimus, ut scilicet occasione Nobis nunc oblata fruamur, quae posthac forsitan haberi nequibit, pastorale Strigoniensis Ecclesiae regimen tali Presuli concredendi, qui bona spe spondere videtur, se fidele ministerium praestitutum esse.

Percupiebamus sane ut haec Nostra agendi ratio a te probaretur, et tuam adiutricem operam, voluntariam sane etsi dolore plenam, obtineremus.

Dubitationes tamen, quae animum tuum sollicitant et angunt, plane intellegimus. Neque voluntas est Nobis te cogere, ut contra tuam opinionem, per formalis renuntiationis actum, tale pondus in te recipias, a quo tua refugit conscientia.

Quam ob causam, dubitationes tuas aversamque voluntatem benevola observantia prosequentes, putamus tamen Nos facere non posse quin, post rerum adiuncta mature et accuratissime coram Domino perpensa, illud in Nos suscipiamus onus, quod apostolicum officium ad animorum bonum procurandum Nobis iniungit: igitur, non voluntate moti tam dignum ac benemerentissimum Pastorem destituendi, sed illum in pastoralis regimine opportuno modo substituendi, cum unice prae mente habeamus gravissimas rationes, Ecclesiae bonum spectantes, archiepiscopalem Strigoniensem Sedem declarare decrevimus, quemadmodum in facto declaramus, posthac esse vacantem. Quae vacatio, cum omnibus effectibus canonicis, tunc innotescet, ex quo nominatio novi eiusdem Sedis Archiepiscopi, vel eius Apostolici Administratoris “sede vacante” publici iuris facta sit.

Id procul dubio tibi erit dolori, cum commissum gregem tantopere dilexisti et tantas pro illo sustinuisti aerumnas; sed efficax sumes etiam solacium, cum cogitaveris te, procul a patriae finibus extorrem, pastoralis quidem regiminis curis levatum esse, sed non honore semper te appellandi emeritum illius archidioecesis Pastorem, neque vinculo spiritualis amoris et paternae coniunctionis.

Deus, qui iudex est cordium, conspicit sane quo animo ad huiusmodi descenderimus consilium. Neque umquam, aequae atque hac occasione, percepimus Nos

tecum esse coniunctos illius caritatis grataeque existimationis nexibus, qua te admiratione prosequimur ob tuam fidelitatem tuaque officia, quae Christi Ecclesiae praestitisti et in posterum etiam praestare perges.

Tibi praeterea confirmamus, Nos omni cum benevolentia tuos considerare timore de spiritualibus Hungarorum civium necessitatibus, procul e patria degentium. Hoc super tantae gravitatis argumento cupimus tecum agere, ut ad commodos exitus perveniatur, ita ut anxiae tuae iustissimaeque curae sedentur.

Dum igitur tibi gratiam Domini nostri Iesu Christi et caritatem Dei et communicationem Sancti Spiritus supplici amantique prece invocamus, Apostolicam Nostram Benedictionem propensissima cum voluntate tibi impertimus.

Datum Romae, apud Sanctum Petrum, die XVIII mensis Decembris, anno MCMLXXIII, Pontificatus Nostri undecimo

Paulus P. P. VI- (s.k.)

Dokumentumerejű a Mindszenty-titkárságon, Bécsben készült német fordítás is, amint azt a Majthényi-Házban megtaláljuk:

Unserem verehrten Bruder Josef Sr. Eminenz Kardinal Mindszenty

Papst Paul VI.

Unserem verehrten und innigst geliebten Bruder Gruß und Apostol. Segen

Wir haben den Brief, den Du als Antwort auf Unser Schreiben vom 1. November neulich durch die sehr freundliche und freundschaftliche Kanzlei des Kardinal-Erzbischofs von Wien an uns schicken ließest, gelesen und vor Gott mit der Achtung, die Deine verehrungswürdigen Verdienste von Uns verlangen, alles erwogen.

Vor allem hören jene schwerwiegenden Gründe, die Uns damals zum Schreiben gezwungen haben – und Gott weiß, mit welcher Trauer, aber auch mit welcher sicherem Entschluß Wir dies getan haben – nicht zu bestehen auf, sodaß Wir jene Unsere Forderungen, die Wir mit großem Vertrauen zu Dir gestellt haben, auch nach dem Erhalt Deiner Antwort nicht fallen lassen (oder mildern) können, wenn Uns das auch wegen Unseres alten Wohlwollens gegen Dich, sehr willkommen wäre.

Wir haben das nämlich nicht im geringsten durch menschliche Gründe bewogen, verlangt und auch nicht der Absicht gewisser Menschen oder den

Wünschen politischer Mächte willfährig durchgeführt, sondern einzig und allein aus Liebe zur Kirche: nennen Wir sie die Liebe, an der er leidet, wenn es sich um die gegenwärtige Situation der Kirche in Ungarn handelt, zugleich aber auch von fester Hoffnung glüht, die Liebe also, die sich mit der Sorge und dem Gewissen bezüglich der eigenen Pflichten verbindet, für einen Hirten jener sehr hervorragenden Erzdiözese zu sorgen den (sic!), wenn auch unwürdig die bischöfliche unmittelbare Sorge der Leitung angeht, sei es der ganzen christlichen Herde oder wenn es sich um deren auf der ganzen Erde zerstreuten Teilen handelt, verpflichtet. (Sinn: Der Papst ist als oberster Hirte der Kirche verpflichtet, für deren Leitung zu sorgen.)⁴⁴

Wir haben allerdings mit besonderer Aufmerksamkeit die Ansichten, die Du uns über die gegenwärtigen kirchlichen Umstände und Bedingungen unter dem Regime und über die Disziplin der Priester in Deiner Nation eröffnet hast, geprüft, wie wir übrigens schon früher darüber nachgedacht hatten, worüber Du in Deinem Brief vom 21. November berichtet hattest. Aber durch die Berichte dieser Art fühlen Wir uns immer mehr gedrängt, keinen Versuch zu unterlassen und keine Gelegenheit zu versäumen, die Gründe hiezu zu erforschen, wie uns die Möglichkeit geboten wird und es Uns besser möglich ist, den größten Nöten der Gläubigen und der Priester abzuhelpfen.

Der Apostolische Stuhl entstellt die Wahrheit der Dinge nicht, nährt keine vagen Vorstellungen und bevorzugt keine menschlichen Versprechungen, die oft ganz falsch sind, sondern glaubt an die Versprechen, die vom göttlichen Stifter seiner hier auf Erden pilgernden Kirche gemacht worden sind; Wir halten also übernatürliches Vertrauen vor Augen, das niemals ermüdet, Schwierigkeiten zu überwinden, seinen Dienst den Brüdern anzubieten, auf denen unter den ungünstigsten Umständen eine große Last bedeutet, die Flamme des Glaubens zu nähren.

Um dies zu erreichen schreckt derselbe Apostolische Stuhl nicht einmal davor zurück, sich selbst sehr große Opfer aufzuerlegen und die gleichen, wenn es ihm überhaupt notwendig erscheint, auch von denen zu verlangen, die er entweder am meisten verehrt oder denen er Ehre erweist; er selbst hält es nämlich für eine hohe Auszeichnung, für die Kirche Schwierigkeiten auf sich zu nehmen, die nicht nur die Kirche bedrohen, sondern auch an unserem Leben zehren, mit denen wir unsere übernommenen Pflichten doch weiterhin erfüllen müssen, oder es ändern sich mit den Umständen auch die Hirten.

Deshalb haben Wir Deine mit einem Wort einzigartigen Verdienste nicht vergessen, die Du Dir in dauerndem, von schweren Drangsalen bedrückten pastoralem Dienst erworben hast, und Wir hegen gegen Dich auch nicht den Geist der Undankbarkeit, dessen Leben als heroischen (sic!) Zeugnis der ganzen Kirche

⁴⁴ A magyarázó jegyzet a bécsi fordító illesztette be.

ein mahnendes Beispiel und eine Zierde bleiben wird, wenn Wir von Dir verlangen, daß Du Deiner Erzdiözese einen neuen noch schwereren Dienst erweisen mögest, was Wir auch deshalb getan haben, damit Wir die Gelegenheit, die sich Uns geboten hat, nützen, die es später vielleicht nicht mehr geben wird, die pastorale Leitung der Kirche von Esztergom einem solchen Vertreter anzuvertrauen, der die gute Hoffnung zu verbürgen scheint, daß er einen treuen Dienst leisten werde.

Wir wünschen also sehr, daß die Absicht unserer Handlungsweise von Dir gutgeheißen werde und Wir Deine Mitwirkung freiwillig, wenn auch voll Schmerz, erhalten.

Wir verstehen natürlich die Bedenken, die Deine Seele erregen und ängstigen. Wir haben keineswegs den Willen, Dich zu zwingen, daß Du gegen Deine Überzeugung, durch den Akt des bloß formellen Berichtes, eine solche Belastung auf Dich nimmst, wogegen sich Dein Gewissen wehrt.

Aus diesem Grunde glauben Wir dennoch, daß Wir es nicht hätten tun können, da Wir nach reiflicher und aufmerksamer Überlegung vor dem Herrn alles durchdacht haben, diese Bürde nicht auf Uns zu nehmen, die Uns das apostolische Amt zum Wohl der Seelen auferlegt. Wir sind also nicht von Willkür bewogen, einen so würdigen und wohlverdienten Hirten abzusetzen, sondern ihn auf geeignete Weise in der pastoralen Leitung zu ersetzen; da Wir einzig und allein nur die sehr ernstesten Überlegungen im Sinne haben, die sich auf das Wohl der Kirche beziehen, haben Wir beschlossen, den erzbischöflichen Stiz von Esztergom als vakant zu erklären, da er künftig de facto vakant ist. Diese Vakanz wird dann mit allen kanonischen Wirkungen bekanntgemacht werden, worauf die Ernennung eines neuen Erzbischofs oder eines Apostolischen Administrators bei „sede vacante“ öffentlichen Rechtes gemacht werden kann.

Dies wird Dir weit entfernt nicht zum Schmerz gereichen, da Du die Dir anvertraute Herde so sehr geliebt und für die Du so große Drangsal ertragen hast; es wird Dir ein tatsächlicher Trost sein, wenn Du bedenkst, daß Du fern von den Grenzen der Heimat, als Landesflüchtiger, von den pastoralen Sorgen der Leitung befreit bist, aber immer mir Ehre und geistlich-väterlicher Liebe verbunden, der verdiente Hirte jener Erzdiözese genannt werden wirst.

Gott, welcher der Richter der Herzen ist, sieht natürlich, aus welcher Gesinnung heraus, Wir zu diesem Entschluß gekommen sind. Niemals und bei keiner Gelegenheit haben wir erfahren, daß Wir mit Dir nicht durch jene Liebe verbunden und auf die Bande dankbarer Achtung gestützt, Dich wegen Deiner Treue und Deiner Pflichterfüllung, welche Du der Kirche Christi erwiesen hast und ihr auch in Zukunft erweisen wirst, mit Bewunderung begleiten werden.

Außerdem versichern Wir Dir, daß Wir Deine Unruhe wegen der geistlichen Nöte der ungarischen Bürger fern der Heimat mit Wohlwollen betrachten. Über dieses so ernste Argument wünschen Wir, mit Dir zu verhandeln, damit es zu

einem günstigen Ende komme, sodaß Deine Ängste und Deine sehr berechtigten Sorgen gemildert werden.

Indem Wir also den Dank unseres Herrn Jesus Christus, die Liebe Gottes und die Gemeinschaft des Hl. Geistes in liebevollem und flehentlichem Gebet für dich erbitten, erteilen Wir Dir in bester Gesinnung und Liebe Unseren Apostolischen Segen.

*gegeben zu Rom, bei St. Peter, am 18. Dez. 1973,
im 11. Jahr Unseres Pontifikates*

Papst Paul VI.

Szelestei N. László

Barkóczy Ferenc érsek névnapja 1763-ban

A 17–18. században gyakran köszöntöttek verssel, színi előadással patrónusokat, világi és egyházi előkelőségeket. A köszöntők jelentős része ránk maradt. Mivel a 18. században újjá épült püspöki székhelyek kiemelkedő szerepet játszottak az ország művelődésének alakulásában, jelentős dokumentumok lappanghatnak főpapi hagyatékokban is. A főpapokat körülvevő intézményekben (kaptalanok, szemináriumok, az egyházmegye területén lévő gimnáziumok) gyakran adódott alkalom az ünneplésre. A püspök gyakran a főispáni tisztség birtokosa is volt, személye körül ilyenkor összefonódtak a világi és egyházi ünnepi alkalmak. Különösen akkor érdemes számba vennünk a fennmaradt szöveges és képzőművészeti emlékeket, ha a méltóságot viselő személyről tudható, hogy vonzódott a pompához, zenéhez, irodalomhoz. Így például Esterházy Imre esztergomi érsek, Patachich Ádám váradi püspök, majd kalocsai érsek zenekedvelése, vagy Barkóczy Ferenc egri püspök, azután esztergomi érsek magyar nyelvű irodalom érdekében tanúsított patrónusi szerepe további vizsgálódásoknak lehet alapja.

Barkóczy Ferenc egri püspök (1745–1761) és környezete már régóta foglalkoztatja a kutatókat.¹ Újabban irányul csak a figyelem rövid esztergomi érsekségének idejére (1761–1765) és Esztergomban található hagyatékára.² Gyakori vendége volt iskolai színjátékoknak, a nagyszombati Szent Adalbert konviktusban már 1764-ben hexameterekben írt magyar verssel köszöntötték, ugyanitt évente magyar nyelvű történelmi darabot játszottak az érseket köszöntő versbetétekkel. Környezetében közismert volt magyar nyelvű irodalom iránti vonzódása, az Eger melletti Felsőtárkányban építtetett Fuorcontrasti palotáról, az ottani életmódról már püspöksége alatt legendák keringtek. Bitskey István itáliai hagyomány egri adaptációjával magyarázta Barkóczy villaépítését.³ (Utóda, Eszterházy Károly, lebontatta a kastélyt.) A püspök levelező partnere, Gerhard Cornelius Driesch

¹ Vö. BITSKEY István, „Barkóczy Ferenc, az irodalmi mecénás”, *Irodalom és felvilágosodás – Tanulmányok* (szerk. SZAUDER József, TARNAI Andor; Akadémiai Kiadó, Budapest 1974) 333–365; uő. „Püspökök, írók, könyvtárak”, *Egri főpapok irodalmi mecénatúrája a barokk korban* (Heves Múzeumi Szervezet, 1997) 51–88.

² HUBERT Ildikó, SZELESTEI N. László, „Köszöntő versek, színjátékok Barkóczy Ferenc tiszteletére”, *Szörényi László hatvanadik születésnapjára* (sajtó alatt).

³ ENTZ Géza, „Barkóczy Ferenc gróf, a magyar barokk kor nagy mecénása”, *Történetírás* (1939) 167–185; BITSKEY, *Püspökök* (1. j.), 52–53.

hortus voluptarius jelzővel illette a parkot és építményt. Barkóczy ezzel szinte egyidőben kezdte meg – az országos közhivatalok Budára térésének reményében – pesti kastélyának építését is (a mai Petőfi Irodalmi Múzeum helyén).⁴

Mások is építettek a korban – nem állandó lakhelyül szolgáló – városi és vidéki kastélyokat. Például a Pozsonyhoz közeli magyarbéli várat Csáky Imre bíboros, kalocsai érsek és váradi püspök, az esztergomi prímási szék várományosaként alakította át, kellemes falusi élet terét alakítva ki ott.⁵

A 18. században a volt hódoltsági területeken fekvő egyházi központok sorra magukhoz tértek. A prímás székhelye, Esztergom azonban a török kiűzése után még több mint egy évszázadig csak az ott működő jezsuitákkal és ferencesekkel büszkélkedhetett, káptalanja továbbra is Nagyszombatban, a prímás pedig nagyobbrészt Pozsonyban tartózkodott. Széchényi György érsek még jelentős adományt hagyott a visszatérésre, utódai közül azonban sem Esterházy Imre (1725–1745), sem Csáky Miklós (1751–1757) nem foglalkozott érdemben Esztergommal.

Barkóczy Ferencet prímási kinevezése (1761. május 12.) után nem sokkal beiktatták az esztergomi főispáni székbe (szept. 20.). Jelképesnek tekinthető, hogy az érseki palliumot az esztergomi Bakócz-kápolnában vette át Migazzi Kristóf bécsi érsektől, s az ünnepségen megjelent Batthyány Lajos nádor is.⁶ Október 15-én a királynő visszaadta a török alóli felszabadulás óta katonákkal benépesített esztergomi

⁴ *Gerhard Cornelius Driesch levélfogalmazványai*, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Oct. Lat. 681. 16. köteg, f. 420: „Animos id mihi addit, ut alteram, quam Arci Tuae Voluptariae, in Silva ad Agriam siti, praeponi desideras, pari sim alacritate quin adeo majore suscepturus, modo sciam, quis esse sensus... XI. Kal. Majales 1757.” (A pesti palotáról: ff. 399, 403, 423v, 427v, 431, 434.).

⁵ DRIESCH, Gerhard Cornelius, *Epistolarum libri IV ad ... Philippum Ludovicum Comitem Sinzendorffium ...* Országos Széchényi Könyvtár, Fol. Lat. 1649. tom. IV., nr. 60: „Hanc Arcem Purpuratus condam Ecclesiae Princeps, Emericus Csákyus, metropolitae Colocensis, et Pontifex simul Varadiensis via media Tyrnaviam inter, et Pisonium haud procul Wardberga, Francisci Esterhazyi mansione, Hujus Fratre Josepho, majore natu, aedificii curatore, magnis exstrui sumtibus fecit, spe fetus certa, fore, ut Christiano Augusto Cardinale, Citii Duce, Strigoniensi Pontifice, ac Primate, Regni Pannonici, e numero viventium sublato, Ejus Ipse in locum succederet. Quod forsitan, Iisdem quoque Patronis, quibus Purpuram prius adquisivisset, evenisset; si tam gravi rursus implicitus bello, quam XVI. anno erat, Imperator fuisset, ubi Principis Eugenii negligere commendationem non voluisset. Ea vero mente domum istam e fundamentis excitaverat, ut, ad Supremam Hocce in Imperio Dignitatem evectus, haberet, quo se Vernis, et Aestivis mensibus conferret, ad eosdem in Pontificatu, quem sperabat, jucunde ruri transigendos; quom alia in vicinitate habitatio nulla suppeteret.”

⁶ DÓKA Klára, „Barkóczy Ferenc”, *Esztergomi érsekek, 1001–2003* (szerk. BEKE Margit; Szent István Társulat, Budapest 2003) 342; FAZEKAS István, „A Pázmáneum története az alapítástól a jozefinizmus koráig (1623–1784)” *A bécsi Pázmáneum* (szerk. ZOMBORI István; METEM, Budapest 2002) 45.

Várhegyet az érseknek. Barkóczy már másnap körlevélben tette közzé, hogy újra felépíti a templomot, azt követően visszaköltözik az érsekség.⁷ Már ebben az évben megkezdték az építkezés előkészítő munkálatait.⁸

Az esztergomi várról és annak templomairól alapos leírást készített Széless György, aki 1750-ban javadalmas papként költözött a várhegyre, a Szent István első vértanú templom romjai között kialakított lakásba, a Bakócz-kápolna papjának (†1773). A káptalan képviselőjeként az új prímásnál már 1761-ben sürgette az esztergomi épületek rendbetételét és birtokba vételét. „A többi székesegyház már mind megújult eredeti helyén, miközben mi már túl vagyunk azon a 70 éven, amíg a pápa Avignonban volt. 1543 óta több mint 200 év telt el, és azóta sincs nyugodalmunk. Rosszul hangzik, amikor Prímásunk ugyan esztergomi érsek, de leveleit Pozsonyban keltezi, vagy az esztergomi káptalan Nagyszombatban.” „Ha [...] a mai idöket nézem, szemtől-szembe mit látok? Jó Istenem, gyászt és pusztulást, két fal vonulata között, félig leomlott tornyot, a környéken levő kaszárnyák tetejét; a sziklahegy legmagasabb, legerősebb részén a templom elégett, összetört, szétszórt tagjait. Ó egek! Minden fedetlenül, mindenén át lehet botladozni, a falak nagy részénél csak a lábazat látható, amelyben galambok élnek.” „E templom restaurálását Isten a nagylelkű jelenlegi hercegnek, a folyó évben kinevezett Barkóczy Ferenc érseknek tartotta fenn, aki teljes erővel küzd ennek a tervnek megvalósításáért.”⁹ 1765-ben közreadott művében, a Szép templomnak nevezett régi székesegyház feliratait ismertetőben,¹⁰ már beszámolt az elmúlt néhány év tereprendezési munkáiról.

⁷ MESZLÉNYI Antal, *A magyar hercegrímások arcképcsarnoka (1707–1945)* (Szent István Társulat, Budapest 1970) 118.

⁸ SZÉLESS György, *Az esztergomi Szent Adalbert székesegyház – Széless György 1761. évi leírása a Szent Adalbert székesegyház és a Szent István templom romjairól*, hasonmás kiadás és fordítás, ford. WAIGAND József és ROMHÁNYI Beatrix, bev. MAROSI Ernő, jegyz. MAROSI Ernő és HORVÁTH István, Esztergom, 1998 (Forráskiadványok, 2). – pp. 9–11: MAROSI Ernő, *Bevezetés*. Horváth István 15. jegyzete (161. lapon): „A Bakócz-kápolna megőrzéséről ... a közelmúltig az esztergomi székesegyház mintatermében őrzött 18. századi fa modell tanúskodott. ... *Mojzer Miklós* (Canevale esztergomi rezidencia-terve, Építés-Építészettudomány V, 1973) már csak a megmaradt roncs felmérése alapján méltathatta e kivételes emléket és nem kevésbé kivételes elgondolást. Canevale csak 1761-ben fordult meg Esztergomban, nyilvánvalóan Barkóczy tervezett építkezéseinek előkészítésére. Ott 1762–64 között Franz Anton Hillebrandt a vezető szerep: vö.: *Kelényi Gy.*: Franz Anton Hillebrandt, Budapest 1976), *Prokopp Gy.*: Barkóczy Ferenc érsek esztergomi építkezése, Művészettörténeti Értesítő XXVI (1977) 261. skk; *Mojzer M.*: Franz Anton Hillebrandt második (elpusztult) terve az esztergomi prímási székhelyhez, Művészettörténeti Értesítő XXXIII (1984) 255–260. – Hillebrandt tervei az építkezéseinek kivitelezését végző Anton Hartmann másolataiban maradtak meg. Végül e nagyszabású tervek meghíúsultak, s Barkóczy halála után a Várhegyen kisebb templom épült 1766-tól 1777-ig, amelyet ekkor Szent István protomártír tiszteletére szenteltek. Ez az épület 1821-ig, lebontásáig állott fenn. Vö. még: *Prokopp M.*: Műemlékvédelem 200 évvel ezelőtt, Műemlékvédelem IX 1965 32. skk.”

⁹ SZÉLESS, i. m. (7. j.), 105, 57, 109.

¹⁰ SZÉLESS, Georgius, „Descriptio inscriptionum Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis, cognomitanae Szép Templom” (Strigonii 1765).

1763-ban a primás Esztergomban ünnepelte névnapját, s ezen alkalommal a Bakócz-kápolnában eskette össze Erdődy János varasdi főispánt, későbbi horvát bánt és Széchenyi Annát. Jelképes cselekedetről volt szó, amely megerősítette a közvéleményben a visszaköltözési szándék komolyságát. Az esküvőre hosszú, verses, rajzzal kísért *Hirdető levelet* írt Széless György,¹¹ folytonosan hangsúlyozva az érsek és a házasulandók őseinek Esztergomhoz kötődését. A jezsuita gimnázium tanuló az érsek és az ifjú pár köszöntésére színjátékkal kedveskedtek, az eseményeket tűzijáték zárta.

Széless György versének címében említi a versírás alkalmaként: „midőn esztergami nagy templom, káptalan és a szemináriumok általhozására készéendő épületek elkezdettek”. A strófakezdő betűk az alábbi olvasatot adják: ERDŐDJ JÁNOS GROF VESZI MAGANAK HAZAS TARSUL SZÉCSENJI GROFFNÉ KISS ASZSZONIAT ANICSKÁT. A verset megelőzi egy tollrajz: lángoló szív három címerrel. A szív belsejében kronosztichont tartalmazó feliratos szalag zárja közre az Erdődy- és Széchenyi-címert. A felirat szövege: SInt CorDa sIMVL IVnCta. Legyenek szíveik egygyé. Barkóczy primás címere a szívből középen kiszökő lángokban áll. A versben a házasság első emberpártól kezdődő felmagasztalása mellett kiemelt szerepet kap annak hangsúlyozása, hogy nem véletlen a Bakócz-kápolnában esketés: a kápolnát építtető Bakócz Tamás és Erdődy János egy családból származók. Barkóczy Ferenc hercegprimás régi hagyomány folytatásaként esketett éppen ebben a kápolnában, ráadásul a menyasszony rokona neki. A vers gyakran döcög, barokk technikával készült, Gyöngyösi hatása érződik rajta. Ennek egy jellegzetes példája:

*Nem kell már Trójában Helénát keresni,
Vagy Görög Országbul Párist ide hozni;
Országunkban ezek most fognak teremni,
Oltárnál esküvés mihent meg fog lenni.*

Az esemény jelentőségét nem túlozta el a Bakócz-kápolnában, mint Magyar Sionban örökdő, a katonaság közé helyezett lelkész. A történelmi és családi összefüggésekre a címerek leírása utal. Barkóczy személyében pedig az Esztergomba való visszatérés építési munkáit megkezdő és azt ezen jelképes esketési ünneppel megpecsételő főpapról van szó, aki egri püspökként is példát mutatott építtetési hajlandóságáról. Nem mulasztja el ezt említeni a vers.

¹¹ A kézirat lelőhelye: Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Coll. II. 94/5. *Hirdető levél, melyben Méltóságos Groff Erdődi János, és Gróffné Kiss Aszszony Szécsényi Anna Menyegzői Solemnitásban Megh tiszteltetnek 1763 Esztendőben Mind szent havának 4. napján Azon ritka böcsű márvány Kápolnában, melyet Bakocs Tamás Esztergami Érsek, vér Erdődi házhoz fel építet És Barkoczy Ferencz Kegyelmes Herczeg Egy házi Palliumát vér Szécsényi házhoz fel vette, Midőn Esztergami nagy Templom, Káptalan, és a Semináriumok által hozására Készéendő épületek el kezdettek.* (A vers végén:) „Ezen Magyar versekkel tiszteli böcsüllí ezen szent házossági solemnitást Esztergomi várban lakozó Széless György Beneficiatus azon Kápolnában.”

*Az új templom fala kezdődik mint magbul,
Ennek Forkonrasti adatott példájul,
Mindszentnek havában mert minden megújul,
Ily jók következnek e szent házasságbul.*

A névnapját ünneplő prímást és az ifjú párt a jezsuita diákok is köszöntötték erre az alkalomra készített latin nyelvű, zenés színjátékkal.¹² A darabot declamatióknak nevező kézirat felsorol név szerint tizenkét szereplőt.¹³ A kézirat végén álló megjegyzés szerint a poéták és rétorok köszöntőjéről volt szó,¹⁴ a szereplők jó része azonban (az esztergomi jezsuiták gimnáziumának névjegyzéke¹⁵ szerint) alsóbb évfolyamokból került ki. Talán az előadást író (betanító) tanár volt az ő tanáruk, esetleg a név szerint nem ismert zenészek, énekesek, táncosok közt lehettek többen a felsőbb évfolyamokból.

A prologusban Mercurius élteti az érseket. Az I. jelenetben Apolló 96 soros monológjában a múzsákat hívja az esztergomi várhegyre. Jelenlétük, a tüzes mesterségek, a tavaszidézés kiterjed az országra is a prímás tevékenysége révén. A II. jelenetben Apolló és Natalis párbeszédéből még erősebben bontakozik ki a valós személy, Barkóczy prímás, akit virágokkal díszített oltárra aggatott szíveken elhelyezett jókívánásokkal köszönt Natalis, miközben német nyelvű ariát énekel. Apolló a bíbort óhajtja az érseknek, az esztergomi építési tervekről beszél. Szavaiából a *Patrona Hungariae* gondolat elevenedik meg. Natalis és Apolló túllicitálják egymást a külső és belső látványról: az építendő templomról és palotáról, a halhatatlanságot biztosító könyvtárról, amely a múzsák művészi hajléka lesz majd.

¹² A nyomtatott címlapot követő kéziratos színjáték lelőhelye: Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Coll. I. 39/17.

¹³ „Personae agentes:
Natalis Suae Celsitudinis – Ferdinandus Wöber
Amor Illustrissimi Domini Sponsi – Ladislaus Lubi
Amor Illustrissimae Dominae Sponsae – Franciscus Wöber
Hymen – Nicolaus Lubi
Juno – Franciscus Hegyi
Mars – Petrus Winckler
Mercurius – Franciscus Hannák
Centurio – Franciscus Schmidt
Menalcas – Adamus Pauer
Lycidas – Josephus Kluch
Alexis – Ignatius Faba
Chloris – Joannes Viasz
His accedunt Musici, saltatores, Ephobi
Scena figitur in Castro Celsitudinis Suae.”

¹⁴ „Ita canit Humillimus et Devotissima Rhetorica et Poesis Strigoniensis.”

¹⁵ Esztergom, Primási Levéltár, Protocollum 430: *Catalogus professorum et iuventutis, 1715–1785*. 1764-ben 333 tanulója volt a gimnáziumnak.

A III. jelenetben a hozzájuk csatlakozó Hymeneusszal együtt örülnek Nicon és Neria házasságának, szavaikban kihasználva a családi címerekben rejlő lehetőséget. A IV. jelenetben latin ária üdvözli az érseket és a házasulandókat, az V.-ben három pástör (Alexis, Menalcas és Lycidas) lombokból diadalkaput épít, amelyen elhelyezik az érsek és a jegyesek címerét. A VI. jelenetben Mars és Centurio lép színre. Mars érdeklődik a három pástornál, s haragra gerjed, amikor értesül Neria és Nicon egybekeléséről, s mindkettőjükre átkot mond. Az öreg Menalcas színen tartva küldi a két pástort, hogy tájékozódjanak. A VII. és VIII. jelenetben Mars tovább dühöng, Menalcas pedig építi a diadalkaput. A IX. jelenetben a Junótól a jegyesekhez küldött kicsi Ámorok találkoznak, s a Junó festette pajzsok alapján vetélkednek: dicsérve a női és férfi szépséget. A X. színben találkoznak Mars-szal és Centurióval, akik elveszik tőlük a pajzsokat. A XI. színben Neria levelével térnek vissza a pástorok, a XII.-ben Junó és Natalis is megjelennek, mire Mars lecsillapodik. A jelenetbe tánc és részletesen leírt angol-kép (scena Anglicana) ékelődik, valamennyi szereplő dicséri a primást, ismét bíbort kívánva neki, és azt, hogy az ifjú József császárt királlyá koronázhassa, majd német nyelvű duetto élteti az ifjú párt. Végül Junó és kísérete fáklyás menetben, virágok közepette vonul a színházból a rezidenciára, miközben a várat gall tüzeső világitja meg.

A színjáték 1763-ban készült reprezentációs alkalomra. Jól megírt darab, gyakorlott verselő lehetett a szerző. Egy-egy részletéről feltételezhetjük, hogy átvétel. Például a női és férfi szépségről való vetélkedés. Hogy ki lehetett a szerző, csak feltételezni tudjuk. 1761–1764 között az esztergomi jezsuita rezidencia előjárója Kereskényi Ádám volt, aki egyúttal a vár plébánosa címet is viselte.¹⁶ Az ő nevéhez több iskoladráma fordítása kötődik.¹⁷ Barkóczy Ferenc esztergomi érseki beiktatása alkalmára írt latin köszöntője ránk is maradt.¹⁸ Az 1763. évi névnapi ünnepségen talán a gimnázium diákjai lehettek az énekesek és táncosok, a zenészek esetleg csak kölcsönben szerepeltek a darabban, de az nem valószínű, hogy a primás zenészeit kérték kölcsön. Az áriák a cselekmény részei, nem közjáték helyett álló énekelt versek. Adalék e darab a Metastasio-féle áriák 18. század közepe utáni elterjedéséhez.

¹⁶ LUKÁCS, Ladislaus, „Catalogus generalis sive nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Jesu” (Institutum Historicum S. I., Romae 1988) 709.

¹⁷ Ágostonnak megtérése (Nagyszombat 1758. Játsszották Kőszegen 1757-ben.) – Cyrus (Nagyszombat 1758; Kassa 1767.) – Mauritius császár (Kassa 1767). Kritikai kiadásuk: Jezuista iskoladramák (Ismert szerzők)(Régi magyar drámai emlékek, XVIII. század, 4/1) (sajtó alá rend. ALSZEGHY Zoltánné, CZIBULA Katalin, VARGA Imre; Argumentum Kiadó – Akadémiai Kiadó, Budapest 1992) 501-769.

¹⁸ [KERESKÉNYI, Adamus,] *Applausus poeticus festis honoribus ... principis Francisci e comitibus Barkoczi ... dum communi gaudio Strigonii solenniter inauguraretur ...* 1761. 20. Septembr. Budaë, Landerer (1761).

A darab előtt álló felirat (*Declamatio*) az iskolai színjátékok kiadott forrásaiban gyakran előfordul. A szó bármiféle előadást jelenthet, iskolai vizsgafeladat elmondását; egyszerű, egyszemélyes köszöntőt és dialógust; eljátszott eklogát; de az ismertetett darab esetében 12 jelenetből álló zenés színjátékot is. Érdemben csak akkor mondhatunk véleményt a declamatio (és a hozzá hasonló szavak) jelentéséről, ha annak szövegével, vagy a pusztá elnevezésen kívül más adattal is rendelkezünk. Esetünkben egy zenés-táncos, barokk reprezentációs színjáték előtti felirat, annak mintegy a címe.

Az esztergom-várhegyi építkezések Barkóczy primás rövidesen bekövetkezett halála miatt sajnálatos módon abbamaradtak, az érsekség, a káptalan és a szeminárium visszatérése Esztergomba ekkor megghiúsult. A költözésre csak Rudnay Sándor primás idején került sor, 1820-ban, új székesegyház pedig csak a 19. század közepén épült.

Lázár Sarolta

Az esztergomi Szent Lőrinc templom feltárása

2005 folyamán a Széchenyi tér felújítását megelőzően a Szent Lőrinc templom térburkolat alá eső maradványainak hitelesítő ásátását végeztük el a tervezett bemutatás reményében.

A templom maradványai először 1882-ben kerültek elő a volt Kereskedelmi és Iparbank (Széchenyi tér 26.) építése során.¹⁹ 1892-ben a Széchenyi tér csatornázási munkálatai alkalmával a templom falait ismét megtalálták. Ezúttal Récsei Vikornak alkalmá nyílt a gótikus templom főszentélyének, a főhajónak és a déli mellékhajó keleti felének, továbbá a szentély északi oldalához csatlakozó építmény részletének és a kerítőfal egy szakaszának falkövető feltárására. A nagy érdeklődést kiváltó kutatómunka példásan gyors közlésére is sor került.²⁰

¹⁹ MRT 5 1979 140. (8/3j. lh.) – HORVÁTH István - H. KELEMEN Márta - TORMA István, *Magyarország régészeti topográfiája* 5. kötet Esztergom és a dorogi járás (Budapest 1979) 455. A továbbiakban: MRT 5 1979.

²⁰ RÉCSEY Viktor, „Az esztergomi Szent-Lőrincz-templom maradványai”, *Archaeológiai Értesítő* (1893) 47-60. Önállóan, bővített különnyomatként: RÉCSEY Viktor, *Az esztergomi Sz. Lőrincz-templom maradványai* (Esztergom 1893) 50. A továbbiakban: RÉCSEY Esztergom 1893. Közli: MRT 5 1979 140-142.

A darab előtt álló felirat (*Declamatio*) az iskolai színjátékok kiadott forrásaiban gyakran előfordul. A szó bármiféle előadást jelenthet, iskolai vizsgafeladat elmondását; egyszerű, egyszemélyes köszöntőt és dialógust; eljátszott eklogát; de az ismertetett darab esetében 12 jelenetből álló zenés színjátékot is. Érdemben csak akkor mondhatunk véleményt a declamatio (és a hozzá hasonló szavak) jelentéséről, ha annak szövegével, vagy a pusztá elnevezésen kívül más adattal is rendelkezünk. Esetünkben egy zenés-táncos, barokk reprezentációs színjáték előtti felirat, annak mintegy a címe.

Az esztergom-várhegyi építkezések Barkóczy primás rövidesen bekövetkezett halála miatt sajnálatos módon abbamaradtak, az érsekség, a káptalan és a szeminárium visszatérése Esztergomba ekkor meghiúsult. A költözésre csak Rudnay Sándor primás idején került sor, 1820-ban, új székesegyház pedig csak a 19. század közepén épült.

Lázár Sarolta

Az esztergomi Szent Lőrinc templom feltárása

2005 folyamán a Széchenyi tér felújítását megelőzően a Szent Lőrinc templom térburkolat alá eső maradványainak hitelesítő ásátását végeztük el a tervezett bemutatás reményében.

A templom maradványai először 1882-ben kerültek elő a volt Kereskedelmi és Iparbank (Széchenyi tér 26.) építése során.¹⁹ 1892-ben a Széchenyi tér csatornázási munkálatai alkalmával a templom falait ismét megtalálták. Ezúttal Récsei Viktornak alkalmá nyílt a gótikus templom főszentélyének, a főhajónak és a déli mellékhajó keleti felének, továbbá a szentély északi oldalához csatlakozó építmény részletének és a kerítőfal egy szakaszának falkövető feltárására. A nagy érdeklődést kiváltó kutatómunka példásan gyors közlésére is sor került.²⁰

¹⁹ MRT 5 1979 140. (8/3j. lh.) – HORVÁTH István - H. KELEMEN Márta - TORMA István, *Magyarország régészeti topográfiája* 5. kötet Esztergom és a dorogi járás (Budapest 1979) 455. A továbbiakban: MRT 5 1979.

²⁰ RÉCSEY Viktor, „Az esztergomi Szent-Lőrincz-templom maradványai”, *Archaeológiai Értesítő* (1893) 47-60. Önállóan, bővített különnyomatként: RÉCSEY Viktor, *Az esztergomi Sz. Lőrincz-templom maradványai* (Esztergom 1893) 50. A továbbiakban: RÉCSEY Esztergom 1893. Közli: MRT 5 1979 140-142.

1895-ben a templom körüli temető északi részén sírokat bolygattak meg, 1898-ban a Lőrinc utcai bérház alapozása során megtalálták a templom északi mellékhajóját is, azonban az elkészült felmérés ismeretlen a kutatás számára. Az 1900-as évek elején a templomhoz köthető kőfaragványok, illetve a temető északi kiterjedését jelző sírok kerültek elő.²¹ A templomot Récsei Viktor a királyi város Szent Lőrincről elnevezett plébániatemplomával azonosította.²²

A templom kutatástörténetét és a rá vonatkozó okleveles adatok értelmezésének pontosítását Horváth István végezte el összefoglaló régészeti topográfiai munkájában. A templom első említése 1202-ből való. Az oklevélből megtudjuk a templom pontos helyét, továbbá azt, hogy az addig a királyi udvarnokok plébániatemploma volt, akiket Imre király ez alkalommal az esztergomi káptalan fennhatósága alá rendelt. A későbbiekben a volt királyi udvarnokok földjét Szent Lőrinc kerületként vagy Szent Lőrinc plébánia területeként említették a források. Az 1543. évi török ostromot még átvészelte a templom, végső pusztulására 1595-ben került sor.²³

Ugyancsak Horváth Istvánnak adatott meg, hogy 1986-ban csatornaépítés során leletmentő ásatást végezzen a Széchenyi tér 26. sz. ház kapualjában, mely alkalommal a Szt. Lőrinc templom délnyugati sarkán álló diagonális támpillér és a nyugati homlokzati fal részletének feltárásával sikerült a templom hosszmeretét megállapítania.²⁴

Vukov Konstantin az Esztergom Évlapjai 1988. évi kötetében egy, még 1984-ben elkészített rombemutatói tervét tette közzé. A szöveges részben azonban a szükséges hitelesítő ásatás elvégzése után már inkább a burkolatban való megjelenítést részesítette előnyben. Ehhez 1986-ban a kitzúzési helyszínrajzot is elkészítette a Récsei által közölt méretezett felmérési rajz alapján.²⁵

Napjainkban Zsembery Ákos foglalkozott ismét a Széchenyi tér tervezett felújítása kapcsán a Szt. Lőrinc templom esetleges bemutatási lehetőségével, melyhez szintén szükségszerűnek tartotta az újabb hitelesítő feltárást. Egyúttal az eddig rendelkezésre álló felmérési adatok alapján elkészítette a templom elvi alaprajzi rekonstrukcióját is.²⁶ Összegezve megállapíthatjuk, hogy alapvető ismeretanyagunk a Szent Lőrinc plébániatemplomról Récsei Viktor feltárásán és Horváth István kutatómunkáján alapul.

²¹ MRT 5 1979 140-142.

²² RÉCSEY Esztergom 1893 9-21. Történeti rész.

²³ MRT 5 1979 140-142.

²⁴ HORVÁTH István, „Esztergom - Széchenyi tér 26.,” *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 40. (1987). Az 1986. év régészeti kutatásai (Budapest 1988) 97.

²⁵ VUKOV Konstantin, „Tíz lap Esztergom műemlékvédelmi munkáiból”, *Esztergom Évlapjai* (1988) 203-223.

²⁶ ZSEMBERY Ákos, „Az esztergomi középkori Szent Lőrinc-templom kutatása és műemléki bemutatásának lehetőségei”, *Építés-Építészettudomány* 33 (1-2) (Budapest 2005) 83-109.

Récsei Viktor egy keletelt, a nyolcszög három oldalával záródó szentélyű, háromhajós, támpillérekkel ellátott, 14. századi templom maradványait tárta fel. A főszentélyben előkerült az oltáralapozás és a vörös márvány padlóburkolat, a hajó és a szentély találkozásánál a diadalív, illetve a mellékhajó egyik gótikus félpillérének faragott kődobja. A déli mellékhajó oltárlépcsője előtt feldúlt téglasírt találtak. A déli főfalon a templom déli bejáratának maradványait tárták fel. A templom belsejében bolygatott sírokat leltek, a szentély alatt az előző, román kori templom patkó alakú apszisalapozására bukkantak. A szentélyhez észak felől csatlakozó támpilléres helyiség – valószínűleg a sekrestye – keleti oldalán feltehetőleg lépcsőház maradványait dokumentálták. A feltáráson előkerült leletek – eltekintve néhány fontosabb kőfaragványtól és épebb tárgytól – javarészt elkallódtak vagy már beazonosíthatatlanok.²⁷ 2005. évi ásatásunk során nyilvánvalóvá vált, hogy a régi szennyvízcsatorna nyomvonalán létesített új csatornán kívül annak becsatlakozásai, a víz-, gáz- és telefonvezetékek tovább károsították a templom maradványait.

Feltárhattuk a nyolcszög három oldalával záródó gótikus szentély felmenő- és alapfal szakaszait a déli és középső támpillérekkel, a déli mellékhajó keleti szakaszát, benne az oltáralapozást és az előtte lévő téglasírt. Mindezek felmérését pontosíthattuk. A gótikus templom különböző minőségű helyi homokkőből épült. A templom pusztulási rétegében, főként a főszentély mögött festett ablaküveg töredékeket, ablakmű- és ablakosztó sudár töredékeket, továbbá boltozati bordák orrtag-töredékeit találtuk.

A román kori templom patkó alakú szentélye alapfalának részletét bontottuk ki újra, illetve a gótikus templom főhajójának déli faláról sikerült megállapítani, hogy annak alapozása a román kori hajó déli falával azonos. Az utolsó kvádersorig visszabontott falat használták fel a gótikus templom pillérei alapjaként az 1300-as évek elején. A gótikus templom falában az előző templomszentély felmenő fala ívelt kváderköveit és vörösmárvány burkolóköveit dokumentáltuk.

A főszentély mögötti területen a kerítőfal újabb szakaszát tártuk fel, melyről megállapítottuk, hogy még az Árpád-korban épült, s a későbbiekben megmagasították. Meglepő, hogy 2006 folyamán a templom déli oldala mellett egyik új közműcsatorna árkában sem került elő a kerítőfal déli szakaszának maradványa. A 2005-ben feltárt falmaradványok felmérését Zsembery Ákos és Borosházi Tamás végezték el.

A rendelkezésünkre álló területen – a főszentélyben és annak külső, keleti oldalán, a déli mellékhajóban és annak keleti és déli fala mellett – 240, erősen bolygatott temetkezést tártunk fel a 11. századtól a 17. századig. A temetés időpontját tekintve a legfiatalabb sírok a templom pusztulási rétegében feküdtek.

²⁷ RÉCSEY Esztergom 1983 21-36. Régészeti rész; MRT 5 1979 140-142.

A legkorábbi sírok gödreit részben a sárga altalajba ásták, sírfoltokat igazán csak itt figyelhattunk meg. A temető keleti része alatt kelta település gödreit találtuk. Néhány csontvázat a román kori apszisalapozás vágott el, az Árpád-kori és a középkori sírok iránya a templomhoz igazodott, ez a rend a felsőbb rétegekben fellazult. Az eltemetettek között többeket csak halotti lepelbe burkoltak, később a koporsós temetkezés vált jellemzővé. A temetőben egy kőkeretes sírt is találtunk. A halotti obulus adása a 11-12. század folyamán szokásban volt, I. András denára a legkorábbi sírba tett pénz a temetőben. A legelső sírokban sima és S-végű ezüst hajkarikákat, gyűrűt, gyöngyöket, a középkori sírokban ruhakapcsokat, gyűrűket, övcsatokat és pártamaradványokat találtunk a csontvázak mellett.

A templom maradványai bemutatásának több változata merült fel a feltárás folyamatában, végül a burkolatban való jelzés bizonyult a legmegfelelőbbnek, mely Fazakas Gábor elképzelései alapján valósult meg. Reményeink szerint a helyszínen egy értelmezett alaprajz és rövid tájékoztató szöveg is őrizni fogja a Szent Lőrinc templom emlékét.

Sír az Árpád-kori temetőből

Kovách Zoltán

Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár története a 11. századtól 1820-ig

**(Seebergi Sasváry Zoltán kiadása,
Budapest 2006, 104 oldal)**

Különleges indoka lehet annak, ha egy több mint négy évtizeddel ezelőtt keletkezett szakdolgozatot szerzőjének halála után huszonöt évvel kiadnak. Kovách Zoltán eddig csak szakmai körökben ismert és idézett dolgozatát, annak bővített jegyzeteit a főszövegbe beépítve rendezte sajtó alá Szepesi Zsuzsanna, aki a kötetet személyes hangú bevezetővel, Kovách Zoltán nyomtatásban megjelent műveinek jegyzékével, a Főszékesegyházi Könyvtárról újabban megjelent tanulmányok válogatott bibliográfiájával és Mudrák Attila könyvtári dokumentumokról készített fotóival egészítette ki.

A mai Főszékesegyházi Könyvtár (Bibliotéka) épületének bemutatása után két fő fejezetre tagolódik a mű. Az első részben Esztergom (főleg a káptalan) középkori könyvekre és könyvtárra vonatkozó adatait veszi számba, külön kiemelve a ránk maradt emlékeket. A könyvtártörténetben járatos olvasó számára is érdekes együtt végigkövetni az összegyűjtött adatokat, érzékelní a mai Magyarország területén könyvek szintjén szinte csak itt megtapasztalható történeti folytonosságot. Ez teszi lehetővé, hogy a szerző okleveles említéseket és a ma is Esztergomban őrzött kéziratok bemutatását váltogathassa a gondos, nem szakember számára is élvezhető számbavételben, az egyes tételek lényegre törő bemutatásában. Néhány érdekesség ezek közül: Árpád-kori iskoláskönyv; végrendeletben olvasható kanonoki könyvjegyzék; Vitéz János híres könyvtára; az ún. Löväldi Korvina; művészi kivitelű liturgikus kódexek; *canonica visitatiók* könyves adatai; a Szentvér-ereklye ünnepéről írottak; az adatokból és dokumentumokból felvillantott érsekek és kanonokok, például Szalkai László érsek sárospataki iskoláskönyve, Pálóczi György személyéhez kötött antifonálé, a Bakócz-graduálé; stb. Gondos munka a mellékletben a könyvtár 56 középkori kötetes kéziratának annotált jegyzéke is.

Már az első rész elolvastakor rögzítheti a könyvtár története iránt érdeklődő szakember: bár sokszor és sokan írtak a középkori esztergomi könyvekről, a rájuk vonatkozó adatok ilyen szisztematikus és mégis élvezetes bemutatásával

másutt még nem találkozott. Kovách Zoltánnak a mozaikokból sikerült folyamatot alkotnia. A kötet második részét szinte előzmények nélkül, csak forrásokra alapozva kellett elkészítenie. Az 1670-es évekig sikerült a folyamat érzékeltetése. A török elől Nagyszombatba menekült káptalan és érsekek könyves ügyeiről sorjáznak a kanonokok könyvhagyatékai. 1611-től a kanonokoknak a káptalanra kellett hagyniuk könyveiket, a mondottakat itt is máig Esztergomban őrzött kötetek illusztrálják. Lippai György érsek 1642-ben az 1681 kötetes Fugger-gyűjteményt vásárolta meg, 1674-1676-ban helyrajzi és betűrendes katalógus készült, a közel háromezer kötetes állomány elemzését ezen kimutatás alapján készítette el a szerző. A 18. századra mindössze kétlapos összefoglalás jutott. Így a pozsonyi primási palotában létrejött gyűjtemények csak említés szintjén maradtak.

Nem szokványos szakdolgozatról van tehát szó, hanem az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár történetét készítő tudós pap kutatási beszámolójáról. A recenzens, Kovách Zoltán egykori munkatársaként annak nemcsak segítőkészségét tapasztalhatta meg, hanem azt is tudja, hogy sajnálatosan korai halálával a szisztematikus könyvtárfeldolgozás és a könyvtár történetének megírása abbamaradt. Egyedül és részmunkaidőben végezte a könyvtárral kapcsolatos valamennyi munkát. Az eltelt huszonöt esztendőben a könyvtárat viszontagságok után sikerült biztonságos munkahellyé tenni, a feldolgozó és kutató munka feltételeit kialakítani. Az ország egyik leggazdagabb és mégis legkevésbé feltárt gyűjteményéről van szó, amelynek történetével sokak érdeklődését fel lehetne kelteni, ahol „megéri” kutatni. Azzal is nagy szolgálatot teljesít Kovách Zoltán kötete, hogy a Főszékesegyházi Könyvtár történetének kimerítő feldolgozására ösztönöz.

Szelestei N. László

Kovács Éva

L' Âge d'or de l'orfèvrerie Parisienne au temps des princes de Valois

A párizsi aranyművesség aranykora a Valois hercegek idején

**(Ed. Faton, Dijon - Balassi Kiadó,
Budapest 2004. 412 oldal)**

Magyarország legértékesebb ékszerkincse – a Szentkorona mellett – a Mátyás király Kálváriája, az esztergomi Főszékesegyházi Kincstár tulajdona. Két részből áll: a felső Kálvária és az oszlophoz kötözött Krisztus, az alsó pedig egy hangsúlyos talpazat. A felső része gótikus, biblikus témával, a talpazat reneszánsz, profán díszítéssel. Könyvünk nagyobb részt a felső rész kutatásának eredményével foglalkozik. Természetesen a rokon műtárgyakat és a korszak ötvösművészetét is tárgyalja. Kovács Éva (1932-1998) művészettörténész, a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának tagja ismételten írt tanulmányt a Kálváriáról. Ezek közül a legfontosabb a magyarul is olvasható: Kovács Éva: *A Mátyás-Kálvária az esztergomi főszékesegyház kincstárában* (Helikon és Corvina Kiadó, Budapest 1983). Továbbá kandidátusi értekezése 1977-ből: „A párizsi *ronde-bosse* zománc virágkora és a Mátyás-Kálvária” (Dercsényi Dezső és Entz Géza opponensi véleményével. Művészettörténeti Értesítő, 1979. XXVIII. évf. 2. sz. 151-156.). Hihetetlen szorgalommal és hozzáértéssel végzett levéltári kutatásainak eredményeként kimondja ország-világ előtt, hogy a Mátyás-Kálvária felső része Párizsban készült a dijoni hercegné, Flandriai Margit megrendelésére férje Merész Fülöp számára 1403 újévi ajándékkul, Herman Ruissel ötvös műhelyében. A nagy műben (melynek megjelenését a szerző nem érthette meg, lánya, Mojzer Anna gondozta tovább a kéziratot) Kovács Évának lehetősége volt, hihetetlen beleéléssel, ismertetni a korszak királyi-hercegi öltözködési szokásait, ajándékozási tevékenységüket; a ritka műfaj, a „*ronde-bosse*” zománc nagyon kevés számban megmaradt emlékeit és azok funkcióit; a hercegi udvarok liturgiászamba menő szertartásait, lovagrend-alapító ceremóniáit; bőven tárgyalja a műveket létrehozó mestereket, és felhívja a figyelmet a műtárgyakat közvetítő kereskedők fontos szerepére. Külön fejezetet szentel Herman Ruisselnek, az egyik párizsi ötvösműhely vezetőjének s benne találja meg Kálváriánk szerzőjét.

Ez hihetetlen bátor kutatói tett, ennél csak az bátrabb, hogy magyar kutató-nő léte, a középkori francia egyik nyelvjárásában kézzel írt leltárak tömegében ráta-
lált a mű mesterére. Nem csoda, hogy a francia kritikus-nő Elisabeth Antoine
is hitetlenkedve, de nem ellentmondva csóválta fejét Kovács Éva szerencsésén és
merészségén. Mi nagyon örülünk.

Cséfalvai Pál

Kék vér, fekete tinta

Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500-1700 Nemzetközi vándorkiállítás katalógusai 2005-007

„A bennünk élő örökség...önmagunk kitörölhetetlen része”

*Josip Stipanov, a Horvát Nemzeti
és Egyetemi Könyvtár főigazgatója*

A vándorkiállítás szépmívű katalógusa öt kötetben, angol, horvát, magyar, német és szlovák nyelven mutatja be a Frangepán-Zrínyi, a Valvasor, a Bánffy, a Nádasdy, a Batthyány, az Esterházy, a Pálffy, a Thurzó-Illésházy és a Révay család könyvgyűjteményeit a török hódoltságtól nem érintett nyugati országperemen Turócszentmártontól Vöröskőn, Pozsonyon át Kismartonig és Alsólendváig, Csáktornytól Zágrábig. A határokon túl csak Bogensperk és Bécs szerepel a térképen.

Jót s jól tett az Országos Széchenyi Könyvtár, a Slovenská národná knižnica (Szlovák Nemzeti Könyvtár), az Esterházy Privatstiftung (Esterházy magánalapítvány) és a Nacionalna i Sveučilišna Knjižnica (Nemzeti és Egyetemi Könyvtár) a 2005-2007 ősz között Zágrábba, Pozsonyba, Budapestre és Fraknóra vándorló kiállítás létrehozásával. Régióink, a Regnum Hungariae arisztokrata családdai a török hódítás árnyékában is gazdag könyvtárakat hoztak létre, európai szintű udvari, kulturális életet éltek, és ennek megfelelően nevelték gyermekeiket is.

Monok István bevezetőjében pontosan fogalmaz: „...a családok...soha nem gondolkodtak arról...melyik majdani...nemzet múltjához fognak tartozni...családtagjaik révén az európai arisztokrácia szerves része...” voltak, s az általuk „...fenntartott...intézmények – iskolák, egyházak, nyomdák stb. – olyan európai

Ez hihetetlen bátor kutatói tett, ennél csak az bátrabb, hogy magyar kutató-nő léte, a középkori francia egyik nyelvjárásában kézzel írt leltárak tömegében ráta-
lált a mű mesterére. Nem csoda, hogy a francia kritikus-nő Elisabeth Antoine is hitetlenkedve, de nem ellentmondva csóválta fejét Kovács Éva szerencsésén és merészségén. Mi nagyon örülünk.

Cséfalvay Pál

Kék vér, fekete tinta

Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500-1700 Nemzetközi vándorkiállítás katalógusai 2005-007

„A bennünk élő örökség...önmagunk kitörölhetetlen része”

*Josip Stipanov, a Horvát Nemzeti
és Egyetemi Könyvtár főigazgatója*

A vándorkiállítás szépmívű katalógusa öt kötetben, angol, horvát, magyar, német és szlovák nyelven mutatja be a Frangepán-Zrínyi, a Valvasor, a Bánffy, a Nádasdy, a Batthyány, az Esterházy, a Pálffy, a Thurzó-Illésházy és a Révay család könyvgyűjteményeit a török hódoltságtól nem érintett nyugati országperemen Turócszentmártontól Vöröskőn, Pozsonyon át Kismartonig és Alsólendváig, Csáktornyától Zágrábig. A határokon túl csak Bogensperk és Bécs szerepel a térképen.

Jót s jól tett az Országos Széchenyi Könyvtár, a Slovenská národná knižnica (Szlovák Nemzeti Könyvtár), az Esterházy Privatstiftung (Esterházy magánalapítvány) és a Nacionalna i Sveučilišna Knjižnica (Nemzeti és Egyetemi Könyvtár) a 2005-2007 ősz között Zágrábra, Pozsonyba, Budapestre és Fraknóra vándorló kiállítás létrehozásával. Régióink, a Regnum Hungariae arisztokrata családdai a török hódítás árnyékában is gazdag könyvtárakat hoztak létre, európai szintű udvari, kulturális életet éltek, és ennek megfelelően nevelték gyermekeiket is.

Monok István bevezetőjében pontosan fogalmaz: „...a családok...soha nem gondolkodtak arról...melyik majdani...nemzet múltjához fognak tartozni...családtagjaik révén az európai arisztokrácia szerves része...” voltak, s az általuk „...fenntartott...intézmények – iskolák, egyházak, nyomdák stb. – olyan európai

együttműködést valósítottak meg erre alapozva, amelyre napjainkban mi most törekszünk.” Josip Stipanov „közép-európai szellemiségnek” nevezi azt, Dušan Katuščák a „Pannóniai térségben” kifejezést használja, Esterházy Melinda grófnő pedig „a magyar királyság idejéből majdnem teljesen fennmaradt korabeli könyvgyűjtemény, az egyetlen, amely a mai napig is az alapító család tulajdonában maradt” bibliotékát bocsátotta rendelkezésre.

Három magyar, három szlovák és egy-egy horvát, szlovén és ausztriai szakcikk ismerteti-értékeli a főúri könyvtárakat. Az öt gyönyörű, a katalógus- műfajt sokszorosán felülmúló színvonalú kötet szimbolikusan ugyan, mégis híven tükrözi a térségünk szellemi életében zajló keresést: miképp értelmezzük s igyekszünk helyretenni a politikai nemzetállamok európai fejlődését évtizedekre megkurtító ideológiai hamisításokat az egyház, a társadalom, a nemzet tekintetében.

A magyar, a horvát és az angol variáns valóban pontos változata egymásnak. Nemcsak kiállításban, a nyelvben és néhány gesztusban is. (Az angollal nem kell számolnunk, mert az a magyar fordítása.) Már a címben feltűnik a *tinta* magyar és horvát megegyezése (fekete tinta – crna tinta), a német *Druckerschwärze*-nek a szlovák kötet létrehozói a *tlačiarenská čerň* (nyomdafekete) megfelelőt választották.

Az alcím is rejt disputa-okot. Az *arisztokrata könyvgyűjtemény* nem éppen pontos, mivel nem a gyűjtemények, hanem a tulajdonosok arisztokraták. Ez így van a német nyelvűben is, az angol és a horvát viszont „pontos”: arisztokrata családok bibliotékái. A szlovák alcím is tanulságos. A *šlachtické* elsősorban *nemesit*, nem mindig és nem teljes mértékben csak *főnemesit* jelentett.

A magyar és a horvát kötetet Monok István vezeti be, második a horvát, harmadik a szlovák könyvtárigazgató, és Esterházy Melinda zárja a sort. A német verziót „Melinda Fürstin Esterházy” nyitja, a szlovákot Dušan Katuščák, és az egyedüli élő családi tulajdonos teljes neve csak a szlovák kiadásban szerepel: „Grófka Melinda Esterházy de Galanta”. A szlovák kötet egyébként is a legtávolabbi a többitől. Nem Debrecenben nyomták, hanem Turócszentmártonban(?), és természetesen a kiállítás anyagát szolgáltató gyűjtemények sorrendje is a szlovák könyvtárakkal, múzeumokkal kezdődik. Különös a szlovák személy- és helynévhasználat is. A *Batán*, *Ilešházi*, *Nádašdy* stb. névsor a horvát anyagban „hagyományosan” szerepel, és sajátos üzenete van a térképeknek, meg a rajtuk feltüntetett helységneveknek is. Annymira, hogy mindegyik kötet végén magyar-német-szlovák-horvát-latin konkordancia van, persze, ahol ez lehetséges. És rögtön sorjázna megoldásra váró feladatainak. A német térképen Ofen mellett ott van – anakronisztikusan – Budapest, Sárvár mellett fordított sorrendben – szintén anakronisztikusan – Rothenthurm, de Pressburg nem rendelkezik a Bratislava magyarázattal. A magyar térképen ugyancsak zavaró Máriatölgyes (a német Dubnitz), amit csak 1907-ben magyarosítottak Dubnic-ról és Trencsényt

is inkább Trencsin formában használták magyarul a könyvtárak világához közeli idősikban. A horvát térkép nagyon helyesen *Beč*-et és *Požun*-t tüntet fel Bécs és Pozsony helyén, nyomósítva a tinta-jelenséget a magyar-horvát szellemi összefüggésrendszer nyelvi sajátosságaiban.

A helynévkonkordanciákban a térképeknél részletesebb és összetettebb feladatok kerülnek elő, főként a gyűjteményekkel *egykorú* névanyag feltárása. Ilyen a már említett Dubnic, a szlovákból hiányzó *Kysak* (Kőszeg), *Uhorsko* („történelmi” Magyarország, Magyarhon), a magyar *Szepeshely* csak a XIX. század végén volt ismert, korábban Szepeskáptalan, ugyanitt a *Spišské Podhradie* (Szepesvárálja) volt az anyatelepülése Káptalannak. A magyar és a szlovák kötet konkordancia-tartalma erősen eltérő. Előbbiben nem szerepel Nyugat-Magyarország, utóbbiban igen, a magyar alak után a helyes *Západné Uhorsko*. A mindkettőben megtalálható Borostyánkő helyes szlovák neve, a *Pajštún* csak a magyarban van meg, a szlovákból hiányzik, nyilván az 1918-as *Borinká*-ra változtatás okán. A horvátok *Česká Terna*va néven írták a XVII. században Nagyszombatot, a szlovák kötetben a magyar nevek rubrikájában szerepel Brno, České Budějovice.

A Szent Adalbert Közép-Európa Kutatócsoport magyar-szlovák terminológiai konferenciák vitáihoz szokott szemlélőt e gyönyörű kötetek is megerősítik, hogy nem hiábavaló munkát végzünk. Hála, köszönet, megbecsülés illeti az öt katalógus minden munkatársát, támogatóját, a rendező államokat, hivatalokat, intézményeket.

Käfer István

Krónika

Konferenciák, tudományos események a Szent Adalbert Központban

2006.

- augusztus 31. Az Esztergomi Bazilika felszentelésének 150. évfordulója alkalmából ünnepi konferencia a Szent Adalbert Központban. A konferencia előadásai megjelentek a *Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis* sorozat III. köteteként.
- szeptember 2. A Szent Adalbert Központot Erdő Péter bíboros úr ünnepiesen felszentelte és megnyitotta. Az ünnepi eseményen részt vett Juliusz Janusz pápai nuncius és *Sólyom László* köztársasági elnök is.
- október 9-12. Országos Katekumenátus Konferencia *Udvardy György* püspök atya szervezésében.
- október 25. A Szent Adalbert Közép-Európa Kutatócsoport könyvbemutatója. (A Duna vallomása – Tanulmányok *Käfer István* hetvenedik születésnapjára; *Kovács Anna*: A szlovákok élete és kultúrája Budapesten a dualizmus korában (1867-1918); *Ősz Ferenc*: Comenius Apológiája; *Borovi József*: Az Esztergomi Főegyházmegye felosztása – szlovák nyelven.)
- október 26. Emléktábla avatás a Sötét Kapunál. Az emléktábla az 1956. október 26-án megölt áldozatoknak állít emléket.
- október 27. Országos Egyházi Levéltáros Konferencia *Varga Lajos* püspök úr vezetésével.
- november 8. Papi rekollekció.
- november 27. A Bachmann testvérek díjátadása. Az épület felújítását támogató testvérpárnak a Nagy Szent Gergely Rend pápai kitüntetését *Juliusz Janusz* nuncius úr adta át.
- december 1. II. Magyar-szlovák terminológiai konferencia.

- december 1. Alkotmányossági konferencia a Magyar Jogász Egylet szervezésében.
- december 20. Az Esztergomi Vaszary Kolos Kórház kihelyezett ünnepi ülése.
- december 27. Szent János napi bor megáldás és *Garamvári Vencel*, az év borásának köszöntése. Az esemény a Prímás Pince közeljövőben történő megnyitását készítette elő.
- december 29. Becket Szent Tamás ünnepe. Ünnepi anglikán zsoltosma a Bazilikában, majd koncert és fogadás a Szent Adalbert Központban.

2007.

- január 27. Nemzetközi konferencia a városmisszió előkészítésére Erdő Péter bíboros úr és *Mgr. Nahmias* párizsi segédpüspök részvételével.
- február 2. Az Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium Magyar-Szlovák Kormányközi Vegyes Bizottság 6. ülése.
- február 11. UNITAS kispap és szerzetes növendék találkozó.
- március 1. *Andrzej Walicki*: Orosz és lengyel messianizmusok – Oroszország, a katolicizmus és a lengyel ügy.
Könyvbemutató a Szent Adalbert Közép-Európa Kutatócsoport szervezésében. Köszöntőt mond: *Erdő Péter*.
- március 19. Történelemtanítás a régió katolikus oktatási intézményeiben.
Konferencia a Szent Adalbert Közép-Európa Kutatócsoport szervezésében. Köszöntőt mond: *Erdő Péter*.
- március 31. Reumatológiai konferencia a Vaszary Kolos Kórház szervezésében.
- április 4. A Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség konferenciája *Zombori István* vezetésével.
- április 13-15. A Magyar Máltai Lovagok Szövetségének lelkigyakorlata a magyar szentekről *Székely János* atya vezetésével.

- április 22. Szent Adalbert Nap. Délelőtt 11-kor ünnepi Szentmise a Bazilikában, délután 2-kor előadás Szent Adalbertről, majd színes programok (filmvetítés, vezetés) az épületben.
- május 7-11. A közép- és kelet-európai térség prófétai egyéniségei. Teológiai konferencia. Résztvevők: a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, a Nagyszombati Egyetem, az Opoli Egyetem, az olmützi Palacký Egyetem, a prágai Károly Egyetem és a Lwovi (Lviv) Katolikus Egyetem Hittudományi Kara.
- május 10-13. Magyar Filmes Egyetemisták találkozója.
- május 18. Ápolók Nemzetközi Napja. Konferencia a Vaszary Kolos Kórház szervezésében
- június 18-21. Hitoktatói lelkigyakorlat *Bárány Béla* hitoktatósi felügyelő szervezésében.
- június 20. Papi nap a Főegyházmegye pappjai számára. Előadás az Egyház társadalmi tanításáról.
- augusztus 21-24. Papi lelkigyakorlat.
- aug. 31-szep. 2. A Nemzetközi Filatéria Társaság konferenciája *Dr. Kalocsai József* vezetésével.
- szeptember 19. A Városmisszió esztergomi programja.
- október 10. A Tábori Püspökség konferenciája *Szabó Tamás* püspök úr vezetésével.

A Magyar Sion (Új folyam) cikkeinek metodológiája

A Magyar Sionba szánt cikkeket a következő módszertani szabályok szerint kérjük megírni. A szó szerinti idézeteket idézőjellel jelöljük. A nem szó szerinti idézet esetében a lábjegyzet a vö. jelzéssel kezdődik.

- Könyvek idézése:

TAKÁCS J., *Dogmatika* (Bátonyterenye 2005) 118.

- Folyóirat, gyűjteményes kötet, ill. lexikon cikk idézése:

CADOUX, C. J., „The visits of Jesus in Jerusalem”, *The Expository Times* 9 (1925) 175-192.

GESE, H., „Natus ex virgine”, *Probleme biblischer Theologie* (FS. G. von Rad; ed. H. W. Roloff) (München-Köln 1971) 132.

WRIGHT, C. J. H., „Family”, *The Anchor Bible Dictionary* (ed. D. N. Freedman; New York 1992) VI, 761-769.

- Biblikus helyek, klasszikus és patrisztikus művek:

1 Kor 3,18-21.25; 4,28.

HOMÉROSZ, *Iliász* 24,200.

EUZÉBIUSZ, *Historia ecclesiastica* 3,3.21.

Ha a klasszikus műből szövegszerűen idézünk, akkor a szövegkiadást is megjelöljük.

A fenti példákön látható, hogy a szerző neve kiskapitális betűtípusban áll, és mindig a vezetéknev áll elől. Ha a keresztnetet is kiírjuk, az nem kiskapitális betűtípusban szerepel. A könyv esetében a cím, cikk esetében a folyóirat (gyűjteményes kötet, lexikon) címe dőlt betűben áll. A cikk címe idézőjelben áll, lehetséges azonban e helyett is dőlt betűt használni.

A zárójelek helyett vesszőt is lehet használni (de a folyóirat éve mindig álljon zárójelben). Vessző használata esetén a folyóirat, gyűjteményes kötet ill. lexikon címe előtt 'in' áll.

Ugyanannak a műnek többedszeri idézésekor alkalmazhatunk rövidített idézési formát (pl. TAKÁCS 102). Ne használjunk kövér betűt a cikkekben. A kiadó feltüntethető, de nem kötelező ezt megtenni.

A rövidítéseket illetően ajánlatos a *Theologische Realenzyklopädie* (Berlin 1976) *Abkürzungsverzeichnis* c. két kötetét alapul venni. A magyarban már bevetté vált neveket idézzük magyarul (pl. Szent Ágoston, Aranyszájú Szent János). A *Biblica* folyóirat 70 (1989) számában (577-594. o.) találjuk meg a héber és a görög szavak latin betűs átírásának szabályait.

A Magyar Sionban közölt cikkek hossza lehetőleg 10-20 A/5-ös oldal (25 000-50 000 leütés) legyen. A 30 oldal feletti cikkeket esetleg részekre bontva közöljük.

Tartalom

Beköszöntő	3
<i>Székely János</i>	
A magyar Sion kifejezés eredete és jelentése	5
<i>Hegedűs András</i>	
A Magyar Sion című folyóirat története	22
<i>Käfer István</i>	
Slovenský Sion 1869-1872.	30
<i>Erdő Péter</i>	
Erkölc s egy bonyolult világban	35
<i>Beke Margit</i>	
Magyarország rövid egyháztörténete 1945-2005 között /I.	44
<i>Németh László</i>	
Mindszenty József és a Santo Stefano Rotondo (1949-1975)	64
<i>Somorjai Ádám OSB</i>	
Mindszenty József és az esztergomi érseki székes üressé nyilvánításának dátuma	99
Közlemények	
<i>Szelestei N. László</i>	
Barkóczy Ferenc érsek névnapja 1763-ban	116
<i>Lázár Sarolta</i>	
Az esztergomi Szent Lőrinc templom feltárása	122
Szemle	126
Krónika	132
A Magyar Sion (Új folyam) cikkeinek metodológiája	135

Obsah

Prívet	3
<i>János Székely</i>	
Pôvod a význam výrazu „magyar Sion“ (uhorský Sion)	5
<i>András Hegedűs</i>	
História periodika Magyar Sion	22
<i>István Käfer</i>	
Slovenský Sion (1869-1872).	30
<i>Péter Erdő</i>	
Morálka v spleťtom svete	35
<i>Margit Beke</i>	
Stručné cirkevné dejiny Maďarska (1945-2005) /I.	44
<i>László Németh</i>	
József Mindszenty a Santo Stefano Rotondo (1949-1975)	64
<i>Ádám Somorjai</i>	
József Mindszenty a dátum vyhlásenia, že ostrihomská arcibiskupská stolica je neobsadená	99
Články	
<i>László N. Szelestei</i>	
Meniny arcibiskupa Františka Barkóczyho v roku 1763	116
<i>Sarolta Lázár</i>	
Odkrytie kostola sv. Vavrinca v Ostrihomu	122
Pohľady	126
Kronika	132
Metodológia článkov časopisu Magyar Sion (Új folyam)	135

Contents

Opening announcement.	3
<i>János Székely</i>	
Origin and Meaning of the Expression 'Hungarian Sion'	5
<i>András Hegedűs</i>	
History of the Review Magyar Sion	22
<i>István Käfer</i>	
Slovenský Sion 1869-1872.	30
<i>Péter Erdő</i>	
Morality in a Complicated World	35
<i>Margit Beke</i>	
A Short History of the Hungarian Church from 1945 to 2005 /I.	44
<i>László Németh</i>	
József Mindszenty and the Santo Stefano Rotondo (1949-1975)	64
<i>Ádám Somorjai</i>	
József Mindszenty and the Date of Declaring Empty the Chair of the Archbishop of Esztergom	99
Communications	
<i>László N. Szelestei</i>	
The Day of Archbishop Ferenc Barkóczy in 1763.	116
<i>Sarolta Lázár</i>	
The Excavation of Saint Lawrence Church in Esztergom	122
Review.	126
Chronicle	132
Methodology of Magyar Sion (Új folyam).	135

Kiadja a Szent Adalbert Képzési, Lelkiségi és Konferencia Központ
(2500 Esztergom, Szent István tér 10.) megbízásából a Glória kiadó
(Jilemníckeho 4, 903 01 Senec, Szlovákia).

Nyomdai előkészítés és nyomtatás: *PRINT-K, Komárno*

ISSN 1337-2491